

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Betül BÜYÜKKALAY

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞİN NEDENLERİ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2011

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Betül BÜYÜKKALAY

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞİN NEDENLERİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ramazan İZOL

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2011

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Betül BÜYÜKKALAY'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Senem ÖZER *Senem Özer*
Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Ramazan İzol *Ramazan İzol*
Üye : Yrd. Doç. Dr. Bilgi Kılıçkaya *Bilgi Kılıçkaya*

Tez Konusu: *Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Süreci*

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi *29/06/2011*

Mezuniyet Tarihi *08/07/2011*

Prof. Dr. Mehmet ŞEN
Müdür

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ VE SİYASİ GELİŞMELER.....	10
1.1 CUMHURİYET HALK FIRKASI'NIN KURULMASI	10
1.1.1 Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Siyasal Partisi'nde İlk Yıllar	16
1.2 MİLLİ ŞEF DÖNEMİ	22
1.2.1 İsmet İnönü'nün Ülke Siyasi Hayatına Hakim Olma Çabaları.....	24
1.2.2 İsmet İnönü ve Demokrasi	26
1.3 CHP TÜZÜĞÜ'NDEKİ DEĞİŞMELER MÜSTAKİL GRUBUN KURULMASI	27

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL VE TOPLUMSAL MUHALEFETİN OLUŞMASI	30
2.1 TÜRK MUHALEFET GELENEĞİNİN KÖKENLERİ	30
2.2 1938-1945 MUHALEFET HAREKETLERİ.....	32
2.2.1 Siyasal ve Toplumsal Muhalefet Oluşması	33
2.3 CHP İÇERİSİNDE MUHALEFET HAREKETLERİ	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞTE İÇ ETMENLER.....	38
3.1 EKONOMİK BUNALIMLARIN SİYASETLE İLİŞKİSİ	38

3.2 TÜRKİYE’DE GEÇİŞ ÖNCESİ TÜRK EKONOMİSİ	39
3.2.1 İkinci Dünya Savaşı Sırasında Ülkede Genel Durum.....	41
3.2.2 Milli Koruma Kanunu Ve Etkileri	43
3.2.3 Varlık Vergisi Ve Toprak Mahsulleri Vergisi	44
3.2.4 Toprak Reformu ve Önemi	47
3.2.4.1 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Etkileri	50
3.3 POLİTİKA-ORDU İLİŞKİSİ.....	54
3.3.1 Seyfi Kurtbek’in Reform Programı	58

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞTE DIŞ ETMENLER.....	61
4.1 II. DÜNYA SAVAŞI’NDA VE SONRASINDA DÜNYADA GENEL DURUM	61
4.2 TÜRKİYE’NİN II. DÜNYA SAVAŞINDA VE SONRASINDA UYGULADIĞI POLİTİKALARI	68
4.2.1 Demokrasi Cephesinin zaferi ve Türkiye’nin Durumu.....	71
4.2.2 CHP’nin Demokrasi Anlayışındaki Değişim.....	74
4.2.3 Türkiye’de Siyasal Dönüşüm.....	76
4.3 TÜRK- AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ	79
4.3.1 Demokrasiye Geçişte ABD’nin Rolü	81
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	89
ÖZGEÇMİŞ.....	98

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
A g e	ADI GEÇEN ESER
A g m	ADI GEÇEN MAKALE
A-RHMC	ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ
BM	BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
C	CİLT
CHP	CUMHURİYET HALK PARTİSİ
DB	DÜNYA BANKASI
DP	DEMOKRAT PARTİ
GATT	GÜMRÜK TARİFELERİ VE TİCARET GENEL ANLAŞMASI
IMF	ULUSLAR ARASI PARA FONU
NO	NUMARA
S	SAYFA
SCF	SERBEST CUMHURİYET FIRKASI
SSCB	SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
TBMM	TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
T C	TÜRKİYE CUMHURİYETİ
TpCF	TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI
Y Y	YÜZYIL

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde başlayan batılılaşma hareketlerinin en önemli ortak paydası devletin kurtarılması sorunu olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde ıslahatlarla kendini gösteren bu süreç, yine bu süreçte yetişen aydınların gerçekleştirdikleri Cumhuriyet Devrimi ile taçlanmıştır. Demokrasinin olmazsa olmazı siyasal partilerdir. Çok partili siyasal yaşama geçmek demokratik bir Cumhuriyet idealini ortaya koyan Türkiye Cumhuriyeti için dönüm noktalarından biridir. II. Dünya savaşından sonra mevcut şartlar gereği ülkede başlayan liberalleşme ve demokratikleşme çabalarının yoğunlaşması CHP içinde ve toplumsal alanda başlayan muhalefet hareketlerinin baş göstermesi yeni bir parti kurulacağı beklentisini de beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası 1945 yılına kadar tek parti olarak kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası, ülke içinde ve dışında oluşan gelişmeler, çok partili hayata geçişi mecbur kılmıştır. 1940'lı yıllar Türkiye açısından dünya savaşı ve savaşın getirmiş olduğu bir takım etkiler sebebiyle önemlidir. Bu dönem özellikle Türkiye'nin savaş sonrasında yüzünü Batı'ya dönme politikalarının ele alındığı bir dönemdir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti kendini bu kültüre uydurmaya çalışmış ve otomatikman demokratikleşme hareketinin içerisine sokulmuştur. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında baskıcı ve diktatör rejimler tarihe karışmıştır. Öyle ki çok partili siyasal hayata geçmek ülkemiz açısından da kaçınılmaz olmuştur. Dünya Savaşları'nın toplumda yarattığı ekonomik, toplumsal ve siyasal anlamdaki etkiler, dış politik gelişmelerin de etkisiyle 1946 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili siyasal hayata geçişi gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de demokratikleşme Hareketleri, Siyasal parti- demokrasi ilişkisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti, CHP, Ekonomi Siyaset İlişki, Siyasal ve Toplumsal Muhalefet, Çok partili siyasal hayata geçişte ABD'nin rolü.

SUMMARY

“THE REASONS OF TRANSITION TO A MULTI-PARTY SYSTEM IN TURKEY”

The most important common ground of westernization movements which began in Tanzimat reform era in Ottoman Period was the problem of the state's rescue. This process burst into sight as a result of reforms in Ottoman Period, was crowned with the revolution of Republic which was carried out by the highbrows grown up in in this process. Political parties are a must for democracy. Transition to a multi-party system is one of the turning points for Turkish Republic which revealed its mission of a democratic Republic. After the Second World War, the increase of democratization and liberalisation efforts due to the present conditions, and the beginning outbreaks of opponent movements in Republican People's Party and social sphere brought about the expectations of establishing a new part until the year 1945. After the Second World War, developments intrastate and abroad obliged the transition to a multi-party system. 1940s are important for Turkey because of the World War and its effects. This is the period of dealing with the policies of Turkey's facing westwardly. By this way, Turkish Republic tried to adapt itself to this culture and automatically was integrated to the democratization movement. Thusly, after the Second World War, oppressive and dictator regimes vanished. Such that, the transition to a multi-party system became unavoidable for our country. The economic, social and political effects of the World Wars on society, also with the effect of developments in foreign policy carried out Turkish Republic's transition to a multi-party system in 1946.

Key words: Democratization movements in Turkey, Political Part-Democracy relation, Committee of Union and Progress, Republican People's Party, Economy Politics relation, Political and Social opposition, the role of the United States of America in the transition to a multi-party system.

GİRİŞ

Siyasal partiler demokrasinin temel varlık koşullarından biridir. Öyle ki demokratik düzende, kişiler tarafından meydana getirilen çeşitli topluluklar içinde en önemlisi, siyasi partilerdir. Bu demek oluyor ki, siyasi partilerin kuruluşuyla demokrasinin gelişmesi arasındaki yakın ilişki vardır. Siyasi partilerin tarihçesinin demokrasinin de tarihçesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Schattschneider'in belirttiği gibi, "Demokrasiyi yaratmış olan, partilerdir; modern demokrasi partiler dışında düşünülemez". ABD'li siyaset bilimci Profesör Walter F. Weiker Türkiye'nin siyasi gelişimini dört ana aşamada inceler: Birinci aşama, 1800'lü yıllardan başlayan ve yaklaşık yüz yıl süren 'devrimci cumhuriyet öncesi modernleşme' aşamasıdır. Daha sonra cumhuriyetle meyvesini verecek olan birçok yeni düşünce ve siyasi hareket bu dönemde filizlenmiştir. İkinci aşama, 1923 ile 1930 arası 'katı tek parti yönetimi'dir. Bu dönemde bir dizi reform ödün vermeden hızla uygulanmıştır. Hilafet gibi laikliğe aykırı yapılar ortadan kaldırılmış, şeriyeye mahkemeleri, tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, Medeni Kanun kabul edilmiştir. Genç cumhuriyete yönelik dış kışkırtmalara, eşkıyalığa, keyfi yerel despotluklara karşı merkezi hükümetin otoritesi ülkenin her yanına ulaştırılmaya çalışılmıştır. Üçüncü aşama, 1931 ile 1946 arası 'esnek tek parti yönetimi'dir. Ülke yöneticileri bu dönemde ana ağırlığı modernleşme, eğitim seferberliği ve demokratikleşmeye vermişlerdir. Bütün bu git-gelli, inişli-çıkışlı aşamaların dördüncüsü, 1946'dan sonraki 'çok partili dönem'dir.¹

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'yle başlayan Batılılaşma hareketleri ve bu çerçevede siyasi hayatta aktif olmaya başlayan siyasi örgütlenmelere çalışmada yer verilecektir. Dış politik gelişmeler ve gelişmeler sonucu oluşan yeni düşünce akımlarının ülke düzenine etkisi tartışılacaktır.

Batı dünyasının Osmanlılara etkisi XVII. y.y.'da hissedilen maddi gelişmelerin tehditkâr özelliğini engellemek için ağırlıklı olarak yönetici kurumun kararıyla "yenileşme" çabalarında hissedilmiştir. Başlangıçta askeri ıslahatlarla başlayan bu girişimler 1839 Tanzimat Fermanı ile hayatın bütün safhalarını kuşatan bir tesir gücüne kavuşmuştur.² Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi için yapmak zorunda olduğu kapsamlı ve köklü değişiklikler, diğer taraftan ise Batılı ülkelerin azınlıklara eşitlik ve

---

¹ Yabancıların gözüyle Tek Parti Rejiminden Demokrasiye geçişte Türkiye, (anonim), <http://www.yazyaz.net/forum/showthread.php/1404-Yabanc%C4%B1lar%C4%B1n-g%C3%B6z%C3%BCyle-Tek-Parti-Rejiminden-Demokrasiye-ge%C3%A7i%C5%9Fte-T%C3%BCrkiye> , s.1, (14.05.2011)

² BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, 1978, s.41.

güvence verilmesi yönündeki taleplerinin sonucu olarak altyapısı II. Mahmut devrinde hazırlanan Tanzimat dönemi, 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okuması ile başlamış oldu. Karal, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okunmasını şöyle anlatmaktadır: “Hatt-ı Hümayun’u, Mustafa Reşit Paşa yüksek bir kürsüden okudu. Dinleyiciler arasında padişah vardı. Padişah, Hatt-ı Hümayuna ve ona dayanılarak ileride yapılacak kanunlara saygı göstereceğine dair and içti. Bundan sonra Hatt-ı Hümayun, kutsal önemi olan Hırka-i Şerif dairesine kondu. Gülhane hattının ilanında yapılan törenle Tanzimat Dönemi başladı. ‘Tanzimat’ terimi, Gülhane hattında geçen genel prensiplere dayanan düzeni anlatır.”³ İnalçık’a göre, Gülhane Hattı, “gelenekçi kalıplar altında şeriat’a ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, kanun ve devlet telakkisinde ve idare prensiplerinde modern kavramlar getirmekte, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme amacını gütmekteydi.”⁴

Tanzimat Fermanıyla padişah, ilk defa kendi yetkilerinden bir kısmını özellikle ıslahatları yapmakla görevlendirdiği çevresindeki batı yanlısı sivil bürokrasinin lehine feragat ediyordu. Ancak bu sivil bürokrasinin gerçekleştirmeye çalıştığı ıslahatların önündeki güçlü engel olarak Yeniçeri Ocağı görülüyordu. II. Mahmut (1808-1839) kendisinden önceki reformcuların kötü tecrübelerini de dikkate alarak, askeri yeniliklere karşı büyük bir engel oluşturduğuna inandığı Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmış ve yerine III. Selim zamanında ortaya çıkan yeni askeri birliklere benzeyen Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yi ordunun esas birimleri haline getirmiştir.⁵ Böylece II. Mahmut'un haleflerinin daha rahat bir zeminde reformlarını yürütmesini sağlama imkânı verilmiştir.

Batılılaşma, geniş halk kitlelerinin gözünde manevi değerler açısından yabancılaştırma, maddi yönden de fakirleşme ile eş anlamlı idi. İnsan haklarıyla ilgili çağdaş uygulamaların, halktan çok Tanzimat Dönemi siyasi elitleri, padişah karşısında kendi geleceklerini garantiye alma kaygısına karşılık geldiği söylenebilir.⁶ Halk kendisini merkezin merkeziyetçi uygulamaların kendi varlıkları için tehlikeli olarak gören ayanlar vasıtasıyla ancak dolaylı yollardan ifade edebiliyordu. Tarihler 1865'i gösterdiğinde ilk defa bir grup olarak ortaya çıkan “Yeni Osmanlılar” Tanzimat’a yönelik eleştirilerle dikkatleri çekmekteydi. Yeni

³ KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, 5. Cilt. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.170,s.171.

⁴ İNALCIK, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu” Osmanlı İmparatorluğu - Toplum ve Ekonomi, Eren Yayınları, İstanbul, s.359.

⁵ MARDİN, Şerif, Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.11, s.12.

⁶ MARDİN, Şerif, Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci, 5.Kitap, Felsefe Yazıları, İstanbul, 1983, s.22.

Osmanlılar ve bu gruba sempatiyle bakan Mithat Paşa gibi devlet adamlarının gayretiyle, demokrasi tarihimizin ilk parlamento ve anayasası 1876'da yürürlüğe girmiştir. 1876 Kanun-i Esasi ilanı ile ilk Osmanlı parlamentosu 2 dönem toplanmış ve her dönem için seçim yapılmıştır. Yapılan seçimler sonrasında birinci dönemde 116 mebus, 2.dönemde 106 mebus Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir. 1878'de parlamentoyu fesheden II. Abdülhamit, merkez güçlerle kenar güçler arasında ortalama bir yol izlemeye çalışmıştır. Asıl gücünü, küçük din adamlarının ve alt kesimin desteğinden alıyordu. Yürürlüğe koyduğu reform politikası, memurlar zümresinin tabanını genişletmekte daha çok sayıda yetişmiş insanla devlet idaresini çağdaş yönetim ilkeleri ışığında yönetmeyi amaçlıyordu. Özellikle eğitim alanında yoğunlaşan reformların yeterli ölçüde tamamlanamaması, yeni açılan askeri okullarda yetişen talebelerin muhalefetine yol açtı. Daha sonra, Meşrutiyeti geri getiren cemiyet olarak şöhret kazanan İttihat ve Terakki'nin temelleri, bu okullarda atıldı.⁷

Görüldüğü gibi, Osmanlı'da batılılaşma hareketlerinin ortaya çıkışı Tanzimat Dönemi'nde başlamıştır. Bu döneme giden süreçte yaşanan Osmanlı-Rus savaşlarının yanı sıra Fransız Devrimi eksenli dış politik gelişmeler, Yunan isyanı ve Mehmet Ali Paşa İsyanı, dönemin şekillenmesinde etkili olan olaylardı. Yeni Osmanlılar Hareketi, Osmanlı tarihindeki batılı anlamda özgürlük hareketlerinin başlangıcını oluşturmuştur. Bunu, ardılları olan Jön Türkler hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti takip etmiştir. Bu hareketlerin en önemli ortak paydası ise devletin kurtarılması sorunuydu. Acil olarak çözülmesi gereken bu sorun özellikle ilk dönem aydınlarının ideoloji ve siyasal düşünceleri inceleme fırsatı bulmalarına engel olsa da, batılılaşma doğrultusunda sürdürülen tüm çabalar Osmanlı aydınında genel bir zihniyet değişimini sağlamıştır. Osmanlı döneminde başlayan süreç yine bu süreçte yetişen aydınların gerçekleştirdiği Cumhuriyet devrimi ile taçlanmıştır.⁸Tanzimat Fermanı'nın pek çok açıdan sonuçları olmakla beraber konumuz açısından sonucuna bakarsak; Tanzimat'ın getirdiklerine tepki duyan bir grup bürokratin Yeni Osmanlılar akımını başlatmış olmalarıdır.

Namık Kemal, Tanzimat Fermanı'nı kaçırılmış bir fırsat ve daha da kötüsü, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın tehdidi altındaki devletin yardım sağlamak amacıyla batılı devletlere verdiği bir taviz olarak nitelmiştir.⁹ Yeni Osmanlılar hareketi, Osmanlı tarihindeki batılı anlamda özgürlük hareketlerinin başlangıcını oluşturur. XVIII. y.y. sonlarında başlayıp

⁷ OLGAC, Halit, Türkiye'de 1946 Genel Seçimlerinde İzlenen Stratejiler ve Seçim Sonuçları, s.9, <http://www.belgeler.com/blg/qde/turkiye-de-1946-genel-secimlerinde-izlenen-stratejiler-ve-secim-sonuclari-turkish-general-election-of-and-strategies-of-political-parties>, (03.05.2011).

⁸DEMİRTAŞ, Barış, Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri, s.1, <http://kutuphane.uludag.edu.tr/PDF/fen-ed/htmpdf/2007-2/M14.pdf>, (03.05.2011).

⁹ MARDİN, Şerif, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2004, s.184.

XIX. y.y. başlarında artarak devam eden toplumsal değişim ve buna öncülük eden yeni batılı kurumlar bu harekete zemin hazırlamışlardır.¹⁰

Bir başka açıdan Tanzimat Dönemi'ne bakacak olursak; bu döneme damgasını vuran bürokratların birçoğu bu dönemde kurulan Tercüme Odası ve Hariciye Nezareti'nden yetişmişlerdir. Bu iki kurum, dış ilişkiler ve batılılaşma politikalarına uygun insanlar yetiştiriyordu. Öte yandan, bu yeni bürokrasi toplumla ilişki kurmasını engelleyen yeni bir anlayışa sahip olduğu ve kendisini toplumdan soyutlayıcı davranışlar sergilediği için halkın desteğini kazanamamıştır. Tanzimat, Osmanlı bürokratik yapısındaki bir kırılmayı ifade eder. Bu dönemde Osmanlı devlet adamları Batı karşısında uğranılan yenilgiler sonucunda büyük bir şok ve şaşkınlık hali yaşamışlar, düşünce ve değer yargıları altüst olmuş ve kendilerine olan güvenleri sarsılmıştır. Tanzimat bürokrasisi, batılılaşma projesini uygulayabilmek için var gücüyle çalışmıştır. Fakat bunların batılılaşmayı halka izah etme gibi bir endişeleri olmadığı için çabaları da sınırlı kalmış ve batılılaşma hareketi tüm toplum tabakalarına yayılamamıştır. Bununla beraber bu yeni bürokrasi, etkileri günümüze kadar ulaşan toplumun tepeden düzenlenmesi ve şekillendirilmesi geleneğinin de başlatıcısı olmuştur.¹¹

Türkiye'de ilk siyasi amaçlı örgütler Osmanlı İmparatorluğu döneminde azınlıklar tarafından ulusal bağımsızlık amacıyla XIX y.y.'nin ortalarında kurulmuştur. 1876 yılında I. Meşrutiyet ilan edilmeden önce Türkler tarafından kurulan siyasi amaçlı örgütler de parlamentonun ve seçim mekanizmasının bulunmadığı bir ortamda gizli olarak çalışıyorlardı. Bu örgütler, Osmanlı imparatorluğunun toprakları içinde Müslüman olmayan unsurlar tarafından bağımsızlık elde etmek amacıyla kurulmuş ihtilalci dernekler ve II. Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı oluşmuş Jön Türk hareketi¹² olarak kendini göstermiştir. 23 Temmuz

¹⁰ DEMİRTAŞ, a.g.m., s.4.

¹¹ASLAN, Seyfettin, YILMAZ, Abdullah, Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncenin Değişimi,s.9,s.10,
<http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/tanzimat%20d%C3%B6neminde%20osman%C4%B1%20b%C3%BCrokratik%20yap%C4%B1%20ve%20d%C3%BCn%C5%9F%C3%BCnesinin%20de%C4%9Fi%C5%9Fimi.pdf>, (05.05.2011).

¹²Jön Türkler: Osmanlı Devleti içinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında Meşrutî bir temele dayalı bir sistem kurmak, Kanun-i Esasi ilanıyla da serbest seçimlere gitmek ve böylece oluşturulacak meclise, ülke geleceğini teslim etmek gibi fikirlerle yola çıkan, hedef olarak Batı örneğini seçen Osmanlı aydınlarının ortak adıdır. Bu isim ilk olarak Mustafa Fazıl Paşa'nın yayınladığı bir arızada kullanılmış ve sonradan Namık Kemal ve Ali Suavi tarafından Yeni Osmanlılar karşılığı olarak benimsenmiştir. Ayrıca I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de bütün ihtilalçiler için bu isim kullanılmıştır. Jön Türk Hareketi, Osmanlı tarihinin son kesitinde en önemli sosyal ve siyasal harekettir. Belki de Osmanlı tarihinde böyle bir orijinallik ve tipiklik az rastlanan bir örnektir. Jön Türkler'den İttihat ve Terakki 'ye uzanan yolda Osmanlı temelinden sarsılmıştır. Kuruluş ve başlangıç noktaları ile sonuçları farklı neticeler doğuran hareket, hem bir felaket hem de geleceği etkileyen bir kaosa dönüşmüştür.

1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla geniş bir siyasal faaliyet dönemi başlamıştır. 1908-1918 döneminde üzerinde durulması gereken siyasal kuruluşlardan en önemlisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Cemiyet,1908 yılının ilk iki kabinesini etkisi altında bulundurmaya çalışmış, yedi kabineyi doğrudan doğruya oluşturmuş, on yıla yakın bir süre Türk siyasal yaşamını yönlendirmiş ve damgasını vurmuştur. ¹³Türk siyasal yaşamında kendisinden sonra doğan partiler üzerinde etkin olan bir partinin; kuruluşun, örgütlenme modelini, geçirdiği aşamaları irdelemekte fayda olacaktır.

Bu dönemde kurulan ilk siyasal partiler içinde, üç temel eğilim dikkati çekiyordu: İslamcılar, Turancılar ve Batıcılar. Hatta Osmanlı Sosyalist Fırkası adı altında bir sol parti bile, siyaset sahnesinde yerini almıştır. Aslında siyasal parti niteliğine uygun ilk örgüt, 1889'da bazı askeri tıp öğrencilerince kurulmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. II. Abdülhamit'in baskı rejimi, örgütün 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilinceye kadar gizli kalmasını zorunlu kılmıştı. 1908 seçimlerinde çoğunluğu elde eden parti otoriter ve merkezîyetçi yapısını korudu ve 1913-1918 yılları arasında ülkede tam bir tek parti egemenliği kurdu. Bu onucu almasında, halkın desteği değil, ordunun doğrudan desteği etkili olmuştur. ¹⁴II. Meşrutiyet'in ilanında çok büyük rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, hükümetleri kontrol eden egemen bir güçtür. 1913 yılında kendini "siyasî fırka" olarak ilan etmiştir. Bu tarihte başlayan tek parti iktidarını 1. Dünya Savaşı'nın bitimine (1918) kadar sürdürmüştür. ¹⁵

İttihat ve Terakki rejiminin merkezîyetçi ve otoriter taraflarına muhalif güçler, gerek parlamento içi gerekse dışı kurulan fırkalarla teşkilatlanmışlardır. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarından itibaren İttihat ve Terakki karşısında yer alan liberal muhalefet, Ahrar ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkalarıdır. Liberaller, parlamenter demokrasiyi, laikliği, Osmanlıcılığı ve adem-i merkezîyetçiliği savunuyorlardı. Diğer taraftan İttihad-ı Muhammedi Fırkası nezdinde İslamcılar ,gerek iktidara gerekse liberal muhalefete laiklik hususunda karşıydılar. Ayrıca bu dönemde, Fedekâran-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, , Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası gibi partiler kurulmuş, bu partilerin ömrü birer ikişer ayla sınırlı kaldığı için örgütlenememişler, sadece merkezle sınırlı kalmışlardır ve

¹³ KABASAKAL, Mehmet, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, Ankara, 1991, s.23.

¹⁴ ÖZBUDUN, Ergun, Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür,Türk Demokrasisi, Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.5.

¹⁵BURAK, Durdu Mehmet, Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri, s.17, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf> , (21.01.2011).

kadro partisi özellikleri göstermişlerdir. 1911 yılında, muhalefet partilerinin büyük kısmı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adıyla birleşmişler ve II. Meşrutiyetin en büyük ve en güçlü muhalefet partisini oluşturmuşlardır. Bu parti de İttihat ve Terakki gibi türdeş değildir. Birinci Dünya Savaşı sonunda, Anadolu ve Rumeli'nin paylaşılması gündeme gelince, “Redd-i İlhak” ve “Müdafaa-i Hukuk” Cemiyetleri ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nde bunları “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında birleştirmiştir. Bu yeni oluşumda da ağırlığı, İttihat ve Terakki'nin eski kadroları oluşturmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde, Cumhuriyet döneminin ilk siyasi partisi Eylül 1923'de Mustafa Kemal'in başkanlığında kurulan Halk Fırkası olacaktır.¹⁶

II. Meşrutiyet döneminde siyasi parti faaliyetleri seçim kampanyaları ve kitle gösterileri gibi, kitlelerin siyasi hayata katılmalarının ilk belirtileri ortaya çıkmıştır. Bu döneme damgasını vuran en büyük parti İttihat ve Terakki Partisi'dir. İttihat ve Terakki'nin iç yapısına baktığımızda kitle partisi olduğunu ve üyelerinin türdeş olmadığını görüyoruz. Örgütsel yapısı ise şu şekilde oluşmuştur: Genel başkanın yönetiminde meclis-i umumî (genel meclis), yasama işleri dışındaki örgüt ile meşgul ve kâtib-i umumî (genel sekreter) yönetimindeki merkez-î umumî (genel merkez), yasama meclisi işleriyle uğraşan ve bir vekil-i umumî yönetiminde toplanan kalem-i umumî, merkez ve bağlı kısımlara ait sancak teşkilatı (bir kâtib-i mes'ul yönetiminde heyet'i merkeziye), kongreler, kulüpler.¹⁷

Tanzimat'tan itibaren reformların uygulayıcısı olarak Türk siyasi hayatında ön safhaya çıkmış Batılılaşmış bürokratik kesim Osmanlı aydını, Batı entelektüelinin tersine belirli bir sınıf ürünü olarak ortaya çıkmamıştır. Batı aydını yükselen burjuvazinin XVIII. y.y.'den itibaren süregelen zaman içinde onun sözcüsü olarak halkla bütünleşmesi söz konusudur. Osmanlı aydınlarının çözümleri “halk dışında, halk için, halka rağmen” ilkesi doğrultusunda tecelli etmiştir. Batı aydını devlet dışında oluşurken, Osmanlı 'da aydın, bizzat devlet içinde ve devlet tarafından oluşturulmuş ve sonuna kadar da içinde kalmıştır. Batı aydını çıkışından itibaren iktidarla zıtlıkta iken, Osmanlı aydını ise Devlet-i Alliyeye mitosu içinde bütünlük peşinde koşmuştur.¹⁸

¹⁶ KIŞLALI, Ahmet Taner, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 1995, s.248.

¹⁷KABASAKAL, Mehmet, UÇAR, Yeliz, Türkiye'de Siyasi Partilerdeki Merkezi Yapılanmaya Etki Eden Etmenler ve Merkeziyetçi Yapılanmanın Siyasal Demokrasi Açısından Olumsuz Etkileri, s.58, s.65, <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00293.pdf>, (08.04.2011).

¹⁸ OLGAÇ, a.g.m., s.11.

Kuruluşundan itibaren hızlı bir şekilde örgütlenmeye başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, yurt dışında da hızla örgütlenmeye ve genişlemeye başlamıştır. Cemiyet, Paris, Cenevre ve Kahire olmak üzere çalışmalarını buralarda açtıkları üç ana şubede sürdürmüştür. Meşrutiyetin ilan edilmesinde en önemli paya sahip İttihat ve Terakki, her ne kadar meclisin açılmasını sağladıysa da seçim sonucunda hemen iktidara geçememiştir. Çoğu üyesinin asker veya diğer farklı meslek gruplarından olması, siyaset ve devlet yönetimi konusunda tecrübesiz olmaları, onları bir süre geri planda olamaya sevk etmiştir. Perde arkasından devlet yönetimi hakkında bilgi sahibi olmaya çalışan üyeler, iktidarı da tamamen Babıali bürokratlarına bırakmamıştır. Bir çeşit denetleme iktidarı kurmuşlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, devlet yönetimine geri planda kalarak müdahale ederken yani denetleme ve destekleme yoluyla iktidara ortak olurken, 1911 Trablusgarp Savaşı yenilgisiyle, Balkan Savaşları esnasında ise denetimden düşerek muhalefet içerisinde yer almıştır. Ancak Cemiyet, Balkan Savaşları'nın yaşandığı bir dönemde gerçekleştirdiği (23 Ocak 1913) Babıâli Baskını sonucu iktidarı tekrar ve bu kez tamamen ele geçirmiştir. Böylece 1918'de partinin kendi kendini fes etmesine kadar sürecek olan 1913-1918 İttihat ve Terakki Cemiyeti kesin iktidarını ortaya koymuş, bundan sonra hızla muhalefeti sindirme yoluna gitmiş ve kısa bir süre sonra çok partili hayata son vererek tek iktidar dönemini başlatmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaklaşık 5 yıl dolaylı 5 yılda doğrudan olmak üzere süren iktidar dönemi 1. Dünya Savaşı'nın yenilgisiyle sonuçlanması üzerine sona ermiştir.¹⁹

Genel olarak baktığımızda, Osmanlı Meclisi'nin 1910 yılına kadar oldukça hür çalıştığı söylenebilir. Bu tarihten itibaren İttihat Terakki tüm sorunlara sahip çıkma durumuna gelince gittikçe kabaran muhalefetin boy hedefi olmuş, ülke hızla kutuplaşmaya sürüklenmiştir. Nihayet muhalif gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart Olayı, Halaskaran Zabitan Hareketi, Bab-ı Ali Baskını, sadrazamın öldürülmesi, hükümeti devirme girişimleri, meclislerin feshi, ordunun aktif politika içine girmesi, Sinop sürgünleri vs. derken İttihatçılar çok partili rejimi fiilen kaldırmışlar, rejim bu partinin egemenliğine dayanan tekçi parlamenterizme dönüşmüştür. Bu durum 1918 Ekim'i sonuna kadar devam etmiş, Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihat ve Terakki düzeni yıkılınca yeniden anarşik bir çoğulculuk başlamıştır. 1920 Mart'ından sonra parti ve cemiyetlerinden söz edilmez olmuştur.²⁰

¹⁹ KURTCEPHE, İsrail, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Alp Yayınevi, Ankara,2006, s.58, s.64.

²⁰ BURAK, a.g.m., s.21.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kurulduğu andan itibaren genel karakterde Osmanlılık düşüncesini benimsemiştir. Kuruluş aşamasına bakıldığında Osmanlı Devleti'nin dağılına engel olmak için devlet içindeki bütün unsurları kapsayıcı bir amaç etrafında birleştikleri ve bu yönde cemiyete ilk olarak İttihat-ı Osmanî ismini verdikleri görülmektedir. Cemiyetin, kuruluşundan sonraki faaliyetleri Arnavut, Ermeni, Rum, Musevi, Arap ve bunun gibi pek çok Türk veya Müslüman olmayan üyeleri bünyesinde barındırması, Osmanlılık düşüncesinin cemiyette kabul gördüğünü gösteren en önemli belirtilerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan Savaşlarına kadar benimsediği ve uygulamaya çalıştığı Osmanlılık fikrini bu savaştan sonra terk ederek Türkçülük akımını benimsemiştir. Çünkü Osmanlı devletinin gayri müslim halklarının büyük bir kısmını barındıran Balkanlarda 1908 yılı içinde ve sonrasında pek çok değişiklik meydana gelmiştir. İlk olarak Bosna-Hersek devletten kopmuş, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Arnavutluk'ta isyanlar çıkmış ve Girit Yunanistan'a bağlanmıştır. İşte bu durum, Osmanlı Devleti'ndeki gayri müslim nüfusunun büyük oranda azalmasına sebep olmuştur. Bundan ötürü, İttihat ve Terakki Cemiyeti de Balkan Savaşları'nın ardından, artık devlet içerisinde çoğunluğa sahip olan Türk unsurunu ön planda tutarak Türkçülük fikrini benimsemiştir.²¹

Denebilir ki, İttihat ve Terakki yalnızca bulunduğu dönemde yaptıklarıyla değil, bıraktığı siyasi, iktisadi ve kültürel bileşenlerden oluşan zihniyet mirasıyla bütün bir Cumhuriyet tarihine damgasını vurmuştur. Cumhuriyet dönemi de, İttihat ve Terakki'nin izlerinin görüldüğü bir dönem olmuştur.²²

Ulusal ve uluslar arası gelişmeler, ülke siyasetine hakim olma çabaları Türkiye'de belirli bir zaman diliminde tek parti rejiminin uygulanmasının devam etmesine neden olmuştur. Aslında özellikle dönemsel olarak çok partili siyasal hayat denemesi gerçekleştirilmeye çalışılmışsa da dönemin şartları gereği başarılı olamamıştır. Cumhuriyetin İlanını izleyen ilk yıllarda da devam ettirilmek istenmişse de, tek partili rejimin yerleşmesine bağlı olarak ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda dönemin ekonomik, sosyal şartları da göz önünde bulundurularak yapılan siyasi uygulamalar incelenecektir.

²¹ KURTCEPE, a.g.e., s.65.

²² ACAR, Mustafa, İttihat ve Terakki'nin Sonu, <http://www.3hhareketi.com/blog/21-hur-yorum/1484-ittihat-ve-terakki-devrinin-sonu>, s.1, (20.01.2011).

I.Dünya Savaşı ve bu savaşın ağır sonuçları, Kurtuluş Savaşı, dış güçlerin Türkiye’den talepleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk siyasal partisi ve izlediği politikaları çerçevesinde yaşanan gelişmeler kronolojik olarak takip edilecektir. Bu dönemde CHP’nin tek partili bir sistem içinde muhalefetsiz iktidarı, Şeflik sistemi ve bu sistem içindeki parti- devlet bütünleşmesi uygulamaları ve sonuçları yer bulacaktır. Uluslar arası platformda, siyasal ve ideolojik anlamda hızlı bir dönüşümün Türkiye’ye yansımaları, ekonomik ve toplumsal bunalımların kısacası, iç siyaset ile uluslar arası ortamdaki gelişmelerin birbirini besleyen, destekleyen etkileri incelenecektir. CHP'nin yaptığı uygulamalara ve Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçişmesini tetikleyen toplumsal ve siyasal muhalefet hareketleri ayrıntılı olarak ifade edilecektir.

Ekonomik bunalımların siyasetle ilişkisi kavramsal olarak incelenecek; bu kapsamda tüm dünyayı etkisi altına alan 1929 ekonomik buhranın sonucu alınan bir dizi ekonomik önlemler, dış dünyaya açılma, yaşam koşullarını iyileştirme yönünde alınan önlemler ve bunun neticesinde yaşanan gelişmelere yer verilecektir.

Çalışmanın temel amacı Türkiye’yi çok partili siyasal hayata geçmeye hazırlayan temel nedenleri - iç ve dış dinamikler şeklinde - karşılıklı analiz ederek incelemektir. Çalışmada, iç siyasi dinamiklerin Türkiye’deki demokratik gelişmeye nasıl katkıda bulunduğu, hangi iç siyasi şartların demokratik süreci başlattığı ve Türkiye’deki toplumsal, ekonomik ve diğer faktörlerin demokrasiyle nasıl bir ilişki içinde olduğu gibi sorular üzerinde yoğunlaşılacaktır. Türk demokrasi sürecinde ulus-içi gelişmeleri çevreleyen “uluslar arası konjonktür” ve bu konjonktürdeki büyük ve süper güçlerin etkisi ve katkısı incelenecektir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin hızlı ve yoğun bir şekilde gelişmesine paralel olarak Türkiye’de demokrasi sürecinde önemli adımlar atılmasına rağmen, bu iki gelişmenin karşılıklı etkileşimi incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ VE SİYASİ GELİŞMELER

Çalışmanın bu bölümünde tek parti rejimi ve bu rejimin Türkiye’de uygulanan zaman dilimi içerisindeki siyasi gelişmeleri incelenecektir. I.Dünya Savaşı’nın olumsuz sonuçlanmasıyla birlikte iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin sonunu hazırlayan mevcut siyasi gelişmeler konu alınacaktır. Bunun akabinde Kurtuluş Savaşı dönemi irdelenecek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olan **CHP'nin** yönetim anlayışı ve uyguladığı politikalar değerlendirilecektir. CHP'nin meşruiyet temelleri, Kemalist devletin biçim ve yapısını tanımlamak için alınan çeşitli kararlar, uluslar arası platformda, siyasal ve ideolojik anlamda gerçekleşen dönüşümün Türkiye’ye yansımaları ayrıntılı olarak irdelenecektir. İç ve dış şartlar neticesinde gerçekleştirilen muhalefet partisi denemeleri ve bunların sonuçları üzerinde durulacaktır.

Atatürk’ün ölümünden sonra, 11 Kasım 1938’de İnönü’nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle Türkiye’de yeni bir dönem başlamıştır. İnönü’nün CHP içerisindeki etkinliği ve 1950 yılına kadar olan süreçte ülke siyasetine hakim olma çabaları ve uygulamaları anlatılacaktır. Bu kapsamda Milli Şef Dönemi, parti-devlet bütünleşmesi ve bu kapsamda yapılan uygulamalara yer verilecektir. Yaklaşık 12 yıllık bir dönemi kapsayan İnönü Dönemi’nde demokrasiyle ilgili atılan adımlar, CHP tüzüğündeki değişiklikler, müstakil grubun oluşturulması konuları işlenecektir.

1.1 CUMHURİYET HALK FIRKASI’NIN KURULMASI

Siyasi partilerin katılmadığı 1908 seçimlerinden sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çeşitli baskı ve zorbalık yöntemleriyle Mecliste mutlak çoğunluğu elde ettiği 1912 seçimleri "sopalı seçim" olarak anılır. Bu Türkiye’de ilk tek partili rejim denemesinin başlangıcıdır. 1913’te İttihat ve Terakki yönetimi belli başlı muhaliflerini idam ve diğerlerini hapsedmek suretiyle siyasi alanda mutlak egemenliğini kurmuştur. 1919 Kasım ayında yapılan son Mebusan seçimlerinde de, İttihat ve Terakki geleneklerini sürdüren Müdafaa-yı Hukuk Teşkilatı, Anadolu illerinden sadece kendi yandaşlarının seçilmesini sağlamıştır. Seçilmeyi başaran muhalif mebuslar, 12 Ocak 1920’de toplanabilen meclisi boykot ettiler. 1920’de toplanan Birinci TBMM’de nispeten özgür bir tartışma ortamı korundu ve 1922’de birbirine muhalif iki grup oluşabildi. Nisan 1923’te yapılan ikinci meclis seçimlerine sadece birinci grup üyeleri arasından devlet başkanı Mustafa Kemal’in oluşturduğu tek listenin katılmasına

izin verildi. Tek parti rejimi, devlet yönetimiyle özdeşleşen bir siyasi partinin tek başına yasama meclisi ve hükümeti oluşturduğu rejimlere verilen addır. Türkiye'de 8 Nisan 1923'te seçilen ikinci TBMM'ye sadece bir partinin katılmasına izin verilmiş, Kasım 1924'te kurulan muhalefet partisinin Mart 1925'te kapatılmasıyla tek parti düzeni resmi nitelik kazanmıştır.²³

Genel olarak baktığımızda, I. Dünya Savaşı yıllarında iktidardaki İttihat ve Terakki'nin karşısında muhalefet fiilen ortadan kalktığından bir bakıma "tek parti dönemi" olarak ortaya çıkmıştır. Mağlubiyetle neticelenen savaş durumu İttihat ve Terakki'nin de sonu olmuştur. Dünya savaşını izleyen Kurtuluş Savaşı döneminde (1918-1923) temel sorun halkın işgalci düşman güçlerine karşı harekete geçirilmesi ve ülkenin işgalden kurtarılmasıydı. Bu işlevi Anadolu ve Rumeli'de kurulan çeşitli savunma cemiyetleri yerine getirmişlerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Eylül 1919 da Sivas Konferansı'nda kurulmuş ve her türlü particiliğe karşı çıkarak bütün çabalarını Misak-ı Milli'nin savunulmasına yöneltmiştir. Kurtuluş Savaşı dönemi, siyasal partiler açısından İttihat ve Terakki'nin tek parti sisteminden Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk partisi olan **CHP'nin** tek parti yönetimine geçildiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. CHP'nin temelini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturmuştur. 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanan I. Büyük Millet Meclisi'nde siyasal parti temsilcileri yoktu, fakat meclis üyeleri arasında gruplaşmalar kısa zamanda ortaya çıkmıştır. Meclis üyelerinin mensubu buldukları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde iki ayrı grup vardı; birine birinci grup, diğerine de ikinci grup adı verilmişti. Başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı birinci grup yönetici elitlerin oluşturduğu ve devrimci, Batıcı ve Türkçü görüşleri savunuyordu. İkinci grup ise birinci grup'a muhalefet eden gelenekleri, liberalliği, adem-i merkezîyetçiliği savunuyor, kişi diktatörlüğüne ve İstiklal Mahkemelerine karşı çıkıyordu. Bu iki karşıt grup, esas itibarıyla XIX. yüzyılın başlarından beri devam eden ve Cumhuriyet yönetiminde de sürecek olan çatışma ve mücadelenin toplumsal temelini oluşturmaktaydı. Bir yanda Batıcı, Türkçü ve devrimci kesim, diğer yanda ise buna karşı muhalefeti temsil eden gelenekçi, liberal ve yerel değerlerden yana kesim. Birinci mecliste iki grup arasındaki mücadele bir bakıma iktidar muhalefet arasındaki mücadeleye benziyordu. Nisan 1923'te yenilenen meclis seçimlerinde ikinci grup mensupları, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının izledikleri politika sonucu meclise girememiştir. İkinci meclis, tamamen birinci gruba taraftar olanlar tarafından oluşturulmuştu. Böylece tek parti

²³ Tek Parti Rejimi, Genç Bilim Sitesi, (anonim), s.1, <http://www.genbilim.com/content/view/289965/190/>, (22.12.2010).

yönetiminin yolu açılmış oluyordu. Kısa bir zaman sonra birinci grup Halk Fırkası adıyla Cumhuriyet döneminin ilk siyasal partisine dönüşmüş oldu (Eylül 1923).²⁴

Modern demokrasi, partiler demokrasisidir.²⁵ Türkiye'deki tek parti sistemini değerlendirecek olursak; CHP totaliter bir yapı içinde olmamış ve totaliter eğilim taşımamıştır. Nitekim CHP komünist ve faşist tek partilerde olduğu gibi bir tarikat ya da kilise niteliği taşımamış, üyelerine de bir iman ya da mistik empoze etmemiştir. Bu anlamda parti totaliter partilerde olduğu gibi hücrelere, milise ve gerçek anlamda ocaklara dayanmamaktaydı. Bu partinin baştan gelen özelliği demokratik ideolojisiydi. Bu da halkçı ya da sosyal diye nitelendirilen siyasal demokrasidir. Parti yöneticilik hakkını tanrı iradesinden ya da her hangi bir gruptan değil, seçimlerde elde ettiği çoğunluktan almaktadır. Diğer taraftan oluşturulan tek parti sistemi tek parti devletine dayanmadığı gibi parti liderlerinin gözünde tekel, Türkiye'deki özel siyasal durumun bir sonucudur ve çok partili sistem de varılması hedeflenen idealdir. Ancak CHP totaliter bir parti olmamasına karşın tek parti dönemi tam demokratik de sayılamazdı. Çünkü yapılan seçimler tek bir aday hakkında yapılan plebisitten ibaret kalıyordu. Ayrıca temel siyasal özgürlükler de çok sınırlı bulunuyordu. Ancak yönetim, SF girişiminden sonra da bağımsız aday gösterme ve müstakil grup oluşturma gibi oluşumlarla çoğulcu sisteme geçme yönünde çaba sarf ediyordu. Nitekim bu çerçevede 1935 yılı seçimlerinde 12, 1939 seçimlerinde 21 bağımsız milletvekili meclise girmiştir. Ardından 5.CHP kurultayında tüzük değişikliği gerçekleştirilmiş ve 1943 yılına kadar devam eden bir "müstakil grup" oluşturulmuştur. Türkiye'de tek parti sürekli arzulanan bir model olarak meşrulaştırılmamıştır, aksine zorunluluklar sebebiyle başvuru ve zamanı geldiğinde çoğulcu demokrasiye bırakacak olan geçici bir rejim olarak görülmüştür. Diğer bir deyişle tek parti yönetimi kendi yönetimini fiili olmaktan öteye geçirmemiş, hukukileştirmemiştir. Sönük geçmesine rağmen hiç ara verilmeden seçimler yapılmış, parlamentonun demokrasilerdeki kutsal konumu korunmuştur. Seçimler ve parlamentonun siyasal hayatın belli başlı araç ve meşruluk kaynakları olması çok partili siyasi hayata geçişte bir avantaj sağlamıştır.²⁶ Tek-parti anlayışında, çoğulculuğu hedef alan bir geçiş dönemi uygulaması vardır. Türkiye'de 1923 ile 1946 seçimleri arasında yaşanan tek partili dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi siyasal yaşama hakim parti konumundadır. Tek parti olarak CHP, tek parti rejimini geçici bir rejim olarak kabul etmiş ve bu dönemi demokrasiye geçiş aşaması

²⁴DURSUN, Davut, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Gelişimi, Müdafaa-i Hukuk Hareketi Dergisi**, s.1, [http://www.mhhp.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=121&Itemid=77&showall=1,\(19.05.2011\)](http://www.mhhp.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=121&Itemid=77&showall=1,(19.05.2011)).

²⁵ ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 8. Baskı, Yetkin Yayınları, 2005, Ankara, s. 87.

²⁶ ANZERLİOĞLU, Yonca, DOĞANER, Yasemin, GÖKGÖZ Saime-Selenga, a.g.e., s.62,s.63.

olarak görmüştür.²⁷ 1946 seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidar partisine yakın oy oranına ulaşması, Türkiye'de iki büyük partinin çekiştiği bir siyasi ortamın başlangıcı olmuştur.²⁸

Ülkenin kurtuluşu konusunda benzer fikirlere sahip her iki grup, ülkenin kurtuluşun sonra rejimin niteliğinin ne olacağı konusunda anlaşmazlık halindeydi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi birinci grubun lideri Mustafa Kemal iken; ikinci grubun tek bir lideri yoktu; Hüseyin Avni (Ulaş), Ali Şükrü ve Selahattin Beyler önde gelen isimleriydi. İkinci grubun Mustafa Kemal 'in şahsına karşı bir tavrı olduğu gibi ideolojik olarak her iki grubun ayrımını şu iki düşünce özetleyebilir: Birinci Grup, "İnkılabın kanunu mevcut kanunların üstündedir" derken ikinci grup, "İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku vardır" demektedir. Bu iki söz, her iki grup arasındaki felsefi uçurumun net bir şekilde ifadesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki birinci grup devrimci/reformcu, jakoben bir dünya görüşüne sahiptir. Bu noktada ikinci gruptan ayrılmaktadır. İkinci grup; geleneksel, muhafazakar ve popülist bir anlayışı benimsemektedir. Kurtuluş Savaşı'nın ertesinde, 1923 yılında yapılan seçimleri kaybeden ikinci grup üyeleri ikinci TBMM'ye giremedi. Mustafa Kemal'in -Nutuk'ta- birinci mecliste ikinci grup üyelerini kışkırtmakla suçladığı Rauf (Orbay) Bey, muhalif paşalarla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TpCF) kurdu. Hüseyin Avni Bey arkadaşları Kara Vasıf ve Selahattin (Köseoğlu) Beylerle TpCF'na girdiler. Partinin İstanbul örgütünü kurdular. Böylece, birinci gruptan kopan muhalif kanat ile ikinci grup birleşti ve bunlara da diğer bazı eski İttihatçılar da katıldı. CHP'nin bu dönemde politikasını tek parti döneminin önde gelen politikacılarından, üniversite reformunun mimarı ve Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip CHP'nin modernleşme anlayışını şu şekilde açıklıyordu: "Biz tedrici tekâmül kaidelerini yolumuzun üstünde çiğneyerek, irfan yolunda tekâmülümüzü inkılaplar(la), sürat ve şiddetle yapmak, içtimai kanunlara yeni bir kanun ilave etmek mecburiyetindeyiz".²⁹

TpCF'nin resmen kurulduğunu haber veren ertesi günkü gazeteler, hemen ittihatçılarla ilişkiler sorununu kurcalamaya başlamışlardı. Gerçekte, TpCF'nin kurulduğu gün basına açıklanan fırka beyannamesi ve programı özünde, gerek siyasal gerek ekonomik anlamıyla liberal demokrasiyi savunan belgelerdi. Gerçi iktidara geldikten sonra tüm yönetimler söylemlerinden uzaklaşıyorlar; ama yine de tarihsel süreç içinde ,TpCF'liler ciddi manada, liberal ve demokratik yönetim yanlısı olduklarını görüyoruz. TpCF'nin dayandığı esas fikir, muhalefet kontrolü olmaksızın bütün kuvvetlerin Millet Meclisi'nde toplanmasının

²⁷ GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, 9. Basım, Ankara, 2000, s.79.

²⁸ BERBEROĞLU, Güneş, Siyasi Parti Yönetimi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları:1003, Eskişehir, 1997, s.19.

²⁹ UYAR, Hakkı, Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938), s.3, s.4, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/25.pdf>, (04.03.2011).

otoriter bir idare doğuracağı endişesi idi. Hiç şüphesiz ki Mustafa Kemal de böyle otoriter bir rejimin oluşmaması, demokrasinin işleyebilmesi için muhalefeti ve çok partili hayatı destekliyordu. TpCF, aslında laik tutumu açıkça belli olan hükümetin müdahalesine karşı dini korumak düşüncesi etrafında birleşiyordu. TpCF'nin beyannamesi ve programından cumhuriyeti, demokrasiyi, liberalizmi ve milli hakimiyeti benimsediğini ve en büyük tehlike olarak istibdat rejimini gördüğünü anlıyoruz.³⁰

Kendisini ziyaret eden Times Gazetesi Muhabiri Mahsusuna bir mülakat veren Mustafa Kemal: "TpCF'nin programında mevcut maddelerle, CHF umdelerinden hariç ve münakaşaya mevzu olmaya değer esaslı bir fikir ve prensip görülüyor. Efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkar olmak öteden beri tabî ve umumî bir telâkkidir. Millî hâkimiyet asla tehlikeye maruz değildir..." demektedir. Mustafa Kemal'in partinin büyümesine yol vermesinin bir nedeni de cumhuriyette muhalefetin çok zayıf olması yüzünden halk kitlelerini ardından sürükleyemeyeceğine olan inancıydı. Ancak, yeni parti, politik yelpazenin her tarafından öylesine coşkun bir taraftar kitlesi topladı ki Mustafa Kemal ve arkadaşları kısa zamanda yanıldıklarını anladılar. Partinin sonunu hazırlayan da parti etrafında cumhuriyet karşıtlarının toplanması olmuştur.³¹

Mustafa Kemal'in Nutku'nda: "Cumhuriyet kelimesini telâffuzdan dahi içtinab edenlerin, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin teşkil ettikleri fırkaya cumhuriyet hem de terakkiper cumhuriyet unvanını vermeleri nasıl ciddî ve ne dereceye kadar samimî telâkki olunabilir. Rauf Bey ve arkadaşlarının teşkil ettikleri fırkaya, muhafazakâr unvanı altında meydana çıksaydı belki manası olurdu. Fakat, bizden daha cumhuriyetçi ve daha terakkiper olduklarını iddiaya kalkışmaları bittabi doğru değildir." demektedir. Ayrıca TpCF'yi irtica ve isyan tertip ve teşviki ile itham etmektedir.³²

13 Şubat 1925'te Şeyh Said Ayaklanması patlak verdi. Takriri Sükun döneminin başlaması da Şeyh Said Ayaklanması vesilesi ile olmuştur. Ayaklanmanın genişlemesi üzerine hükümet bir ay müddetle sıkıyönetim ilân etti. Nitekim, 2 Mart 1925'te yapılan CHF Grup Toplantısından sonra Fethi Bey istifa etti. Cumhurbaşkanı'nın kabinenin teşkiline görevlendirdiği ismet Paşa'nın kurduğu yeni hükümetin getirdiği ilk özel tedbir, Takriri Sükun Kanunu oldu. Diğer özel tedbir de milletin ve cumhuriyetin güvenliğini bozacak propaganda ve

³⁰ KARPAT, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul 1996, s.59, s.60.

³¹ YARALI, Sedat, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Demokratikleşme Çabaları, s. Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 2003s.5, s.6,

³² ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, nşr. İlhan Bahar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s.889, s.892, s.893.

davranışların cezalandırılması için çalışacak olan İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasıydı. Şark İstiklâl Mahkemesi, ayaklanmada rol oynadığını ileri sürerek 25 Mayıs'ta TpCF'nin, mahkemenin görev alanına giren bölgelerindeki şubelerinin kapatılmasını valilerden istedi ve istek derhâl yerine getirildi. Diğer yandan, Ankara İstiklâl Mahkemesi de nisan ayında TpCF'nin İstanbul'daki şubelerinde yaptırdığı aramalarda ele geçirilen belgelerden hareketle, partinin programında yer alan "dine hürmetkar" olduğu yolundaki hükmün gericiliği kışkırtığına ilişkin hükümetin dikkatini çekmişti. Takriri Sükun Kanunu'nun ve İstiklâl Mahkemelerinin verdiği güçle, sonunda TpCF'nin kapatılmasına 3 Haziranda karar verildi. Mustafa Kemal, TpCF'nin kapatılmasını, "Hükümet ve Meclis fevkalâde tedbirler almaya lüzum gördü. Takriri Sükun Kanunu'nu çykardı, istiklâl Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denen muzır teşekkülü siyasiyi seddetti." cümleleriyle olumlu bir faaliyet olarak göstermekteydi. Yeni parti irticaî yapısıyla cumhuriyet ve demokrasiyi tehdit etmiş ve sonunda kapatılması gerekmişti. Takriri Sükun Kanunu'nun çıkarılması ve İstiklâl Mahkemelerinin kurulması, demokrasi yolunda atılan tüm olumlu adımların kötüye kullanılmasına çalışan çevrelerin önüne bir set çekmiştir. Kili'nin dediği gibi, "Atatürk Devrim Modeli, yıldın yöntemini reddeder, özünde barışçıdır . Her ne kadar Takriri Sükun Kanunu bir baskı dönemi gibi görülse de Nutku'nda, Takriri Sükun Kanunu için, "Biz o tedbirleri, milletin medenî ve içtimaî inkişafında istifadeli kıldık." diyen Mustafa Kemal'in devrimlerini tanımlamak için, belki Şevket Süreyya Aydemir'in ifadelerini kabul etmek daha doğru olur: "İnkılap halkın yararına olanları halka rağmen, fakat halk için, halka getirmek işidir." Atatürk devrimleri bu zihniyet içinde tüm engelleme çabalarına ve muhalefete rağmen, milleti medenî ve çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkartacak azim ve kararlılıkla uygulanmıştır.³³

Doğudaki isyan hareketleri nedeniyle başlatılan Takriri Sükun uygulaması, isyan bastırıldıktan sonra yaklaşık 4 yıl daha devam etmiştir. Kanunun uygulanmasında 1929 yılının mart ayında son verildiğinde , baskılardan ve ekonomik sıkıntılardan bunalmış olan toplumda hükümete karşı büyük bir hoşnutsuzluk hakimdir. Mustafa Kemal, toplumdaki bu hoşnutsuzluğu azaltmak, denetimsiz olan hükümeti denetleyebilmek ve Batı ülkelerinde dile getirilmeye başlanan "diktatör" görüntüsüne son verebilmek için muhalif bir partinin kurulmasına karar vermiştir. Ali Fethi Bey'in , Mustafa Kemal'in kontrolü altında faaliyet gösterecek olan "uysal" bir muhalif parti kurma görevini kabul etmesiyle, Türkiye'nin ikinci önemli muhalefet partisi olan SCF ortaya çıkmıştır.³⁴

1920'li yılların sosyal ve ekonomik sorunlarıyla bunalan toplumda hükümete karşı

³³ SEYİTDANLIOĞLU, Okyar, Fethi Okyar'ın Anıları, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1999, s.41, s.42.

³⁴ ERTEM, Barış, Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 2010, s.88.

hoşnutsuzluklar artmaya başlamıştır.1922-30 yıllarındaki devrimlerde ,hükümete karşı bir “direnme tepkisine” neden olmuştur.Sanayileşme siyaseti,alkollü içkiler, sigara ,şeker ,tuz ve deniz nakliyatının devlet tekeline alınması bu hoşnutsuzluğu daha da arttırmıştır.Hükümetün uyguladığı devletçi ekonomi politikası ekonomik durgunluğa neden olmuştur.Dahası, 1928-29 yıllarında az mahsul alınmıştır.Cumhuriyet Halk Fırkası üyelerinden bazılarının pozisyonlarından yararlanarak kişisel kazanç ve çıkarlar sağlamaları da halkın tepkisini arttırmıştır.³⁵Ekonomik sıkıntılarla birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası hükümetinin denetimsizliğinin diğer bir olumsuz sonucu da halkla arasındaki kopukluğu olmuştur.İstek ve düşüncelerini parti yönetimine aktaramayan halk ile eleştiriden uzak olan Cumhuriyet Halk Fırkası arasında büyük bir mesafe açılmıştır.Bu nedenle,halkın hükümete yönelik eleştirilerini meclise taşıyacak muhalif bir partiye ihtiyaç duyulmuştur.³⁶Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalefet denemesi olan SCF 12 Ağustos 1930 günü resmen kurulmuştur.

Denetim altında faaliyet gösterecek muhalif bir parti görünümündeki SCF'nin özellikle Batı Anadolu'da yoğun ilgi görmesi ve üye sayısının kısa zamanda on binlere ulaşması,İsmet İnönü hükümetini rahatsız etmiştir.Özellikle Halk Fırkası içerisindeki radikal grup, Mustafa Kemal'in iki parti arasındaki tarafsız duruşunu değiştirmesi ve SCF'nin kapatılması için çaba harcamıştır.Fethi Bey'in İzmir gezisinde yaşanan olaylar ve SCF'li yöneticilerin 1930 Belediye Seçimlerinde hükümet tarafından kendilerine haksızlık edildiği iddialarını Meclis'e taşımaları ilişkileri daha da germiştir.Sonuç olarak, halen Halk Fırkası'nın genel başkanı olduğunu açıkça ifade eden Mustafa Kemal ile siyasi alanda karşı karşıya gelme riski olduğunu gören Fethi Okyar, 17 Kasım 1930 günü partisini feshetmiştir.Böylece Cumhuriyet'in ikinci çok partili sistem denemesi de yalnızca 3 ay 10 gün sürmüştür.³⁷ SCF'nin kapatılmasından sonra ,Türkiye'nin çok partili sisteme geçebilmesi için yaklaşık 20 yıl daha gerekecektir.

1.1.1 Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Siyasal Partisi'nde İlk Yıllar

CHP'nin tek parti iktidarının meşruiyet temellerini iki grupta toplayabiliriz. Birincisi Ülkeyi kurtaran Müdafaa-i Hukuk temelinden gelmesi (başta Mustafa Kemal olmak üzere CHP yöneticilerinin Milli Mücadele'yi kazanmış olmalarının verdiği karizma). İkincisi tüm toplumsal kesimleri temsil etme iddiası (ulusal bir parti olarak CHP, sınıfsal yapının pek de gelişkin olmadığı bir ortamda “Sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitle” düşüncesine dayanıyordu) şeklinde sıralanabilir. İttihat ve Terakki gibi, cemiyet temelinden gelen CHP,

³⁵ KARPAT, a.g.e.,s.60,s.61.

³⁶ ÖZ,Esat,Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım:1923-45, 1992, Ankara, s.103.

³⁷ ERTEM, a.g.e., s.19.s

Milli Mücadele'nin kazanılmasının efsanevi bir isme sahip A-RMHC'ni kendisinin ilk hali olarak kabul etti.³⁸

Öncelikle belirtmek gerekir ki CHP, tek parti dönemi boyunca elinde tuttuğu iktidarı çeşitli toplumsal kesimlere dayandırmıştır. Turan Güneş, bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Tek partiye rağmen, siyasi sistemin çoğulcu demokratik felsefe üzerine kurulmuş olması karşısında, Cumhuriyetin toplumu çağdaştırma, batılılaştırma politikasının gerektirdiği kadrolar, İstiklal Savaşı'ndan beri iktidarı genellikle iki kategori üzerine oturtmuştur. Bunlar, bürokratlar (aydınlar) ve Anadolu eşrafı olmuştur. CHP'ye dönüşen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ana unsurunu bu eşraf teşkil ediyordu. Cumhuriyetin çağdaştırma politikasına en yakın sınıf da bu idi. Aynı yatkınlık, aydın-bürokratlar için de söz konusudur. Hatta daha doğrusu, topluma getirilmek istenen yeni sosyal hayat ve yeni kıymet hükümleri, aydın-bürokratların görüşleri olmuştur. Cumhuriyet yönetimi, eşrafın yardımıyla aydın-bürokratların yönetimi olmuştur. Bu yönetimde toplumun diğer sınıfları, halk yoktu. 1946'dan itibaren, genel oyla birlikte, Türkiye'de sosyal güçlerin dengesi değişmiştir. Mümtaz Soysal da CHP'nin başlangıçta oldukça basit bir şema üzerine kurulduğunu; genel merkez (Ankara) ve parti vitrininde okumuş orta sınıfın (aydın-bürokrat), taşrada ise Kurtuluş Savaşı sırasında daha da güçlenen eşraf'ın egemen olduğunu belirtmektedir. Kasaba eşrafının partinin öncü kadrolarıyla işbirliği yapması, öncü kadronun köylüyle bir bağlantı kurması bir yana, öncü kadronun tamamen köylüden uzaklaşmasına neden oldu. Eşraf, ticaret yoluyla sömürdüğü köylü üzerindeki sömürsünü devam ettirmek istiyordu. Eşraf, partinin devrimci kadrolarıyla köylünün arasını açmak için elinden geleni yaptı ve ayrıca köylüyü kalkındırmak için yapılan girişimleri de engelledi.³⁹

CHP, tek partili bir sistem içinde muhalefetsiz iktidardaydı. Bu sistemde anlamlı olan sadece bir tek partinin varlığı değildi. Daha da önemlisi, parti ile hükümet arasında bir ayırımın olmamasıydı. Gerçekte parti hükümetti. Bu nedenle birçok durumda partinin il yöneticileri aynı zamanda ilin valileriydi ve neredeyse bütün devlet memurları CHP üyesiydi. 1940'lardaki Türk siyasi sisteminin kökleri, 1920'lerin başındaki milli mücadele dönemine uzanır. Kentli orta sınıf ve aydınlar, ordu ve devlet görevlileri ve Anadolu eşrafı arasında zımni bir ittifakın sonucuydu. Bu ittifak, Anadolu'yu Batılı galip güçler tarafından bölünmekten kurtardı ve sonra da yeni rejimin temellerini attı. Daha milli mücadele sırasında bile, milliyetçiler Türk devletine yeni bir yapı ve biçim vermeye başladılar. Hakimiyet Sultan

³⁸ UYAR, a.g.m., (a), s.5.

³⁹ UYAR, Hakkı, Türkiye'de Tek Parti Döneminde CHP'nin Toplumsal Kökenleri: İkinci Seçmenler Örneği (1935),s.1, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/7.pdf>, (03.03.2011).

Halife'den alınıp koşulsuz millete verildi; bütün iktidar yeni ortaya çıkan Türk devletini yöneten TBMM'ne verildi.⁴⁰

Milli mücadele sırasında ortaya çıkmakta olan Kemalist devletin biçim ve yapısını tanımlamak için alınan çeşitli kararlar,⁴¹ 20 Nisan 1924 Anayasasında birleştirilmiştir. Meclis ulusun seçtiği milletvekillerinden oluşacaktı ve 22 yaşını dolduran her Türk erkek ve kadın, milletvekili seçiminde oy kullanma hakkına sahip olacaktır. Fakat seçim sistemi bu kararların gösterdiği kadar demokrat değildi. Gerçekte, 1876-78 I. ve 1908-1918 II. Meşrutiyet Dönemleri'nin bir kalıntısıydı ve oy verenler, sonradan kendi vekillerini meclise seçen bir seçmenler topluluğu seçtiği dolaylı bir sistemdi. 1946'ya kadar yürürlükte kalan bu sistem, yerel mütegalibenin bütün tek parti dönemi boyunca kendi güç ve nüfuzlarını mecliste muhafaza etmelerini sağladı. İktidarda olduğu sürece CHP'nin radikal kanadının kırsal alanlardaki toplumsal yapıyı değiştirecek ve yerel mütegalibenin egemen konumunu zayıflatacak politikaları uygulamaktan alıkoyan engellerden biri buydu. Seçim yasası, milli mücadele sırasında Cumhuriyetçi hükümet ile bu güçler arasında oluşan gayri resmi ittifakın temel taşlarından biri oldu. Bu mütegalibenin vekilleri, var olan ekonomik ve toplumsal yapıyı tehdit etmediği sürece devlet kurumlarının modernist reformunu desteklediler. Böylece, böylesi bir ortamda hükümet için bir anayasa ve modern bir hukuk sistemine geçmek olanaklı olurken, bir toprak reformu kararı almak ve uygulamak olanaklı olmadı.⁴²

Tek partili rejimin gittikçe "otoriter" bir yapıya bürünmesi, uluslar arası platformda, siyasal ve ideolojik anlamda hızlı bir dönüşümün Türkiye'ye yansımalarıdır. Bu önemli değişimin en önemli yaratıcısı da 1929 ve 1930 yıllarında yaşanan, dalgalar halinde tüm dünya ekonomilerini felce uğratan büyük ekonomik buhrandır. 1929 bunalımı yalnız Türkiye gibi geri kalmış ülkeleri değil, gelişmiş sanayi ülkelerini de kasıp kavurmuştur. Milyonlarla adlandırılan işsiz insanlar sokakları doldurmuş, toplumsal gerginlikler, grevler batılı hükümetleri şaşkına çevirmişken, Bir yandan Moskova'nın güdümündeki komünist partiler etkinliklerini arttırmakta, diğer yandan Nasyonal Sosyalist ve Faşist akımlar iktidarları zorlamaktadır. Tüm dünya, böylesine büyük ekonomik ve toplumsal bunalımın etkisinde iken, Romantik Hegelci felsefenin yaydığı, bu anti-rasyonalist düşünce akımları totaliter rejimleri

⁴⁰ AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.15.

⁴¹ Türk devleti bir Cumhuriyet olarak ilan edildi.(madde:1). Başlangıçta İslam devlet dini olarak alı konuldu; sonra 10 Nisan 1928'de bu madde anayasadan çıkarıldı ve daha sonra da 5 şubat 1937'de Türk Devleti'ni laik olarak tanımlayan madde Anayasa'ya eklendi. Hakimiyet koşulsuz millete veriliyordu.(madde:3) TBMM, ulus adına uygulayan ulusun tek meşru temsilcisi oldu.(madde 4).Yasama yetkisi ve yürütme gücü , yasama yetkisini doğrudan (madde:6) ve yürütme yetkisini meclisin seçtiği Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı'nın seçtiği Bakanlar Kurulu (madde:7) aracılığıyla uygulayan mecliste tezahür eder ve toplanırdı.(madde: 5).

⁴² AHMAD, a.g.e, (a), s.16.

ortaya çıkarırken, Türkiye gerçekten bir çıkmazın içindedir. Değil kalkınmak, ülkenin temel gereksinimlerini karşılayamaz durumdadır. Bu bunalımla birlikte, faşist rejimler burjuva ve kapitalist sisteme karşı düşmanlıklarını açık ve kesin bir biçimde kitlelere gönderebilmek için ,bu sistemin büyük sarsıntılar geçirmesini,adeta işlemez hale gelmesini sonuna kadar istismar etmişlerdir.Bu nedenledir ki Faşizmin İtalya’da yerleşmesi, Nasyonel Sosyalizmin Almanya’da egemen olması, Japon militarizmini, bu ülkede sivil yönetime son vermesi yine bu büyük bunalıma rastlamıştır.Bu büyük anarşinin ancak güçlü bir merkezi otorite tarafından sağlanacağı inancı etrafa yayılmıştır. Dünya, böylesine önemli bir siyasal ve ekonomik değişimin içindeyken, Türkiye’de siyasal kurumların yeniden yapılandığı bir dönemde, Avrupa ‘da tek parti rejimleri, yeni ve cazip birer siyasal fenomen ve alternatif olarak böylesine belirginleşmiş durumdadır. Doğal olarak Avrupa’daki parlamenter demokrasilerin içine girdiği bunalımların paralelinde gelişen tek parti sistemlerinin “egemen olma” süreci, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de, bu yöndeki arayışlara meşruluk sağlamıştır. Kısacası, iç siyaset ile uluslar arası ortamdaki gelişmeler birbirini besleyen, destekleyen bir özelliğe sahip olmuştur. Ulusal Kurtuluş Savaşı ile ortaya çıkan TBMM yönetimi ve bunun doğal sonucu Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal’in kafasında, tek parti rejimi olarak düşünülmemiştir. Tam aksine çok partili bir düzen düşünmekteydi. Kuvay-i Milliye Ruhü’nun doğurmuş olduğu I.TBMM ‘nin demokratik ve çoğulcu yapısı iç ve dış etkenlerin ortaya çıkarmış olduğu bir süreç içinde, tek parti diktatörlüğü görüntüsüne dönüştü.⁴³

Batı’nın modernleşmesi ve geçirdiği dönüşüme uyum sağlayamayan ve bu nedenle yıkılan Osmanlı Devleti, erken dönem Cumhuriyet aydınlarını olumsuz yönde etkiledi. Onlar, son dönem Osmanlı aydınlarıyla birlikte, kendi deyimleriyle “koskoca bir imparatorluğun çöküşünü” yaşamışlardı (1878-1918). Onların temel korkusu, devletin yıkılacağı korkusuydu. Bu korku, Osmanlı’nın yıkılışı ile gerçekleşmiş; erken dönem Cumhuriyet aydınları, Osmanlı’nın küllerinden güçlkle bir devlet çıkarabilmişlerdi. Devletin yıkılacağı korkusu, Osmanlı aydınlarından Cumhuriyet aydınlarına tevarüs etmiş; onlar da bu yıkılışın önüne geçmek için tepeden inmece/jakoben modernleştirme politikasını benimsemişlerdi. Böylece, Fransız tipi, devrimci bir model ile çöküş tehlikesi bir daha yaşanmayacaktı. Ama bunun için köklü önlemler almak ve her an tetikte bulunmak gerekiyordu. Bu nedenle, Osmanlı’da devlet “din” adına; Cumhuriyet’te ise, “ulus” adına hep kutsallaştırıldı. Kurtuluşçu bir misyonun benimsenmesi dolayısıyla, geçmişten günümüze devletin kutsallığı devam ede gelmektedir.

⁴³EKİNCİ, Necdet, Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s.89, s.93.

Cumhuriyet’le egemenliğin kaynağı gökten yere, Tanrı’dan Ulus’a indi; ancak, kutsallık sorunu hiç bitmedi ve şekil değiştirerek devam etti. Kurtuluşçu bir misyonun benimsenmesiyle kutsallaştırılan devlet ve “devleti kurtarmak”, “devletin bekası”, “devletin bölünmez bütünlüğü” söylemleri, toplumun ve bireyin hak ve özgürlüklerinin korunup geliştirilmesi taleplerinin her zaman önüne geçti. Devletin mi, yoksa bireyin mi, önce geleceği sorusunun yanıtı, şüphesiz devlet’ti. Herhalde bunun açık ifadesini şu atasözünde bulmak mümkündür: “Ya devlet başa, ya kuzgun leşe”. Tek parti döneminin önde gelen politikacılarından, Üniversite Reformu’nun mimarı ve Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip CHP’nin modernleşme anlayışını şu şekilde açıklıyordu: “Biz tedrici tekamül kaidelerini yolumuzun üstünde çiğneyerek, irfan yolunda tekamülümüzü inkılaplar(la), sürat ve şiddetle yapmak, içtimai kanunlara yeni bir kanun ilave etmek mecburiyetindeyiz”⁴⁴

1929’da patlak veren tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhran Türkiye’yi oldukça etkilediğini yukarıda belirtmiştik. Bunun yanı sıra tek parti iktidarının denetimsizliğinin ülke içinde yarattığı rahatsızlık karşısında, iktidarın denetlenmesi ve kendisine çekidüzen vermesi ile tek parti yönetiminin dışarıdan diktatörlük gibi algılanmasının önlenmesi gibi iç ve dış şartlar Mustafa Kemal’in bir muhalefet partinin kurulması yönünde hareket etmesine yol açmıştır.⁴⁵ Bu dönemde iki kez muhalefet partisi kurma teşebbüsü olmuşsa da iktidarın uygulamaları buna müsaade etmemiş ve kısa bir zaman sonra muhalefet ezilmiştir. 1924’te TPCF, 1930’da da SCF kurulmuş ve başarılı çıkışlar yaparak toplum tarafından tasvip görmüşse de faaliyetlerini sürdürememişlerdir. Halktan büyük ilgi görmesi yönetime ve inkılaplara karşı muhalefet eden grupların bu parti yönelmesi üzerine CHP’nin sertlik yanlıları rejimi ve inkılapları tehlikeye düşürmek suç almaları yol açmıştır.⁴⁶ Bu çok partili hayat denemesi ülkenin olağan üstü şartlar nedeniyle başarısız olmuştur. Çünkü 1925 Şubat’ında baş gösteren Şeyh Sait İsyanı⁴⁷ sebebiyle 4 Mart 1925

⁴⁴UYAR, Hakkı, Vatan Cephesi ve Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek, s.11,s.12.

⁴⁵ ANZERLİOĞLU, DOĞANER, GÖKGÖZ , a.g.e., s.50.

⁴⁶DURSUN, a.g.m. s.1.

⁴⁷ Şeyh Sait Ayaklanması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni tehdit eden büyük bir isyan hareketidir. İngilizler, zengin petrol yataklarına sahip olan Musul’un her ne pahasına olursa olsun Türkiye’nin eline geçmesini istemiyorlardı. İlk olarak gizli ajanları ile Doğu Anadolu’da halkı kışkırtıcı faaliyetlere yöneldiler. Amaçları, Musul ile Türkiye arasında yeni bir devlet kurularak Türkiye ile Musul’un bağlantısını kesmektir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na sızan ajanlar, bu partiyi bölücülük yolunda kullanmaya ve isyan düşüncesini yaymaya başladılar. Doğu ve Güneydoğu Bölgesi’nde dini etkinliği olan Şeyh Sait, İngilizlerden para ve silah yardımı görüyordu. Şeyh Sait bir yandan da “Din elden gidiyor” propagandası yaparak, bölücü faaliyetlerde bulunuyordu. İngiltere’nin kendi çıkarları için yaptıkları çalışmalar sonucunda, 13 Şubat 1925’te Şeyh Sait Ayaklanması çıktı. Kısa sürede genişleyen ayaklanmanın bastırılmasında başarılı olamayan hükümet istifa etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine İnönü yeniden başbakanlığa getirildi. Ordu birliklerinin bir kısmı bu bölgeye kaydırıldı. Bölgede sıkı yönetim ilan edildi. Yeni kurulan hükümet, isyan karşısında şu tedbirleri aldı; 1-Bölgede seferberlik ilan edildi. Adana bölgesinden bir kolordu isyan bölgesine gönderildi.

tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile muhalefetin susturulduğu, sosyal ve kültürel inkılaplarla bir dönem başlamıştır. Ancak iç politikadaki bu gelişmelerin yanında uluslar arası ortamın da 1930'lardaki siyasi ve ideolojik dönüşüm süreci üzerinde etkili olduğunu belirtmek gerekir. Zira, Türkiye'de siyasal toplumsal kurumların yeniden yapılanmaya ve rejimin kapanmaya başladığı bir dönemde, dünyada totaliter rejimlerin ağırlıkta olduğu konjonktür bulunmaktadır. İç ve dış faktörlerin etkisiyle CHP'nin siyasi ve ideolojik açıdan yeniden yapılanması ve ülkede tek parti yönetiminin yerleşmesi için 1930'larda köklü değişimler olmuş otoriter bir yönetim kurulmuştur. Öncelikle inkılâpların topluma benimsetilmesi ve kökleştirilmesi amacıyla yeni politikalar yürürlüğe konulmuştur.⁴⁸

Bu çerçevede, CHP'nin siyasal alanda tam bir tekel kurmasına ve siyasal niteliği de olan kuruluşların parti içinde eritilmesine yönelik program, hızla uygulamaya konulmuştur. Türk ocakları lağvedilerek halkevlerinin kurulduğunu ve inkılâp ideolojisini halka aktarma görevini üstlendiğini görüyoruz.⁴⁹ Halkevleri partili ve partisiz herkesi toplayacak, birleştirecek tanıştıracak olan ulusal kültür ve eğitim yuvaları olarak tasarlanmıştı. Amacı ulusu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven ve ulusal ideale bağlı bir topluluk haline getirmektir. Halkevleri CHP'nin denetimi ve talimatı altında faaliyet gösterdi. 1932 ile 1950 yılı arasında toplam 478 halkevi ve 4322 halk odası açıldı. Bu dönemde toplumsal muhalefet olabilecek bazı dernek ve kuruluşlar ya kapatılmış ya da kontrol altına alınmıştır. CHP'nin 1931'de yapılan büyük kongresinde CHP'nin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı vasıflarının değişmez niteliği olduğu belirtilmiş, parti teşkilatında yeni bir yapılan gidilmiştir. Bu arada çıkarılan Matbuat kanunu ile basın kontrol altına alınmıştır. 1935'de toplanan CHP Kongresinde alınan kararla iç işleri Bakanı parti genel sekreterliğine tüm vilayetlerde de valiler parti il başkanlığına getirilmiştir. Böylece parti-devlet özdeşliği gittikçe artmıştır. 9 Mayıs 1935 tarihinde toplanan CHP büyük kurultayında genel sekreter olan Recep Peker, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk parti devleti olduğunu açıklamıştır. 1930'lu yılların ilk yarısında CHP içinde Recep Peker'in rolü ve etkisi hissedilmiştir. Bu etki gerek örgütsel planda, gerekse ideolojik planda olmuştur. Peker bir yandan partinin devlet ve hükümetten ayrı kalmasına, bağımsız kalmasına gayret etmiş, diğer yandan da parti ideolojisinin gelişmesine ve yaygınlık kazanmasına çalışmıştır. Bu dönemde CHP, Recep Peker'in düşündüğü gibi siyasal alanda bir tekel kurmayı başarmıştır. Ancak partinin siyasal alanda tek örgüt olarak kalması, güçlü olması anlamına gelmedi. Aksine, siyasal alanda tekel kuran CHP örgüt olarak devlet ve hükümet mekanizmasına üstün gelemediği, ona hakim olamadığı gibi,

2-Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldı .

⁴⁸ ANZERLİOĞLU , DOĞANER, GÖKGÖZ, a.g.e., s.49, s.60.

⁴⁹ KABASAKAL, a.g.e., s.153.

bu mekanizmanın bir parçası haline gelmiştir. Partinin devlet ve hükümet cihazına olan bağlılığı arttı. CHP programında yer alan 6 ilkenin 5 Şubat 1937 de anayasaya girmesiyle parti ilkeleri aynı zamanda devletin temel ilkeleri haline gelmiştir.⁵⁰ CHP kendisini devlet ve milletle bir tutmaya başlamış ve ülkedeki kontrolü eline alarak tahakkümünü arttırmıştır. 10 Kasım 1938 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar durum böyle devam etmiştir. Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü zamanında bu siyasette yumuşama olmadığı gibi rejim daha fazla sertleştirilmiştir. Laik tutumlara hız verilerek, dil devrimi şiddetlendirilmiştir. Hükümet parti hükümeti haline getirilerek parti daimi başkanı ve Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, milletin ve devletin sembolü olarak yüceltilmiş bu uygulamaların etkisiyle CHP'ye karşı, şiddetini giderek artıran tepkiler kendini göstermeye başlamıştır. Milletvekili olarak Hikmet Bayur, basın olarak Ahmet Emin Yalman bu muhalefetin başını çekmiştir. Halktan gelen yakınmalar muhalefeti daha fazla güçlendirmiş, bu durum tek partinin disiplinini bozmuştur. 1944 yılı başlarında partiyi kullanarak kendisine çıkar sağlamak isteyenler için araştırma yapılması konusunda bir komisyona rapor hazırlanmıştır. Hazırlanan komisyon raporu TBMM'de görüşmeye açılınca büyük tartışmalar meydana gelmiş, mecliste büyük heyecan yaşandığı gözlenmiştir. Bu görüşmelerde İstiklâl Mahkemelerinin tekrar kurulmasını teklif edenler bile çıkmıştır. Görüşmeler sonunda Başbakan Şükrü Saraçoğlu 23 Mart 1944 günü meclis grubundan gizli oyla güven oyu isteyince 251 beyaz (olumlu) oya karşılık 57 kişinin kırmızı (olumsuz) oy kullandığı, 100 den fazla milletvekilinin de oylamaya katılmadığı görülmüştür. Bu durum tek parti rejiminde şaşkınlık oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı'nın verdiği sıkıntılar tek parti rejimim sarsarak, fikir ve kanaatlerin değişimine yol açmıştır. Bu dönemden itibaren sıkıntıların kaynağı olarak tek parti rejimi görülmüş ve muhalefet mekanizmasına süratle ihtiyaç olduğu görüşü kuvvetlenmiştir. Türkiye'de siyasî tablo böyle iken, II. Dünya Savaşı devam etmekteydi.⁵¹

1.2 MİLLİ ŞEF DÖNEMİ

Mustafa Kemal ile İnönü'nün arası Mustafa Kemal'in ölümünden bir süre önce İnönü'nün aşırı devletçi politikası sonucunda halk ile devletin birbirinden uzaklaşması nedeniyle açılmış ve İnönü 20 Eylül 1937 tarihinde Başbakanlıktan ayrılmıştır. İnönü'nün yerine daha liberal olan Celal Bayar yeni hükümeti kurmuştur. Celal Bayar'la birlikte 1937

⁵⁰AKŞİN, Sina, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem/Tarih Yayınları, İstanbul, 2002, s.88.

⁵¹HAYTOĞLU, Ercan, Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945), s.4, http://pau.egitimdergi.pau.edu.tr/Makaleler/786386030_4T%c3%9cRK%c4%b0YE.pdf, (18.04.2011).

yılında Deniz Bank yasası kabul edilerek Türkiye İş Bankası'nın deneyimli idarecileri burada görevlendirilmişlerdir. Böylece açık olarak devletçi ve liberal politikanın mücadelesi başlamıştır. Mustafa Kemal'in ölümü sonrası Cumhurbaşkanı adaylığı için Mustafa Kemal taraftarları Atatürk'ün vasiyeti diyerek Salih Bozok, Kılıç Ali, Hasan Rıza Soyak, Fevzi Çakmak'ı öne sürmüşlerken, genel çoğunluk İnönü'yü aday göstermiştir. İnönü'nün daha önceki siyasi rakibi Bayar, Atatürk'ün son zamanlarında Atatürk ile İnönü arasındaki irtibatı sağlaması, ordunun Fevzi Paşa'nın Cumhurbaşkanlığını düşünmemesi sonrası İnönü'yü istemesi ve İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde başbakanlığını devam ettirebilmesi gibi nedenlerle İnönü'yü desteklemiştir. Bu desteğin semeresi olarak İnönü Cumhurbaşkanı olunca da hükümeti kurma görevini Bayar'a vermiştir. Artık CHP'de Atatürk taraftarları ile İnönü taraftarları şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. İnönü daha da ileri giderek 26 Aralık 1939'da CHP olağanüstü kongresinde "Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef" olmuştur. İnönü bu dönemde Türk parasının üzerine Atatürk yerine kendi resmini bastırarak bir de "İnönü Ansiklopedisi" yayınlamıştır. 26 Mart 1939 seçimlerinde Atatürk'e yakınlığı ile bilinen Rıza Soyak, Fuat Bulca, , Şükrü Kaya, Muhittin Baha Pars, Şakir Keşebir, Recep Zühtü Soyak ve Kılıç Ali gibi kişiler CHP'den milletvekili adayı gösterilmeyerek meclise girememişlerdir. Buna mukabil İnönü Mustafa Kemal'e muhalefet eden tüm eski milletvekilleriyle yakınlaşmıştır. Örneğin Hüseyin Cahit Yalçın İstanbul, Kazım Karabekir Çankırı, Fethi Okyar Bolu milletvekili, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele de CHP üyesi olmuştur. İnönü ile Mustafa Kemal muhaliflerinin bu yaklaşması CHP içindeki devletçi ve liberal ekonomi çekişmesi nedeniyle kısa sürmüştür. Bu yaklaşma Celal Bayar'ın 25 Ocak 1939 tarihinde seçimlerin yenilenmesi nedeniyle Başbakanlıktan istifa etmesi ile son bulmuştur. Bunun sonucunda İnönü bir daha Bayar'a hükümet kurma görevi vermemiştir.⁵²

Anayasaya göre, sembolik yetkileri olan bir cumhurbaşkanı olmasına rağmen, her iş, milletin iradesini temsil eden ve milletin kaderini ellerinde tutan milli şefin iradesinde uygun olarak yürütülmüştür. Refik Saydam hükümetinin, 27 Ocak 1939 tarihli güven oylamasından önce, Manisa milletvekili Refik Şevket İnce'nin yaptığı konuşma bu gerçeği daha açık ifade etmektedir: İnce'ye göre "hükümet için milli şeflerimizin gösterdiği kimselere, doğrudan doğruya onun güvene sahip olduğu için güvenmemiz, milli şefimize karşı milli ve vicdani bir görevimizdir."Metin Toker'in belirttiği gibi, "meclis, hükümet hukuken vardı. Fakat politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü idare ediyordu. Milli şefin mahfuzlu saydığı her şey, Türkiye'de yasaktı." Şeflik sistemi 1924 Anayasasına aykırı bir uygulamadır. Milli şefin tanımı, nitelikleri ve onda bulunduğu kabul edilen yetkiler, anayasanın

⁵² KASTAN, Yüksel, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950), s.4.

cumhurbaşkanına tanıdığı yetkileri çok aşmaktadır. Fakat Mustafa Kemal döneminde yapılan devrimlerin yerleştirilebilmesi için, anayasayla düzenlenen yetki ve görevleri aşacak böyle karizmatik, otoriter, her istediğini yapabilen fiili bir şeflik dönemi yaşanmıştır. Aynı dönemde Avrupa’da iktidarda bulunan şeflik rejimlerinin uygulamalarından cesaret alınarak, devrimler taviz verilmeden yerleştirilmiştir. Savaştan otoriter rejimlerin yenik çıkması üzerine, 1946’da yapılan CHP olağanüstü kurultayında İnönü’nün milli şefliğine ve değişmez genel başkanlığına son verilmiştir. Bu tarihten sonra da batıdan esen demokrasi rüzgârlarının gereği olarak çok partili siyasi hayata geçiş hazırlıkları başlamıştır.⁵³ Siyasal liberalleşme eğilimlerini destekleyen, hatta zaman zaman zorlayan uluslar arası ortam, elbette ki, Türkiye’yi de, hem iktidarı, hem de muhalefeti aynı oranda etkileşiyordu. Uluslararası ortam, iktidarı siyasal liberalleşmeye zorluyor, muhalefete ise destek oluyordu. Yani ortam, siyasal liberalleşme açısından olumlu ve destekleyici, hatta bir ölçüde de zorlayıcıydı. Fakat bu ortam Türkiye’de 1945 yılında tek parti dönemine son verilerek, siyasal muhalefete yeniden izin verilmesini tek başına açıklayamaz. Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise Mihver yanlısı bir dış politika izleyen İber Yarımadası’nın iki devleti, İspanya ve Portekiz, Batılı devletler olarak, rejim değişikliğine gitmek zorunda kalmamışlar ve Portekiz’de Salazar, İspanya’da ise Franco diktatörlüğü yakın zamana dek sürebilmiştir. Dolayısıyla, savaş sonrasındaki “demokrasi patlaması”ndan hiç etkilenmeyen Avrupa devletleri olduğu da unutulmamalıdır. Türkiye’nin 1945 yılındaki bu önemli dönemecinde, uluslararası ortamın iç politikada karar alma mekanizmaları üzerindeki etkilerini gözden kaçırmamak, bu etkilerin altını da çizmek, ancak o ölçüde, ülkenin iç politika gelişmelerini dikkate almak gerekir.⁵⁴

1.2.1 İsmet İnönü’nün Ülke Siyasi Hayatına Hakim Olma Çabaları

Kasım 1938 tarihinden Ocak 1939’a kadar Atatürk’ün son başbakanı olan Celal Bayar ile çalışmış ve gerek dış politika ilkeleri, gerekse ekonomik politikaları farklı olan bu iki devlet adamı 2 ay kadar bir süre devletin zirvesinde bulunan ilk iki ismi oluşturmuşlardır.⁵⁵ İnönü’nün hükümet kurma görevini Bayar’a vermesinin üç önemli nedeni bulunmaktadır:

a) Bunlardan ilki Bayar’ın Başbakanlığa gelmesinden sonra İnönü yanlısı olan CHP’de, bürokraside ve İnönü’den devraldığı hükümette önemli değişikliklere gitmemesi ve İnönü’ye karşı muhalif tavır almaması,

⁵³ KARATEPE, Şükrü, Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.182.

⁵⁴ KOÇAK, Cemil, Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.562, s.563.

⁵⁵ Atatürk Sonrası Türkiye İç Politikası, (anonim), s.2,s.3, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II11.pdf>, (01.05.2011).

b) Bayar'ın İnönü'ye karşı muhalif olmayan bu tavrının Mustafa Kemal'in hastalığının kötüye gitmesi ile ortaya çıkan iktidar mücadelesinde hem muhalif oluşum içerisinde yer almayarak hem bu muhalif oluşumu desteklemeyerek hem de İnönü'nün adaylığı konusunda olumlu izlenim yaratarak İnönü lehine değişmesi,

c) Mustafa Kemal dönemi uygulanan politikaların kesintisiz ve sarsıntısız olarak devam edeceği izlenimi yaratma isteği şeklinde sıralanabilir.

İnönü, Celal Bayar'a başbakan olarak atamasından sonra hükümet, parti ve ülke üzerinde sarsılan hâkimiyetini tekrar ve bu sefer Mustafa Kemal'inki gibi sarsılmaz bir biçimde sağlayabilme amacı taşımış, ülkede ve ülkenin siyasi yaşamında özellikle 1939-1944 tarihleri arasında oluşturduğu sarsılmaz hâkimiyetinin temellerini; kendisine karşı ortaya çıkabilecek muhtemel muhalif hareketlerin daha oluşmadan ortadan kaldırarak atmıştır. Bu ortadan kaldırma hareketi; 1938 senesinin sonunda ve 1939 senesinin başlarında hükümet ve parti içinde kendisine karşı var olan muhalif kimliklerin tasfiye edilmesi, ülke içinde ise Cumhuriyet döneminde değişik nedenlerle ve çeşitli zamanlarda mevcut yönetimlere bizzat Mustafa Kemal ile olan anlaşmazlıkları sonucunda siyasal alanı tamamen terk etmek zorunda kalmış, kendisine muhalefet edebilecek önemli ve önde gelen siyasi kişiliklerle uzlaşılması ve bu kişiliklerin yeniden CHP'ye dahil edilmesi ile sağlanmıştır. Tüm bunların yanında Celal Bayar'ın kurmuş olduğu yeni kabinede iki önemli değişiklik olmuştur. Dâhiliye Vekili (içişleri bakanı) Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam, Hariciye Vekili (dışişleri bakanı) Tevfik Rüştü Aras'ın yerine ise Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir. Bu değişikliklerden, İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, önceki dönemlerden farklı iç ve dış politikalar izleneceği anlaşılmaktaydı. Bir başka önemli olay ise 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Üçüncü Büyük Kurultayı idi. Bu kurultay İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece İnönü yaklaşık 12 yıl sürecek olan Milli Şeflik dönemi başlamış oluyordu. Ancak İnönü'nün Milli Şef seçilmesi ve parti, hükümet ve devlet üzerinde doğrudan etkili hale gelmesinin Atatürk'ün son başbakanı olan Celal Bayar'ı memnun ettiği söylenemez. Sonuçta kendisine yakın isimler olan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın bakanlıktan ayrılmak zorunda bırakılmaları ve üzerindeki baskıların artırılması sonucu Celal Bayar başbakanlıktan çekilmiş ve yerine 25 Ocak 1939'da Refik Saydam yeni hükümeti kurmuştur. İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanlığının ilk yılları aynı zamanda savaş yılları olduğu için tüm ekonomik ve siyasi girişimler, Türkiye'yi bu savaşın olumsuz etkilerinden uzak tutmak adına gerçekleştirilmiştir. Ne zaman sonuçlanacağı bilinmeyen savaş

nedeniyle çok sayıda gencin askere alınması ve temel ürünlerle ilgili olarak devlet stoklarının geniş tutulması nedeniyle iç piyasada büyük darlık yaşanmış ve ürünlerin fiyatları olağanüstü artmıştır. Aynı dönemde hükümet stokçu, karaborsacı ve fırsatçılarla yoğun bir şekilde mücadele etmişse de, bu mücadelede toplumun geniş katmanlarını tatmin edebilecek bir başarı elde edilememiştir.⁵⁶

1.2.2 İsmet İnönü ve Demokrasi

Çok partili siyasi hayatı yaşama geçirmek, Türkiye Cumhuriyeti için dönüm noktalarından biridir. Atatürk'ün hedeflediği çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmadaki en önemli adımlardan biri olan çok partili parlamenter hayata geçiş ancak ikinci dünya savaşı sonunda gerçekleştirilebilmiştir. Atatürk'ün çok istemesine rağmen çeşitli sebeplerle hayata geçiremediği çok partili demokratik hayatın kurucusu ve uygulayıcısı olmak hizmeti ise İnönü'ye aittir.

İnönü'nün milli hâkimiyet anlayışının en açık ve öz anlatımı onun TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada görülür. Kişi ve aile hâkimiyetinin belirleyici olduğu altı asırlık bir devlet anlayışı ve geleneğinden yepyeni bir döneme geçiş aşamasında yaşananları bir zaruret olarak niteleyen İnönü, devletin temel karakterine dikkat çekmekteydi. Devletin karakterinin bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için devrimci olması zaruridir. Bunun yanında temel olarak Cumhuriyetin bir halk idaresi olarak kuruluşu, yani demokratik karakteri esas tutulmuştur. Söz konusu ortamda yapılan inkılâbın, halkın oybirliği ile gerçekleştirilmesinin beklenemeyeceğine işaretle: "İlk devirlerinde fesin yerine şapkanın giyilmesini ve devletin laik bir Cumhuriyet olmasını ve Latin harflerini bütün bunları açık ve uzun tartışma ile kabul ettirmemizi insafli hiç kimse bekleyemezdi" diyen İnönü, yapılanın millet temsilcilerinin kararlarına dayandığını da hatırlatmaktaydı: "Bütün bu devrimlerin yine bir diktatörlük rejiminin eseri olarak meydana gelmemiş, hepsi TBMM'nin denetleri ve hesap sormaları önünde yenilmişti. İnönü, söz konusu dönemi değerlendirirken "bütün büyük devrimlerin 1923'ten 1939'a kadar meydana geldiği ve altı seneden beri de bir cihan harbi içinde bulunduğumuz unutulmamalıdır" diyerek gerek şekil gerekse içerik olarak büyük değişimlerin çok kısa bir sürede gerçekleştiğini hatırlatmak ihtiyacını duymuştur. Gerçekten de demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir. Yapılan her işte ve harcamada Millet Meclisi'nin

⁵⁶ Atatürk Sonrası Türkiye İç Politikası, (anonim), s.2, s.3, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II11.pdf>, (01.05.2011).

kontrolünün bulunduğuna dikkat çeken İnönü, sistemin tek eksiğinin muhalefet partisi olduğunu ancak bunun da Türkiye'nin kendine özgü şartlarına göre gerçekleşeceğini vurguluyordu: " Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması büyük talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işleme sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır".

"Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır" diyen İnönü'ye göre Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur. 1946 şartlarında CHP üyelerinin "hükümeti tenkit, devlet ve millet işlerini denetlemede hiçbir kayda, hatta hiçbir ölçüye bağlı bulunmadıkları herkesin gözü önünde bir gerçektir. Memleketimizin hürriyet, güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inanla söyleyebiliriz" sözleri ile iyimserliğini gösteren İnönü, bu gelişme için ilk şartı "her vatandaşın vazife ve sorum duygusuyla ilgili olması" şeklinde ifade etmekteydi.⁵⁷

1.3 CHP TÜZÜĞÜ'NDEKİ DEĞİŞMELER MÜSTAKİL GRUBUN KURULMASI

Her ne kadar Mustafa Kemal'in ölümünden sonraki geçiş döneminde İnönü uygulamalar sonucu hem kendisinin hem de CHP'nin hakimiyetini ve bu hakimiyeti sarsabilecek herhangi bir muhalif hareket ortaya çıkmadan ülke siyasi hayatının bütününe yaymışsa da, eleştirisiz bir siyasi ortamda tek parti devletinin uygulayacağı siyasi ve ekonomik politikaların toplumda yaratabileceği olumsuzluğu bertaraf ederek partinin tüm toplum kesimlerinde desteğini arttırabilmek, hükümetin kısmen de olsa denetlenmesini sağlayabilmek ve CHP'ye karşı oluşabilecek açık veya gizli genel muhalefetin oluşmasını engelleyebilmek için CHP'ye ılımlı eleştiriler getirecek ve SCF denemesinden farklı olarak parti denetiminde olacak bir muhalif grup oluşturmak istemiş önemli bir adım atmıştır. CHP'nin 5. Büyük Kurultayı'nda 29 Mayıs 1939 günü İnönü'nün isteği ile Mecliste başka bir parti kurulması yerine, Mecliste CHP içerisinde "Müstakil Grup" kurma kararı

⁵⁷ ERASLAN, Cezmi, Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi, s.1,s.2, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/798/10200.pdf>, (28.03.2011).

alınır. Buna göre 21 Milletvekilinden oluşacak bu grubun başkanı İnönü olacaktır. Bu grup mecliste bağımsız kimlik taşıyacak, fakat CHP'nin grubunda görüş bildirme ve oy kullanma hakkına sahip olmayacaktır.⁵⁸

Yaklaşık 12 yıllık bir dönemi kapsayan İnönü döneminin iç politikadaki en kayda değer olayı, kuşkusuz çok partili siyasi hayata geçiş için atılan adımlardır. Aslında demokrasiyle ilgili ilk adımları, hükümeti denetlemekle ilgili olarak 21 kişilik bir Müstakil Grubun kurulmasına kadar götürmek mümkündür. Ancak hükümeti denetlemek işlevini üstlenen bu girişim, CHP'nin doğrudan denetiminde olduğu için demokrasi konusunda umulan faydayı getirememiştir. Yine Atatürk döneminde siyasetten uzaklaştırılmış olan Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Rauf Bey ve Ali Fuat Cebesoy gibi Kurtuluş Savaşının önde gelen isimlerinin yeniden milletvekili yapılmaları da ciddi bir yumuşama eğilimi olarak görülebilir. Fakat demokratikleşme yolunda asıl ciddi ve kalıcı girişim 1945 yılında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle gerçekleşmiştir. İsmet İnönü'yü, daha doğrusu mevcut iktidarı, bu kararı almaya iten iç dinamiklerin başında, II. Dünya Savaşı yıllarında izlenen ekonomik politikardan dolayı ortaya çıkan toplumsal tepki gelmektedir. Savaş yıllarında uygulanan ve ağırlıklı olarak da kırsal kesimlerde yaşayanlarla, esnaf-tüccar gibi grupları olumsuz etkileyen ekonomik politikalar, toplumun bu kesimlerindeki huzursuzluğu arttırmış ve iktidarın yeni siyasi çözümlere yönelmesine neden olmuştur. Bir başka iç etken 1923'ten beri iktidarda bulunan CHP'nin ciddi bir yıpranma sürecine girmesi ve bu nedenle kendini yenileme, bir başka ifadeyle çeki düzen verme ihtiyacını hissetmiş olmasıdır. Atatürk'ün izinde bir devlet adamı olarak bilinen İsmet İnönü'nün bu konuda Kemalist ilkelerle örtüşen bir tutum sergilemesi de demokrasiye geçişi hızlandırmıştır. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka etken ise TPCF ve SCF denemelerinin bıraktığı heyecanın hala sürüyor olmasıdır.⁵⁹

İnönü CHP'nin 10 Mayıs 1946 tarihinde yapılan olağanüstü kurultayındaki "Büyük Kurultay benim 'Değişmez Genel Başkan' vasfım üzerinde de bir karar almaya davet olunacaktır. Teklif benimdir ve şudur: Her büyük seçimden önce, Büyük Kurultay, partimizi seçime götürecek olan başkanı tayin edecektir. Arkadaşlarımla bana muhabbetlerini bilirim. Ancak, bir büyük partinin çalışmasında birinci derecede etkili olan adamın yine parti tarafından değiştirilmek imkânının esas kaide olarak gelecek için iyi bir güvence görüyorum" ifadesiyle artık 'Milli Şef' sıfatından vazgeçileceğini belirtmiştir. Kurultayda İnönü'nün bu konuşmasının ardından 25 kişilik Tüzük Komisyonunca 'Değişmez Genel Başkan' ibaresi

⁵⁸KASTAN, a.g.m. s.4.

‘Genel Başkan’ olarak değiştirilmiş ve Genel Başkan’ın dört yıl süre ile parti milletvekilleri arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu kurultayda CHP içindeki ‘Müstakil Grup’ sistemi kaldırılmış, parti örgütü yerelleştirilmiş ve parti örgütünün atanmak yerine seçimle göreve gelmesi sağlanmıştır. Bu olağanüstü kurultayda demokratikleşme yolunda atılan adımlardan biri de “Seçim Kanunu Tasarısı” olmuş ve CHP bu kanunu 5 Haziran 1946 günü Meclisten geçirmiştir. Bütün bunların yanında CHP daha sonraki süreçte tek dereceli seçim için parti programı değiştirerek cemiyetlerin ve partilerin sınıf esasına göre kurulmasını yasaklayan yasayı kaldırma kararı almıştır.⁶⁰

---

⁶⁰ KASTAN, a.g.m., s.4,s.5.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL VE TOPLUMSAL MUHALEFETİN OLUŞMASI

Savaş şartlarının ortaya çıkmasında önemli bir etken olan ekonomik kriz ve genel memnuniyetsizlik, yavaş yavaş CHP idaresindeki tek parti yönetimine karşı çeşitli muhalefet hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmaya başlamıştır. CHP'nin yaptığı uygulamalar hükümete ve partiye karşı sessiz ama giderek artan bir muhalefetin doğmasına yol açmıştır. Bu bağlamda çalışmanın bu aşamasında öncelikle Türk muhalefet geleneğinin kökenlerine kısaca değinilerek, toplumsal ve siyasal muhalefetin oluşmasının nedenleri üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır. Ayrıca bu muhalefet hareketlerinin getirdikleriyle çok partili siyasal hayata geçilmesi yönündeki söylem ve hareketler konu edilecektir.

2.1 TÜRK MUHALEFET GELENEĞİNİN KÖKENLERİ

Türkiye'nin muhalefet serüvenini Osmanlıda yaşanan isyan hareketlerine kadar götürmek mümkündür. Ancak yasal zeminlerde muhalefet, çok partili hayata geçişle, yani 1946 yılı ile birlikte başlamıştır. Çok partili hayata geçiş dönemini irdelemeden önce Türk muhalefet geleneğinin tarihsel gelişimini genel hatlarıyla ele alalım.

Türkiye çok partili yaşama, yani demokrasiye geçme aşamasında uzun soluklu yıllar geçirmiş bir ülkedir. Oysaki özgürlüklerin, insan haklarının, yurttaşlığın, seçimlerin, iktidar-muhalefet çatışmalarının ve muhalefetin anlam bulduğu yegâne yönetim şekli demokrasidir. Demokratik hakların olmadığı veya hakların anayasayla güvence altına alınmadığı ülkelerde yaşanan muhalif hareketler meclis içinde olsun dışında olsun şiddetten ve kandan ya da sindirilmişlikten başka bir şey getirememiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923- 1950 yılları arasında ilerleyen muhalefet tarihinin kökenlerini Osmanlı'ya dayandırmak yerinde bir tespit olur. Çünkü Türkiye devleti her ne kadar çağdaşlaşmak adına her türlü reforma başvurmuş olsa da Osmanlı'nın gerek vesayetçi yapısından gerekse toplum yapısından kendisini kurtaramamıştır. Vesayetçi yönetim tarzı ve merkez-çevre ilişkilerinin keskin çizgilerle birbirinden ayrılması muhalif olmayı da içe kapalı bir duruma getirmiştir. Yani muhaliflik uzun zaman bireysel düzeyde kalmış, kitleselleştiği durumlarda ise lokal hareketler olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Devletin kutsallaştırılmış olması da Osmanlı'da hem aydın hem

de sivil-askeri kesimde gelişebilecek bir muhalefeti engellemiştir. Çünkü tüm kesimler için temel gaye “devletin bekasını” korumaktır. İsyanlar hiçbir zaman devletin yönetim şeklini eleştirmek, ona tepki göstermek için değil daha yerel düzeydeki yöneticilere karşı çıkmak için yapılmıştır. Türkiye’nin muhalefet kanadının tohumlarını atan düşünce Batıcılık olmuştur. Lale Devri’nden sonra kendini iyiden iyiye hissettiren Batılılaşma politikaları savunucuları ile birlikte karşıt bir grubun da oluşmasını sağlamıştır. Patrona Halil İsyanı, İttihat ve Terakki’ye karşı yürütülen muhalefet, birinci meclisteki ikinci grup vb. muhalefetler hep Batıcılığa karşıtlığın oluşturduğu muhalefetlerdir. Batılılaşma “Bu devlet nasıl kurtulur?” sorusuna gelen cevapların da başında yer almıştır. Bu fikrin geliştirdiği ortam içerisinde büyüyen ve Batılı devletlerde eğitim alma şansına erişen gençler, ülkeye döndüklerinde tepkilerini ilk fırsatta dile getirmişlerdir. Böylece Türk muhalefet geleneğinin tohumları da atılmıştır. Muhalefetin tarihini ilerlettiğimizde karşımıza I. Dünya Savaşı’ndan sonra milli kurtuluşu öngören Anadolu Hareketi ve sonrasında Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasındaki çekişme çıkar. Anadolu’da yürütülen mücadelenin kendi içerisinde oluşan iktidar çekişmeleri Atatürk’ün önderliğiyle son bulmuş, İstanbul hükümetine karşı ise ciddi bir tepkisellik yaratılmıştır. Son Osmanlı Meclisinin içinde Ankara hükümetinin vekilleri (Müdafaa-i Hukuk Hareketi) muhalif kimliklerini başarıyla yerine getirebilmişlerdir. Ancak bu sefer de meclis yabancı devletlerce kapatılmıştır. 1920’lere gelindiğinde ise artık Osmanlı yıkılmış, Anadolu Hareketi zafere oldukça yaklaşmış durumdadır. 1921 anayasasıyla hâkimiyetin millete verilmesi ise muhalif kesimlerin başını kaldırmasına vesile olmuştur. Mecliste oluşan birinci Grup, Mustafa Kemal’i destekleyen yenilikçiler, ikinci grup ise gelenekçilikten yana olan muhafazakârlardır. Birinci grup önce A-RMHC i daha sonra ise Halk Fırkası ismini alacaktır. Bu dönemde muhalefete damgasını vuran ise yine devletin bekasıyla bağlantılı saltanat ve hilafetin kaldırılmasıdır. Kurtuluş mücadelesinde yer alan rütbeli birçok asker dâhil geniş bir kesim tüm savaşın Osmanlı’yı kurtarma amaçlı yapıldığına inanıyordu. Dolayısıyla savaş kazanıldıktan sonra olması gereken saltanata ve hilafete dokunmamaktı. Oysa CHP’nin tüzüğünün birinci maddesinde partinin üç amacı şöyle sıralanmıştır: “Demokrasi, çağdaşlaşma ve hukuk devleti”. İkinci maddede ise her türlü ayrıcalığa karşı çıkıldığı belirtilmiştir. Çünkü amaç sınıflar üstü bir halk yaratmaktır. Üçüncü maddede de CHP’ye her Türk’ün ve dışarıdan gelip Türk kültürünü ve uyrukluğunu benimseyen herkesin girebileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla CHP’nin tüzüğüne bakıldığında görülmektedir ki parti, yeni kurulan bir ülkenin hâkimi olma gayretindedir. Her türlü muhalefete karşıdır. Ayrıca toplumda var olan sınıflar yok sayıldığı için homojen, sınıfsız bir toplum oluşturulmak istenmektedir. Dönemsel koşullar içinde değerlendirildiğinde CHP’nin ve kurucularının yaptıkları haklı gibi görülebilir; ancak bunun böyle olmadığını Mustafa Kemal de anlamış ve 1924’te TPCF’ nin

kurulmasına izin vermiştir. Aslında burada temel sorun, Kurtuluş Savaşı'nın bir millet tarafından değil birçok millet tarafından yapılmış olmasıdır. Ayşe Kadioğlu'nun da belirttiği gibi Türkiye Cumhuriyeti, devletini arayan millet olarak değil milletini arayan devlet olarak kurulmuştur. Bundan dolayı da hükmetmek, tek partili bir rejim sürmek adeta bir zorunluluk olarak görülmüş ve dolayısıyla oluşabilecek bütün muhalefetler susturulmuştur. Ülkenin bölünebileceği endişesi sürekli sürmüştür. Türkiye'de kurulan ilk komünist partinin dahi devlet güdümünde kurulması bu kaygının bir göstergesi olarak düşünülebilir. Siyasi yaşama da yansıyan bu güdümlü muhalefetliğin en iyi örneğini 1930'da kurulan SCF teşkil etmektedir. Atatürk'ün arkadaşı olan Fethi Bey tarafından kurulan bu muhalefet, yine Atatürk'ün etkisiyle kapanmıştır. Gerek HF gerekse CHP'nin gidişatına, uygulamalarına bakıldığında bu oluşumların ideolojisi ve 1923- 1950 yılları arasındaki düşünce tarzlarından en etkili olan Kemalizm, adeta bir diktatörlük olarak görülmüştür. Hatta Tunçay'ın ifadesine göre hilafetin de saltanatın da kaldırılması Mustafa Kemal'in kendi gücünü arttırmak için kullandığı araçlardır. Yani denilebilir ki; tek partili rejimin ideolojisi olan Kemalizm, kişi yüceltmesine dayanan bir rejim olmuştur. Bunların ötesinde tek partili rejim denince akla gelmesi gereken şeylerden biri de isyanlardır. Bu isyanların içeriği bambaşka bir tartışma konusudur ancak kanımca üzerinde durulması gereken şey, 1923-1950 arasında yapılan onca baskıya, inkılâba rağmen o kadar çok isyanın neden yaşandığıdır. Bu soruya verilebilecek farklı cevaplardan biri de şu olmalıdır: Demek ki yapılan inkılâplar topluma yayılmadı, halk tarafından içselleştirilemedi. Bunun da sebebi basit; çünkü dönemin rejimi yukarıdan dayatılan bir devrim paketi sunuyordu halka ve hiç kimsenin “yapmam” deme hakkı yoktu. Diyenler de bu isteklerini ancak isyanlarla dillendirebilirdi. Bu isyanların çoğu ise kanlı bir şekilde bastırılıp siyasi arenada var olan çoğu muhalefet bu isyanlarla bağdaştırılarak dağıtılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili yaşama geçme tarihine bakıldığında tarihin neden bu kadar gecikmiş olduğu da bu sebeple ilişkilendirilerek açıklanabilir.⁶¹

2.2 1938-1945 MUHALEFET HAREKETLERİ

İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa bir süre sonra, kendisine karşı parti içinde muhalif olarak ortaya çıkabilecek kişileri tasfiye etmesi, Mustafa Kemal döneminde siyasal alandan kopmak zorunda kalmış olan güçlü kişiliklerle uzlaşması, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile siyasal ve toplumsal alanda ülkenin birlik ve bütünlük içinde olması gerektiği düşüncesinin yaygınlaşması ve son olarak savaş süresi boyunca tek partinin

⁶¹ DURÇ, Safiye Ate, Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti, Mukaddime Sayı:1, 2010, s.9, s.13, <http://mukaddime.artuklu.edu.tr/documents/Makaleler/Sayi1/4.pdf>, (01.04.2011).

baskıcı uygulamaları ülkede siyasal ve toplumsal muhalefetin ortaya çıkmasını engellemiştir. Siyasal ve toplumsal muhalefet ancak dönemin sonlarına doğru ortaya çıkabilmiştir. Siyasal muhalefet II. Dünya Savaşını kazanan demokratik rejimlerin yanında yer alabilmek için demokratik bir rejime sahip olma gerekliliği sonucu İnönü'nün gayretleri ile CHP içinden çıkmış, toplumsal muhalefet ise savaş dönemi boyunca uygulanan baskıcı politikaların yumuşatılması ile belirebilmiştir. Dönem sonunda ortaya çıkan siyasal ve toplumsal muhalefetin odaklaştığı konular demokratikleşme ve ekonomik yetersizliklerin giderilmesi isteği olmuştur.

2.2.1 Siyasal ve Toplumsal Muhalefet Oluşması

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yaşanan sosyal ve ekonomik sorunlarla birlikte CHP'ye karşı oluşan toplumsal muhalefet DP'nin doğmasına ve hızla büyümesine vesile olmuştur. 'Sessiz Devrim' veya 'Beyaz İhtilal' olarak adlandırılan 1950 yılı seçimleri ile Türkiye'de iktidar ilk defa el değiştirecektir. Türkiye'de Kemalistler kendilerinden önceki ittihatçılar gibi siyasal iktidarın amacının toplumsal ve ekonomik devrimi gerçekleştirmek olduğunu kabul etmekteydiler.⁶² Osmanlı döneminde önemli ölçüde belirli bir kesim tarafından tarihsel bir irade ile gerçekleştirilmek istenen bu modernleşme anlayışı elitist bir karakter taşımaktaydı. Bu durum Cumhuriyet sonrası modernleşme anlayışı için de geçerlidir. Tek parti iktidarı döneminde Kemalistler bir taraftan yeni bir ulus devletinin kurulması ve kurumsallaşması diğer taraftan ise toplumsal ve ekonomik devrimi gerçekleştirmek için çaba sarf ettiler. 1950 yılına kadar devam eden CHP iktidarı bu maksadı gerçekleştirirken gerek parti içi muhalefetle gerekse toplumsal muhalefetle ve özellikle yerel isyanlarla mücadele etti. İmparatorluktan ulus devlete geçişin tamamlandığı bu dönemde devletin kurumsallaşmasının önemli ölçüde sağlandığı kabul edilse bile toplumsal ve ekonomik devrimin ne ölçüde gerçekleştirildiği tartışmalıdır. Belirtmek gerekir ki Atatürk'ün 'tek parti'sinin Mussolini veya Lenin'in partileri gibi sınırlı amaçlarla kurulan 'resmi ideoloji' partisi değildir. Lenin ve Mussolini'nin partilerinde olduğu üzere komünizm veya faşizm gibi resmi ideolojilerin dayatıldığı tek partilerinde, ideolojilere aykırı partilerin, görüşlerin ve hatta sınıfların varlığına izin verilmemektedir. Örneğin Marksizm, kapitalizmin ve onun sahibi olan sermaye sahibi burjuva sınıfının tasfiyesi zorunludur. Böyle bir durumda rejim ister istemez tek partili olacaktır. Demokrasi ise ancak parti içerisinde söz konusu olabilir. Oysa Atatürk'ün tek partisi Batının cumhuriyetçi ve demokrasi modellerine uygun olarak başka partilerin ve ona rakip

⁶² AHMAD, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, Eylül 2008, s. 91

partilerin kurulmasına izin vermiş ve fiili duruma istinat etmiştir⁶³. Atatürk siyasal düşüncelerin çarpışmasına önem vermiştir. TPCF' nin kurulmasından önce ve SCF kurulurken bu yönde görüşlerini tekrar etmiştir. Atatürk Meclis'te iki partili sistemde bir tartışma platformu oluşturmak istemiştir. Fakat TPCF ve SCF ile gerçekleştirilmek istenen çok partili siyasal yaşama geçiş çabası başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Her iki partide arkasına rejim için tehlikeli ve ciddi görülen toplumsal desteği aldığı için kapatılmıştır. II. Dünya Savaşı bittiğinde değişim yönünde sosyo-ekonomik baskının CHP iktidarı üzerinde arttığı görülmektedir. Kırsal kesimin temel ekonomik, sağlık, eğitim sorunlarının çözülmemesi İnönü'nün çeşitli nedenlerle gözden düşmesi, kırsal kesim üzerindeki asker ve bürokrat baskısı değişim taleplerini güçlendirmiştir. Özellikle kırsal kesimdeki yaşanan sorunlar nedeni ile beklenen değişim meclise de yansımıştır. Dikkat etmek gerekir ki bu dönemlerde Türkiye'de nüfusun önemli bir bölümü büyük şehirlerin dışında yaşamını sürdürmekteydi.⁶⁴

Tek parti yönetimi boyunca kendisini meşru biçimde ifade ve temsil etme olanağı bulamayan siyasal muhalefet, 1945 yılında, gerek uzun zamandır yönetime karşı oluşan birikimlerden, gerekse II. Dünya Savaşı yıllarında izlenen ekonomik politikaların yarattığı ağır ekonomik ve sosyal sorunlardan dolayı, kendisine geniş bir toplumsal taban bulma olanağına sahipti. İktidar partisi CHP'nin o zamana değin desteğini aldığı gruplar da artık partiden uzaklaşmışlardı. Siyasal muhalefet ise, yeni olmanın verdiği güçle, çeşitli toplumsal grupların temsilcisi olma vasfına kıs zamanda erişme olanağına sahipti. Muhalefetin tek parti iktidarını ne ölçüde ve ne zaman bir siyasal sistem, rejim değişikliğine zorlayabileceği, hatta zorlayıp zorlayamayacağı dahi belirsizdi. Bu, muhalefetin elinde olmaktan çok, yönetimin elindeydi. Bu durum, muhalefetin güçsüzlüğünden kaynaklanmıyordu. Muhalefet hiç kuşkusuz iktidardan daha geniş bir toplumsal tabana ve desteğe sahipti. Ancak temsil düzeyinde iktidarla kıyaslanması mümkün değildi. İktidarın görünür gücü, muhalefetin var olup olmayacağını dahi tayin etmek için yeterliydi. Bu açıdan muhalefetin siyasi inisiyatifi hemen hemen hiç yoktu. Yönetim, var olduğunu bildiği, basında, partide ve mecliste karşılaştığı muhalefetin ne ölçüde ileri gidebileceğini, hatta ileri gidip gidemeyeceğini dahi belirleme imkânına sahipti. Bu nedenle, yeni siyasi gelişimin yönü ve alacağı şekil, çok kez bu tartışmaların sonunda, ama Şeflik geleneklerine uygun biçimde saptanacaktır. Geçiş aşamalı ve tartışmalı olacaktır. Sorun, siyasal muhalefete verilecek izin sorunuydu. Söz konusu izin, gerek dış politika gelişmelerini değerlendiren, gerekse içteki muhalefeti dikkate

⁶³TAŞKIRAN, Cemallettin, Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri, s.3, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10287.pdf>, (28.03.2011).

⁶⁴ŞİRİN, Özgür, Çok Partili Sisteme Geçiş: Demokrat Parti, s.1,s.3, acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/291/378.pdf,

alan İsmet İnönü'nün çizdiği şekilde ve yine İnönü'nün onayından geçen siyasal kadrolar tarafından kullanılmak üzere, 1945 yılında ve yıl boyunca tedricen verilecektir.⁶⁵

2.3 CHP İÇERİSİNDE MUHALEFET HAREKETLERİ

Ulusal kamuoyunda hızla yayılan ve 1945 yılından itibaren CHP içinde de baş gösteren muhalif görüşler, aslında temelde demokrasiden ne anlaşıldığına bağlanabilecek toprak reformu, ulusal egemenlik, anayasanın üstünlüğü gibi konularda yoğunlaşmıştır. Toplumun geniş kesimlerinde görülen muhalefet, mecliste de yankısını bulmuş ve ilerleyen yıllarda geniş bir muhalefet zeminine dönüşecek olan ilk aykırı çıkışlar 1945 yılından itibaren TBMM görüşmelerinde dile getirilmeye başlanmıştır. Varlık Vergisi'nin tasfiyesi ile ilgili kanunun görüşülmesi sırasında bir mebus ret oyu kullanmıştır. Aynı şekilde “Şirketi Hayriye”nin satın alınması konularında yapılan görüşmelerde de 248 kabul oyuna karşın 7 ret oyu kullanılmıştır. İç politikada ortaya çıkan memnuniyetsizlik havası, dış politika alanındaki bazı gelişmeler ile doğrudan alakalıydı. Avrupa’ da savaşın ilerleyişi ve müttefiklerin durumu ile Türkiye’den savaş sonrası düzende yer alabilmesi için istenen şartlar neticesinde Türkiye, 3 Ocak 1945’te Japonya ile ilişkilerini kesmiş, 23 Şubat 1945’te de Japonya ve Almanya’ya karşı savaş açmıştır. Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere üye olabilmesi için bu savaş kararını alması gerektiği devrin otoritelerince kabul edilmiştir. Bu dönemin önemli gelişmelerinden birisi de, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”nun kabul edilmesidir. Tasarı 14 Mayıs 1945 tarihinde Meclis Genel Kurulu’nda görüşülmeye başlanmıştır. Kanun 11 Haziran 1945 günü kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Memleket içerisinde artan muhalefet hareketleri üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 tarihli meşhur konuşmasını yapmış ve memleket idaresinde demokratik prensiplerin geçerli olacağını belirtmiştir. Bu nutkunda İnönü şunları söylemiştir: “Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Büyük meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp erişirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatandaşa anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur. Büyük Meclis az zaman içinde büyük inkılâplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan daha ziyade ilerlemesini temin edecektir”. Bu konuşma sonradan Türkiye’de demokrasiye geçişe yakılan yeşil ışık olarak

⁶⁵KOÇAK, a.g.e., s.560, s.561.

değerlendirilmiştir. 21 Mayıs 1945'te gerçekleştirilen bütçe görüşmeleri de mecliste muhalefetin şiddetle ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak; tek parti devrinin alışık olmadığı şekilde hükümeti eleştirmişlerdir. 29 Mayıs 1945'te gerçekleştirilen oylamada ise 368'e karşı 5 aleyhte oy kullanılmıştır Tarihler 7 Haziran 1945'i gösterdiğinde CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na dört milletvekilinin 6 imzasıyla bir takrir verilmiştir. İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü bu takrire imza koymuştur. Dörtlü Takrir adı ile tarihe geçen bu bildiri, bahsi geçen milletvekilleri tarafından "memlekette demokratik usullerin daha geniş şekilde tatbikine" geçilmesi amacıyla verilmiştir.⁶⁶

Bu takrir "1.Milli hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis, murakabesini Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması, 2.Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun gerektiği genişlikle kullanabilme imkânlarının sağlanması, 3.Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeniden baştan tanzimi..." gibi maddelerden oluşmuş ve "Dörtlü Takrir" olarak isimlendirilmiştir. Bu takrirden artık çok partili bir siyasal yaşama geçilmesi açıktan açığa söylenmese de ima edilmiştir.⁶⁷

Dörtlü Takrir'in altında imzası bulunanlar önergeleri ile kısaca, II. Dünya Savaşı'nın koşulları ve ekonomik nedenlerle halk nezdinde iyice sıkışan mevcut siyasi durumu daha fazla sürdürmenin doğru olmayacağını belirtmişlerdir. Vatandaşın anayasal haklarının koşullar değiştiği, yeni bir dünya düzenine geçildiği için, çok partili bir siyasal hayata geçilmesi gerektiği ve hükümetin TBMM tarafından denetlenebilmesini istemişlerdir. Bunun için tüm ülkede siyasal liberalleşme ihtiyacının gerekliliği, bütün dünyanın demokrasi yolunda hızla ilerlediği ve Türkiye'nin de bu akımdan ayrı kalamayacağı vurgulanan önergede, daha çok parti içinde serbest ve özgür tartışma olanağı yaratmaya yönelik bir amaç taşımaktaydı. Önerge Eroğul'a göre, milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan TBMM'de hakiki bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel

⁶⁶BENHÜR, Çağatay, 1945-1946 Yıllarında Türkiye'de Politik Gelişmelere Genel Bakış, s.1, s.3, http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1006_61.pdf, (19.03.2011).

⁶⁷BENHÜR,a.g.m., s.4.

olan ve anayasanın halkçı ruhunu sınırlayan bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icrasını öngörmekteydi.⁶⁸

II. Dünya Savaşı'nın sonunda yani 1945'te iç politika gelişmeleri gözle görülür bir şekilde hızlanmış, yönetime karşı gerek basında gerekse CHP ve TBMM'de görülen muhalefet artık açıklık kazanmaya başlamıştır. Uzun yıllar tek parti yönetiminin sert ve disiplinli idaresi altında bunalmış durumda bulunan basın ve CHP içindeki kişi ve hizipler savaş sonrasında milletler arası durumunda sağladığı destekle artık yönetimi eleştirmeye başlamıştır.⁶⁹

Dörtlü karar 12 Haziran 1945'te CHP meclis grubunca reddedilerek bu üç milletvekili (Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan) 21 Eylül'de CHP'den ihraç edilmiştir. Daha sonra buna tepki olarak Celal Bayar da 1 Aralık 1945 tarihinde CHP'den istifa etmiştir. Bu sırada "Milli Kalkınma Partisi" kurulsada İnönü Mecliste muhalefet partisinin de CHP'den çıkmasını istemiştir. İnönü 1 Kasım'da Meclisin açılış konuşmasında açıkça bir muhalefet partisinin kurulması gerektiğinden söz etmiştir. CHP içerisinde oluşan bu dörtlü kararın sahipleri parti içi demokrasinin sağlanabilmesi için partide yeni düzenlemelerin yapılmasını istemişlerdir. Bu milletvekilleri kendi kimliklerini oluşturmak istemekle birlikte açıkça yeni bir partiden veya çok partili siyasal yaşamdan söz edememişlerdir. Gazeteci Abdi İpekçi'nin "Aslında yeni bir parti kurma düşünceniz yok muydu, o zaman?" sorusuna Celal Bayar: "O vakit yoktu." şeklinde cevaplamıştır. Bayar'ın bu cevabı açıkça parti içinde mücadelenin yapılacağını göstermiştir.⁷⁰ 17 Haziran 1945 tarihinde boş olan 6 milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde ilk defa CHP resmi bir aday listesi hazırlanmamış, bu durum CHP'nin liberalleşmesi ve yeni bir yönetim tarzına doğru yol alması olarak değerlendirilmiştir.⁷¹

⁶⁸SEYHANLIOĞLU, Hüseyin, Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakarlık, Doktora Tezi, s.123,s.125, <http://www.huseyinseyhanlioglu.com/hs/bilgiler/dr.pdf>, (20.03.2011).

⁶⁹AKANDERE, Osman, Fuad Köprülü ve DP'nin Kurulmasındaki Rolü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, Konya, 1997, s.5, s.6, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s3/20.pdf>, (24.04.2011).

⁷⁰KASTAN, Yüksel, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler(1938-1950), s.6, <http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBİLENS/dergi/VIII1/ykastan.pdf>, (25.04.2011).

⁷¹ BENHÜR, Çağatay, a.g.m. s.4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞTE İÇ ETMENLER

Bu bölümde 1929 yılından itibaren tüm dünyada etkisini gösteren ekonomik krizin, Türkiye'de ekonomik siyasal ve sosyal alana olan doğrudan ve dolaylı etkileri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda hükümet, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullara uygun bir takım önlemler almıştır. Krizin en hafif hasarla atlatılması açısından alınan önlemler ve savaş şartlarının yanında dış dünyaya açılma, yaşam koşullarını iyileştirme yönündeki faaliyetler incelenecektir. Bu kapsamda Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle uluslararası sistemde ortaya çıkan siyasal ve ekonomik tablonun Türkiye'nin siyasal ve ekonomik hayatına etkisi irdelenecektir. Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçişinin nedenleri ve gerekçeleri üzerinde durulacaktır.

3.1 EKONOMİK BUNALIMLARIN SİYASETLE İLİŞKİSİ

Dünya'da siyasetle ekonomi arasındaki etkileşiminde siyasetin ağırlığı coğrafi keşifler sonrasında ekonomi lehine dönmeye başlamıştır. Sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan burjuva sınıfının siyasal alanda yaşanan değişim ve dönüşüm sürecine öncülük etmesiyle ekonomi, siyasal ve sosyal hayatta daha belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Ekonomi alanında yaşanan gelişmeler ülkelerin yönetim şeklini, devlet yapısını ve devlet kurumları arasındaki ilişkilerin gelişim sürecini büyük ölçüde etkilemiştir. Olağan şartlarda ortaya çıkan ekonomik gelişmeler, siyasal ve sosyal hayat üzerinde dolaylı ve tedrici bir etki yaparken, olağan üstü dönemlerinde ekonominin siyasal ve sosyal hayat üzerinde etkisi farklı bir boyut kazanmıştır. Demokratik kuralların tam olarak yerleşmediği ve işletilemediği Türkiye gibi ülkelerde ülke içi veya ülke dışından kaynaklanan ekonomik krizlerin siyasal ve idari hayata etkisi gelişmiş batı ülkelerinden oldukça farklı olmuştur. Türkiye'de ekonomik, siyasal ve sosyal alanda yaşanan gelişmelerde, siyaset kurumuyla kamu bürokrasisi arasında yaşanan ilişki gelişmiş Batı demokrasilerinden ayrı özellikler göstermektedir. Siyaset kurumuyla kamu bürokrasisi arasında ilişkinin yönünü belirleme hususunda uluslararası sistem veya ülke içi kaynaklı ekonomik krizlerin etkili olduğu gözlenmiştir. Ülkeyi etkisi altına alan ekonomik krizler siyaset- kamu bürokrasi ilişkisi üzerinde yaptığı doğrudan ve

dolaylı etkiler ortaya konularak bu etkilerin ülkedeki demokratikleşme sürecine katkısı tartışılmaktadır.⁷²

3.2 TÜRKİYE'DE GEÇİŞ ÖNCESİ TÜRK EKONOMİSİ

Cumhuriyetin ilânının ardından her alanda geri kalmış olan ülkeyi düzlüğe çıkarmak için kararlı bir ekonomik politikaya ihtiyaç vardı. İlk dönemlerde, geleneksel Osmanlı ekonomik sistemi Cumhuriyet rejimiyle birlikte bir değişime uğradıysa da bununla ilgili ekonomik yönlendirmeler ve kararlar yeterli olmadı. Bunun en büyük nedeni, tarımsal teknolojideki geriliğe rağmen tarımın hâlâ zenginlik kaynağı olarak görülmesidir. Diğer neden ise, Osmanlı yönetim anlayışının bir gereği olarak ticaretin küçümsenmesi yüzünden Batıdaki gibi girişimci sınıfının doğmasını engellemiş olmasıdır. Osmanlı ekonomisinin usta-çırak ilişkisi şeklindeki yapılanması, ekonominin devlet tekeline bağımsız olmasını engellemiş, rekabet gücüne dayanan liberal ekonomi kurallarını geçersiz kılmıştır. Devlet, piyasada rekabet sistemini canlı tutarken rekabetin rekabeti öldürmemesine de çaba göstermiş, bunun için etkili bir piyasa denetimi sağlamış, tekeli eğilimlerle mücadele etmiş ve fiyat istikrarının sağlanmasını sosyal refah için şart koşmuştur. Kısacası, "makul bir kârla yetinip aşırı rekabeti reddetme konusundaki genel eğilim" hem devlet ve hem de zanaat mensupları ile tüccarların yüzyıllardır değişmeyen geleneği haline gelmiştir. Cumhuriyet dönemi Türk ekonomisini güç durumda bırakan diğer bir olumsuzluk ise, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'nın bir pazarı haline getiren kapitülasyonlardır. Kapitülasyonlar, İmparatorluk içindeki el sanatlarına dayalı üretimi yok ettiği gibi devletin Batılı devletlere daha bağımlı duruma gelmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti, kapitülasyonları verirken bir takım kurallara dikkat etmekteydi. Başlangıçta verilen ekonomik ayrıcalıkların fıkıh hükümleriyle çelişmemesine, devletin siyasî, ekonomik ve malî beklentilerine cevap vermesine özen gösterilirdi. Devlet, kapitülasyonları verirken siyasî beklentileri yanında, kendi sınırları içerisinde üretilmeyen veya kıt olan kumaş, kalay ve çelik gibi maddeleri sağlamayı ve hazinenin başlıca gelir kaynağı olan gümrük gelirlerini artırmayı esas almaktaydı. Ancak sanayi devriminden sonra değişen ekonomik koşullar Osmanlı Devleti'nin bu konudaki denetim gücünü zayıflatmış, Batıların pazarı haline getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, devraldığı sözü edilen bütün bu olumsuzluklara karşın, Atatürk Lozan Antlaşması ile kazanılan siyasal bağımsızlığın elden gitmemesi için ekonomik bağımsızlığın da kaçınılmaz olduğuna inanıyordu. Bu görüşünü, 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında şu cümleyle açıklıyordu: "Ulusal egemenlik

⁷² TUNCEL, Gökhan, Ekonomik Krizlerin Türkiye'de Siyaset – Bürokrasi İlişisine Etkisi s.1, <http://ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/47.pdf>. (27.04.2011).

iktisadi egemenlik ile pekiştirilmelidir." Bu sözlerle ekonomik bağımsızlığın yeni Türkiye devleti için ne kadar önemli olduğunu vurguluyordu. Atatürk önderliğindeki bu kongre ile Türkiye, liberal ekonomik düzeni benimsiyor, özel teşebbüsü koruma ve geliştirmeyi amaçlıyordu. İktisat Kongresi'nden sonra hükümet, ilk ulusal ticaret bankamız olan İş Bankasının 1924'te faaliyete geçmesini sağlamıştır. Ardından 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulmasıyla sanayiye destekleyici kredi sağlanması amaçlanmıştır. Çiftçi kesiminin de isteğine uyularak devlet bütçesine yaklaşık % 30 gelir sağlayan Aşar Vergisi yürürlükten kaldırılmıştır. Yine 1927 yılındaki "Teşvik-i Sanayi Kanunu" ile sanayi yatırımları özendirilmeye çalışılmıştır. 1929 ekonomik buhranı bütün dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. 1923'ten beri amaçlanan ekonomide liberalizm anlayışı, yerini devletin kaçınılmaz müdahalesine bırakmıştır. Dünyanın ve Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu ekonomik durumu çok iyi değerlendiren Atatürk ve hükümet ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullara uygun olan önlemleri 1930 yılından itibaren yürürlüğe koymuştur. Başka bir deyişle ekonomide devletin ağırlığı git gide artmış, devletçiliğin gereği olan ekonomik yasalar ve kurallar geçerli olmuştur. Kongreye, tüccar, sanayici, işçi ve çiftçi temsilcileri de katılmasına rağmen, kongre kararlarının çoğu tüccarların ve büyük çiftçilerin lehine olduğu ortaya çıkmaktadır. Kongrede çiftçiler, büyük toprak sahipleri tarafından temsil edilmiş, işçi ve köylülerin istekleri, diğer kesimlerin çıkarlarıyla ters düştüğünden sonuç alınamamıştır. Asker-sivil bürokrat ve eşraftan oluşan CHP'nin köylülerin istediği toprak reformu gibi radikal önerileri kabul ederek eşrafla karşı karşıya gelmek istemediği açıktı. 1931'den itibaren Merkez Bankası'nın açılmasıyla ulusal ekonominin korunması kolaylaşmış, Osmanlı Bankası ve azınlıkların ulusal çıkarlara ters düşen karar ve uygulamalarına son verilmiştir. 1933'te ise Sümerbank'ın kurulmasıyla devletçiliğin taşıyıcı ve sürükleyici özelliği ile ulusal ekonomiye bir model oluşturulmaya çalışılmıştır." 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Sovyet uzmanlarının yardımı ve Sovyet hükümetinin mali destek sözü ile hazırlandı. Plan uygulamaya konulduktan sonra Devletçilik uygulamalarına devam edildi. Enerji ve maden işletmelerini devlet denetimine almak ve merkezden yönetmek için 1935 yılında Etibank kuruldu. Diğer yandan çoğu yabancıların elinde bulunan bakır ve demir işletmeleri Etibank tarafından satın alındı ve Türkiye'nin yeraltı kaynaklarını araştırmak için Maden Tetkik ve Arama Enstitü kuruldu. 1938'de kurulan Halk Bankası bir kamu bankası olarak örgütlendi. Devletçiliğin etkin olarak uygulandığı bu yıllarda dış ticaret ikili antlaşmalara göre yürütülmüş, ithalat sınırlanması ile dış borçlar dengesi sağlanarak Türk lirasının değeri korunmuştur." 1935'te devletçilikle ilgili uygulamaların ana ilkeleri ülkede tek siyasal örgüt olan CHP'nin programına konulmuş, ardından 1936'da Birinci Sanayi Planı uygulaması devam ederken Celal Bayar başkanlığında Sanayi Kongresi toplanarak İkinci Sanayi Planı

hazırlığına girişilmiştir. Ancak 1938'de dünyada savaş rüzgârlarının esmesiyle bu plandan vazgeçilerek İktisadî Savunma Planı' yürürlüğe konulmuştur.⁷³

3.2.1 İkinci Dünya Savaşı Sırasında Ülkede Genel Durum

Mustafa Kemal'in 1938'deki ölümüne denk sürdürdüğü reform hareketleri derin siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlere yol açmıştır. Cumhuriyet rejimi CHP'nin sultası altında kamu oylaması ve ulusal egemenlik ilkesi üstüne kurulu meşruluğunu pekiştirmiştir. Cumhuriyet kurumlarının sağlamlığı sayesinde, Atatürk 'ün mirası sükunet içinde gerçekleşiyordu. En yakın çalışma arkadaşı ve dostu İnönü 1938'de onun yerine Cumhurbaşkanı olduğu sırada Avrupa'nın üstünde kara bulutlar dolaşmaya başlamıştı bile. İnönü Roma-Berlin mihverine bazı ödünler vermekle birlikte daha çok müttefik güçlerine yakın durup II. Dünya savaşı sırasında Türkiye'nin tarafsızlığını korumayı başardı; ama savaş yılları rejimin yanını güçlendirmiş, sıkıyönetim, sıkı basın –yayın denetimi, güvenlik güçlerinin gücünün ve etkisinin artırılması gibi uygulamalar devreye girmişti. Bu dönemdeki gelişmeler ayrıca ekonomi alanına devlet müdahalesini güçlendirdi. Bununla birlikte Türk ürünleri revaçta olduğu ve ticari olmaktan çok stratejik fiyatlara satıldığı için dış ticaret gelişmeyi sürdürüyordu. Kimi üretici ve tüccarlar büyük ölçüde vergi kaçırıp devlet denetiminden de sıyrılarak büyük servetler edindiler. Özellikle iki grup savaştan büyük yarar sağladı; yüksek tarım fiyatlarından kendilerine olağanüstü kar sağlayan, ,hemen hepsi Müslüman Türklere oluşan toptancılar ve Türk dış satımının yüksek değerinden olduğu kadar vazgeçilmez dış alım kıtlığından da yararlanmasını bilen İstanbul tüccarları; bunların çoğu Rum, Ermeni ve Yahudi'ydi.⁷⁴

Stratejik konumu nedeniyle hem “Müttefiklerin” hem de “Mihver Devletlerin” kendi tarafına çekmek için baskı yaptığı Türkiye, bir taraftan savaş dışında kalmak için çabalarken diğer taraftan da savaşın ekonomik ve sosyal etkilerinden azami derecede korunmaya çalışmıştır.⁷⁵ Ekonomideki sarsıntuların en büyük nedeni ise savaş hazırlığı olmuştur. Zira savaş başladıktan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ciddi anlamda donanım eksiklikleri bulunmakta, bu eksikliklerin giderilmesi için de önemli miktarda bir kaynağa ihtiyaç vardı. Ayrıca seferberlik nedeniyle ordu büyütüldüğünden gıda maddelerine olan talep de artmıştı.

⁷³BALTA, Ecehan, 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Reform mu? Karşı Reform mu? s.1. <http://www.praksis.org/files/005-Balta.pdf>, (08.04.2011).

⁷⁴ TÜRKAY, Orçun, Türkiye'de Asker ve Siyaset, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.53.

⁷⁵ GÜRÜN, Kamuran, Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları, Belleten Yayınları, Ankara, 1998, s.204.

Ancak bu talebi karşılayabilecek üretici kesim seferberlik nedeniyle orduya alındığından tüketici duruma geçmişti. Bu da beraberinde arz-talep dengesinin bozulmasına ve fiyat artışlarına neden olmuştu.⁷⁶ Ülkenin içinde özellikle savaş sırasında uygulanan ekonomik politikalar ve tek parti anlayışının uygulamaları halkta huzursuzluğu arttırmış ve muhalefeti hızlandırmış, özellikle CHP'nin içinde de bu uygulamalara karşı olan milletvekilleri seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Çünkü iç ve dış şartlar artık muhalefet uygulamalarını destekleyici hale gelmişti. Halkta da önemli bir potansiyel oluşmuştu. Savaş sırasında ve öncesinde Türkiye'de artık ciddi bir burjuva sınıfı oluşmaya başlamış ve özel teşebbüs, savaşın getirdiği ekonomik koşullar uygun olarak siyasal alanda etkinlik yapacak konuma gelmiştir. Savaş şartlarının yanında 1945 sonrasında başlayan dış dünyaya açılma, Türk halkında daha iyi yaşam koşullarına ulaşma ve bireysel ekonomisini geliştirme faaliyetleri de gelişmeye başlamıştır. Bu Türk toplumunu hızlı bir değişim sürecine de taşımıştır. Vatandaşların kendini temsil ettiği, siyasal ekonomik ve sosyal taleplerinin kanalize edildiği önemli bir alan siyasal bir kimlikle yönetimde söz sahibi olması idi. CHP iktidarının özellikle son dönemlerdeki koşulların getirdiği uygulamaları ve elitleşmesi, Atatürk Dönemindeki özelliklerinden uzaklaşmaya başlaması da halkın yeni bir siyasal oluşuma olan talebini arttırdı. Savaş sırasında tarımsal üretim düşmüş, halk fakirleşmiş, ihracat azalmış, yatırımlar durmuş, devletin ihtiyacı olan kaynaklar için ek ve yüksek oranlı vergiler halka uygulanmış ve hükümetler bu koşulların gerektirdiği nispi de olsa çözümleri, şartları öne sürerek uygulayamamışlardır. Bunu yanında 1940'lı yıllarda yüksek fiyatlarla beslenen enflasyon ve açıktan parasal hareketlerle karaborsacılık, Türkiye'de olağanüstü yollardan kârlar eden bir sermaye kesimi oluşturmuştur. Bu kesim doğal olarak CHP'nin devam ettirdiği devletçi ekonomik modele muhalefet edecek siyasal oluşuma destek verecek ciddi bir sayıya ulaşmıştır. 1940'lı yılların ortalarına kadar devletçi ekonomi uygulamaları sürdürülmüştür. II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde ekonomik yönünden çok siyasi yönü öne çıkan Varlık Vergisi uygulamaya geçirilerek ülkedeki ekonomik canlılığın önemli bir kaynağını oluşturan azınlıkların ülke dışına çıkması sağlanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ABD ve müttefiklerinin galibiyetiyle sona ermesinden sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan siyasi ve ekonomik tablo Türkiye'nin siyasi ve ekonomik hayatına önemli bir etki yapmıştır. Uluslararası sistemdeki bu gelişmeler tek parti iktidarını ve kamu bürokrasisini ülkede çok partili hayata

⁷⁶ÖZKAN, Selçuk, TEMİZER, Abidin, II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık, s.1,s.2, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/ozkanselcuk_temizerabidin.pdf, (29.04.2011).

geçilmesi ve serbest piyasa ekonomisinin uygulanması hususunda önemli ölçüde yönlendirmiştir.⁷⁷

Savaş'ın patlak vermesi, devlet eliyle yürütülen ithal ikameci sanayileşme politikalarının kesintiye uğramasına neden olmuştur. Özellikle ihracat ve ithalatta yaşanan tıkanıklıklar, savaş koşullarında bu politikaların sürdürülmesini büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Buna karşılık, savaş ekonomisinin yarattığı kaotik ortamda, spekülative kazançlarını artıran ticaret ve tarım burjuvazisi, savaşın rantını toplayarak hızla zenginleşmiştir. Savaş ekonomisi, bütün ağırlığını ise, özellikle emekçi kesimler ve sabit gelirli toplumsal kesimler üzerinde hissettirmiş, savaşın maliyetini yine büyük ölçüde söz konusu bu kesimler üstlenmiştir. Savaş döneminde artan karaborsa ve ihtikâr süreci, siyasal iktidarın ciddi anlamda müşkül duruma düşmesine neden olmuş, temel tüketim mallarında yaşanan kıtlık ve artan enflasyon, geniş halk kesimlerini sefaletle sürüklerken, tarım ve ticaret burjuvazisi ise bu süreçten ciddi oranda rant elde etmiştir. Bu durum ise siyasal iktidarın bu kesimlere tavır almasına neden olmuştur. Zira savaş döneminde CHP hükümeti, sık sık ticaret ve tarım burjuvazisinin spekülative kazançlarını eleştirmiş ve sorumsuzluklarından yakınmıştır. Savaş ekonomisi koşullarında, mali ve iktisadi bir darboğaza sürüklenen siyasal iktidar, emekçi toplumsal kesimlerin savaş ekonomisinin bütün ağırlığını sırtlamalarına karşılık, ticaret ve tarım burjuvazisini hızla zenginleştiren spekülative kazançlarının, toplumsal formasyonun bütünlüğünü tehdit etmeye başlamasıyla sürece müdahale etmeye çalışmış, savaşın maliyetini tüm toplumsal kesimlere yayma ve bu ekseninde özellikle savaşın rantını toplayan ticaret ve tarım burjuvazisinin bu spekülative kazançların vergilendirme amacıyla, bir dizi iktisadi politikayı hayata geçirmiştir. Bu ekseninde Milli Koruma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi'ni yürürlüğe sokmuştur. Fakat uygulamada bu politikalar, her ne kadar bütçe açıklarını gidermek ve bozulan gelir dağılımı yeniden düzenlemek adına çıkarılsa da uygulamada amacından sapan sonuçlara yol açmış, krizin hafifletilmesi bir yana siyasal iktidarın meşruiyetini ciddi anlamda sarsarak, hegemonya ve temsil bunalımının derinleşmesine neden olmuştur.⁷⁸

3.2.2 Milli Koruma Kanunu Ve Etkileri

Hükümet ekonomik zorlukların üstesinden gelmek amacıyla 18 Ocak 1940 'ta ekonomiyi yeniden düzenleme ve denetleme içeren 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu yürürlüğe koymuştur. Darlık, enflasyon ve savaş ekonomisinin ağır şartları; fiyatlar ve kar

⁷⁷, KARABULUT, Kerem, 1942 Tarihli Varlık Vergisine Bir Bakış, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 27, 2005, s.327.

⁷⁸ÖZÇELİK KAYA, Pınar, Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi, s.1,s.8, http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/65/3/8_ozcelik_pinar.pdf, (31.03.2011).

hadleri, önemli maddelerin dağıtımı gibi konularda sıkı tedbirlerin uygulanmasını gerektirmiştir. Vurgunculuk yasaklanarak vurgunculuk yapanların; para, hapis, sürgün cezalarıyla cezalandırılmalarına çalışılmıştır.⁷⁹ Milli Koruma Kanunu'yla özellikle ticarete millileştirmeye yönelik eylemler ima edilerek, kanunun çıktığı yılda ithalatçı ve ihracatçıları denetlemeye ve dış ticaretin bir bölümünün bazı kamu kuruluşları aracılığıyla yapılmasına yönelik kararların alınmaya başlandığı ifade edilmektedir. Ayrıca devletin iç ve dış ticaret üzerindeki denetimini arttırmak için “ticaret ofisi” ve “iaşe müsteşarlığı” kurulmuştur. Fakat yapılan bu çalışmalar, tüm kapalı ekonomilerde olduğu gibi, karaborsa, istifçilik, rüşvet ve nüfuz ticaretini tetikledi. Bu durumdan yararlanalar, halkın zaruret halinden faydalanarak aşırı kazançlar elde ettiler. Bu Kanunu fiyatların yükselmesini nispeten engellemiş; ancak ekonomik sorunların ve geniş yığınların sıkıntılarını hafifletmemiş, mal yokluğuna dayalı karaborsa ve karaborsaya dayalı spekülasyon ortamını yok edememiştir.⁸⁰

3.2.3 Varlık Vergisi Ve Toprak Mahsulleri Vergisi

Enflasyonun yükseldiği ve bir milyona yakın insanın silah altında bulunduğu savaş yıllarında özellikle tüccarların hükümetin mümessili gibi çalışmaya mecbur olduğu ve gerekirse toplumdan çıkartılmasının düşünüleceğini ifade eden Refik Saydam hükümetinin anlayışı bu kesimin tepkisini çekerken, savaş zengini bir zümrenin olduğu, fırsatçı ve vurguncuların aşırı kârlar elde ettikleri şikâyetleri de eksik olmuyordu. Refik Saydam'ın 1942 Temmuz"unda ölmesi üzerine başbakan olan Şükrü Saraçoğlu ise bu yerine “piyasacı yaklaşımı” benimsedi. Piyasa üzerindeki sıkı devlet denetimini gevşetme yoluna gitti. Fiyatlar üzerindeki bu ortadan kalkınca, % 100 oranında artışlar ortaya çıktı. Bu durum savaş döneminin 1942-1943 yıllarında en yüksek enflasyonunu oluşturdu. Saraçoğlu hükümeti, bu gelişmeler karşısında "savaş soyguncularını" vergilendirme adı altında gayrimüslim yurttaşları hedef alan Varlık Vergisi kanununu çıkartan bir siyaset gütmeye yolunu seçti.⁸¹

Savaş şartları ve mevcut ekonomik durum, Osmanlı son döneminden beri süregelen ticari eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için de elverişli bir ortam yaratmıştı. Bu yönde, Varlık Vergisi azınlıkların ekonomi içindeki payını azaltmak üzere bir araç olarak kullanıldı. Buna sebep, bütün önemli işlerin onların ellerinde bulunuşu, ithal mallarının karaborsada olup hayat

⁷⁹HAYTOĞLU, Ercan, Varlık Vergisi Denizli Uygulaması, s.1,s.2, www.mitosweb.com/browse/47466/ercan_haytoglu.pdf, (30.04.2011).

⁸⁰DİNÇ, Sait, , Atatürk Sonrası Türkiye'de İç ve Dış Politikada Gelişmeler, s.7,s.9. http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturk_sonrasi_ic_ve_dis_gelistmelere_bakis.pdf, (30.04.2011).

⁸¹YURT, Sercen, Milli Korunma Kanunu, s.1, <http://www.bilgininadresi.net/Madde/18569/Milli-Korunma-Kanunu>, (30.04.2011).

pahalılığını önemli derecede artışı idi. Vergi geçmişten izler taşıyordu denebilir, yabancı firmalar kısmen de yabancı memleketlerde olan ticaretin yalnız azınlık grupları tarafından yapıldığı Osmanlı İmparatorluğu günlerinden gelen bir adeta uyarak azınlık firmaları ile iş görmeyi tercih ediyorlardı. Azınlık firmaları ise Türklere ait işyerlerinin doğru dürüst iş görmeye ehil olmadığını ilan ediyor, hükümetin uygunsuz ve fark gözetim tutumundan şikâyet ederek yabancı firmalarla iş görmeyi tekelinde tutmak için çalışıyorlardı. Bu nedenle, Varlık Vergisinde azınlıklara yönelik uygulamaları salt "ırkçı bir politika" ile açıklamak da anlamlı değildir. Azınlıkların piyasa ekonomisindeki konumu da önem taşımaktadır. Dolayısıyla, konu öncelikle dini veya etnik bir mesele değil, ulus-devletin temelini sağlamlaştırılmasını öngören iktisadi bir sorundur.⁸²

Savaş zenginlerinin elde ettikleri servet, ekmeğini bile karneyle alan halk arasında büyük tepkiye dönüşmüştür. Bunun üzerine Varlık Vergisi kabul edilip hem devlet gelirlerini arttırarak enflasyonla mücadele etmek hem de karaborsayla mücadele etmeyi amaçlamaktaydı. Her ne kadar ülkedeki gayrimüslimler, bu verginin kendileri için çıkarıldığını iddia etseler de söz konusu verginin belli servet birikimi olanlardan alındığı açıktır.⁸³ Sonuçta İstanbul ve diğer büyük kentlerden alınan bu vergi, servetlerin bir defaya mahsus vergilendirildiği ve vergisini ödemeyenlerin bedensel çalışmaya tabi tutulduğu bu uygulama büyük tartışmalara yol açmış ve sonuçta 1944 yılı başlarında kaldırılmıştır⁸⁴.

Tarım kesimiyle ilgili olarak ise Nisan 1944'te aşar vergisinin bir benzeri olan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Bu vergi, Varlık Vergisi dışında tutulan ve savaş yıllarında hızla artan tarımsal kazançları kapsıyordu. Küçük ve yoksul köylünün üzerine ağır bir yük olmakla birlikte büyük toprak sahiplerini de tedirgin eden bir vergiydi. Gerek 1946 yılında kaldırılan bu vergi ve gerekse Varlık Vergisi, toplumun İnönü dönemi hükümetlerinden soğumalarından öte önemli sonuçlar doğurmamıştır. Tek Parti dönemine

⁸²COŞAR, Nevin,Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi s.7,s.8, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/459/5216.pdf>, (01.05.2011).

⁸³ MilliŞef iktidarının özellikle gayrimüslimleri vergilendirmeyi hedefleyen bir yasa hazırladığı duyulur. Gayrimüslim cemaat temsilcilerinden oluşan bir grup Ankara'ya gelerek Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na alaycı bir öneri getirirler. Azınlık temsilcileri; "...Efendim, siz ne kadar vergi toplamayı düşünüyorsunuz? Üç yüz milyon mu toplamak istiyorsunuz yoksa iki yüz milyon mu toplamak istiyorsunuz? Siz bunu bize bırakın kendi aramızda toplayalım ve hükümetimize verelim..." derler. Ancak başbakan buna "Biz modern devletiz" diyerek gerekli cevabı vermiştir.

⁸⁴BAYTAL, Yaşar, Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı 40, Kasım 2007, s.5. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10141.pdf>, (02.05.2011).

damgasını vuran azınlık karşıtı siyasetin en tartışılmaz örneği olan Varlık Vergisi Kanunu Türk siyaset tarihinde daima rahatsız edici bir konu olmuştur.⁸⁵

Varlık ve Toprak Mahsulleri gibi olağanüstü vergilerle haksız kazançlar, esasen büyük bir ihtiyaç içinde kıvranan hazineye aktarma yolları aranmıştır. Ancak bu önlemler bekleneni vermediği gibi, iktisaden güçlü sınıfları ürkütmüş ve iktidar partisinden soğutmuştur. Hatta varlık vergisi gibi daha çok Müslüman olmayan burjuvaziye uygulanan ve uygulanış biçimiyle de “millî” burjuvazi lehine sonuçlar doğuran⁸⁶ bir vergi bile, aslında bütün iş çevrelerini tedirgin etmiştir. Çünkü Türk-Müslüman iş çevrelerinde, “böyle uygulamalar yarın bize de yönelmez mi?” şeklinde bir kuşku yaratmıştır. Bütün bu gelişmeler CHP’yi kitlelerden uzaklaştırmış ve onu bürokratik bir kuruluş haline getirmiştir. İktidar partisi vergi politikası ve baskı yöntemleriyle yoksul kitleleri kendisinden zaten soğutmuştu. Egemen sınıflardan da kopunca, toplumsal açıdan boşlukta kalmıştır. Menderes daha sonraları bu gelişimle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Devlet partisi, devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır”. CHP bu enflasyonist ortam içinde memur zümresini bile gereği gibi koruyamamıştır. Diğer ücretli kategorilerden farklı olarak, memurlara aynî yardım, ucuz satış maaşlara zam gibi kolaylıklar sağlamışsa da, memurları memnun edemediği gibi, halkı da memurdan büsbütün soğutmuştur. İşte DP, savaş yıllarının bu huzursuz ortamında, çeşitli toplumsal sınıf ve zümrelerin ortak tepkilerinin eseridir. DP, genelde savaş içinde palazlanan ticaret burjuvazisinin, toprak ağalarıyla el ele vererek “kapıkulu” bürokratları alt ettiği bir hareket olarak görülmüştür. Öncü egemen sınıfların yoksul halk kitlelerini de peşlerinden sürüklemeler, harekete “halkçı” ve “demokratik” bir görünüm vermiştir, diyebiliriz.⁸⁷

Genel olarak baktığımızda, Türkiye’de ‘demokrasi mücadelesi’, iç ve dış dinamiklerin bir bileşkesinin ürünüdür. Tek parti rejiminin sonlandırılmasında ve bu doğrultuda çok partili siyasal rejime geçilmesinde, CHP iktidarının yaşadığı hegemonya ve temsil bunalımının önemli oranda belirleyiciliği söz konusudur. Bu doğrultuda, iç dinamikler bağlamında, demokrasiye geçiş sürecinin gerisinde, iktidar bloku içerisindeki çelişkilerin derinleşmesinin ve iktidar bloğunun dağılmasının yattığı söylenebilir. İktidar partisi olarak CHP’nin, II. Dünya savaşı ile başlayıp 1950 yılına kadar süren bu ciddi hegemonya ve temsil bunalımının nedenleri, sadece savaş dönemindeki tasarruflarının ürünü olmayıp, aynı zamanda, savaş

⁸⁵BALİ, Rifat, Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları, s.1.

http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/varlik_vergisi_tartismalari.pdf, (03.05.2011).

⁸⁶ Vergi borçlarını ödemek, sürgüne gitmemek, gayri Müslimlerin satmak zorunda kaldıkları emlakı ucuz satın almak gibi.

⁸⁷ TİMUR, Tamer, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Mart 2003, s.25,s.26.

öncesindeki açık tercihlerinin de bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Sanayi sermayesinin geliştirilmesi misyonunu üstlenen CHP, savaş öncesinde çeşitli politikalarla sanayi burjuvazisini geliştirmeye çalışmıştır. Bu süreçte devlet müdahalesi ile başlayan ithal ikameci sanayileşme politikalarının neticesinde, sanayi burjuvazisi gelişmeye başlamıştır. Devletin bu misyon doğrultusundaki çabaları çok geçmeden ticaret ve tarım burjuvazisinin kesimsel çıkarlarıyla çatışmaya başlamıştır. Örneğin Tezel, devletçi ithal ikamesi çabalarının, daha önce mamul mallar ithalatıyla doyurulan iç piyasanın önemli bir bölümünü, yeni kurulan imalat sanayi işletmelerine yönelttiğini ve bu durumun, dış ticaretle uğraşan tacirlerin Türk ekonomisi içinde mübadele sistemi içindeki iktisadi gücünü görece olarak zayıflattığını belirtmektedir. Ona göre, devlet kapitalizmi aracılığıyla, daha çok bütünleşmiş bir sanayi ekonomisi kurma girişimi, o döneme kadarki varlık nedeni, iç bütünleşmesi oldukça cılız olan Türk ekonomisini, tarım ürünleri ihracatı ve mamul mallar ithalatı ile dünya ekonomisinin metropollerine bağlamak olan ticaret çevrelerinin alışkanlıklarına yönelik bir tehdit görünümündedir. Devletçi uygulamalar nedeniyle kamu kesiminin dış ticarete ve özellikle ithalattaki payı büyümüş, devletin daha önce özel şirketler aracılığıyla yaptığı ithalatın bir bölümünü kamu kuruluşları aracılığıyla yapılmaya başlanmış ve bu süreç de ticaret sermayesinin gücünü zayıflatmıştır.⁸⁸ Halk, savaş yıllarında çektiği açlık, sıkıntı ve sefaletten ülkeyi idare edenleri sorumlu tutmuştur. Bu nedenle Tek Parti yönetiminden çok partili rejime geçiş sürecinde halkın savaş yıllarında çektiği sıkıntıların büyük payı olmuştur⁸⁹

3.2.4 Toprak Reformu ve Önemi

II. Dünya Savaşı'nın kötü etkilerini ortadan kaldırmak amacı ile tek parti yönetiminin bir dizi ekonomik önlemler aldığını belirtmiştik. Bunlar yukarıda bahsedildiği gibi Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi koruyucu vergilerdir. Ancak Tüm bunların yanında bir de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu ve bu kanunun çok partili siyasal hayata geçişte rolüne değinmek yerinde olacaktır. Öncelikle Türkiye'de toprak reformunun önemine ve bu konuda geçmişte yapılan çalışmaları ele alarak konuya giriş yapalım

Genel olarak baktığımızda, Dünya'da toprak dağılımı ve reform çalışmaları büyük devletlerin yıkılıp, yeni devletler kurulmasına ve toplumu derinden etkileyen geniş olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Örneğin, İngiltere'de Giyom Britanya Adası'nı ele geçirdiğinde toprakları emrindeki dört yüz barona vermiş bunun üzerine de İngiliz Devleti kurulmuştur.

⁸⁸ÖZÇELİK KAYA, a.g.m., s.1, s.8.

⁸⁹HASAN, Çetin, II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945), , Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.97.

Aynı şekilde İrlanda'da paylaşım düşünülmüş ancak mezhepleri farklı iki halk arasında çatışma çıkınca İrlanda İngiltere'den ayrılmıştır. Almanya'da ise Protestanlığın kuvvetli bir mezhep haline dönüşmesi, feodalite devrinde Katolik kilisesinin elinde bulunan topraklara prenslerin sahip olmak istemeleri sonucunda Katolikliğe muhalif olan Protestanlığı desteklemeleri sonucunda olmuştur. Fransa'da ise toprağın çoğu hanedan ve papazların elindedir. Topraksız ya da yeter toprağı bulunmayan çiftçi ise yoksuldur. Bu durum, yoksul Fransız çiftçisinin 1789 Fransız İhtilali'nde hanedana ve ruhban sınıfa karşı tavır almasına sebep olmuştur.⁹⁰ Görüldüğü gibi Dünya'da toplumların ve devletlerin sosyo-ekonomik açıdan değişimine sebep olan toprak konusu Türkiye'de var olan yapının değişmesinde, çok partili sisteme geçişte etkisi büyük olmuştur.

Yeni Türk Devleti, kuruluşun daha ilk günlerinden itibaren toprak konusu üzerinde önemle durmuştur. 1920'lerin başında, hükümetlerin daha çok büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını koruduğu söylenebilir. Çünkü İstiklâl Savaşı, aynı zamanda, büyük toprak sahiplerinin desteği ile kazanılmıştı. Dolayısıyla, ekonomik güçlerini sürdüren bir kesimi hükümetin karşısına alması istenmemiştir. Üstelik bu yıllarda, topraksız ve az topraklı köylülere toprak dağıtılmasında, büyük mülklere dokunmak, bir anda sosyal yapıyı değiştirebilecek bir hareket olarak görülmüştür.⁹¹

Adaletsiz toprak dağıtımını sorunu aslında Osmanlıdan devralınan bir sorundur. Ancak Türkiye'de Osmanlı'dan alınan bu sorunu daha adaletsiz bir yapıya taşıyan önemli gelişmeler yaşanmıştır. Örneği;1923-27 yılları arasında yaşanan mübadele döneminde 400 bin Türk ile 1 milyon Yunanlının yer değiştirmesi bunlardan biridir.⁹² 1920'lerin ortalarında, özellikle Doğu Anadolu'da görülen isyan hareketlerinde büyük toprak sahiplerinin oynadıkları rol, yönetimin, üzerinde toprak sahibine bağımlı ortakçı, maraba, yarıcı gibi köylünün işlettiği büyük mülklere karşı bir politika gütmelerine yol açmıştır. Nitekim toprak dağıtımıyla ilgili ilk hüküm de, 1925 yılı Bütçe Kanunu'nun bir maddesinde geçmektedir. Bu maddeye göre, toprağa ihtiyaç duyan ziraat erbabına, elde mevcut millî arazi, bedeli on senede taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla 200 dönümü geçmemek üzere, değeri bahasına dağıtılacaktı. Cumhurbaşkanı Atatürk, 1928 yılının Meclisi açış konuşmasında, hükümete, özellikle doğu illerinde toprağı olmayan çiftçilere toprak sağlamak meselesiyle önemli olarak uğraşmak emrini vermiştir. Nitekim, 8 Haziran

⁹⁰İNCE, Erdal, Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerine Etkileri, s.5,s.6 http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/13ncusonhali/06-S13_erdalince_59-78.pdf, (06.05.2011).

⁹¹İNAN, Süleyman, Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2002, Isparta, s.5,<http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00282.pdf>, (06.05.2011).

⁹²GÜNAYDIN, Gökhan, TMMOB, Türkiye Toprak Reformu Kongresi, 2005, s.11,s.13, http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/958G_8166da05c5a094f_ek.pdf, (13.05.2011).

1929 tarih ve 1505 sayılı “Şark menatıkı dahilinde muhtaç zürraa tevzii edilecek araziye dair kanun” çıkartılmıştır. Kanuna göre, doğu illerinden batı bölgelerine nakledilen kimselerin arazisini, köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere vermeye hükümet yetkili kılınmıştır. Hükümet, ayrıca, dağıtılmamış araziye topraksız köylüye vermek üzere kamulaştırabilecekti. Başlangıçta, daha çok siyasî nedenlerin zorladığı ve sadece Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesiyle sınırlı arazi mülkiyetini değiştirmeye yönelik hareketin, 1930’lu yılların başında, ziraî üretimi artıracığı düşüncesiyle birlikte, bütün ülke çapında değiştirilmesi gerektiği anlayışı benimsenmiştir. Fakat hükümet daha çok günün ihtiyaçlarını karşılamak için acele alınmış kararlarla harekete geçmiştir. Aynı amaçla, 14 Haziran 1934 tarihinde İskân kanununda yapılan bir değişiklikle öteden beri aynı mıntıkada bulunan aşiret fertleriyle bu mıntıkanın yerli halkından olan veya herhangi bir suretle yerleşmek üzere oraya gelmiş bulunan topraksız veya topraklı çiftçilerin Bakanlar Kurulu kararıyla, hazineye ait topraklardan toprak verilmek üzere toprağa bağlandırılacağı kabul edilmiştir. Toprak dağıtımı, böylece, 1935 yılına kadar çeşitli kanun maddelerine ve İskân Kanunu’na dayanmıştır. 1935’den itibaren ise, toprak konusuyla ilgili daha kapsamlı ve ayrı bir kanun çıkarılması gereği hissedilmeye başlamıştır. Bu konuda ilk gösterge, 1935 yılında, iktidar partisi olan CHP’nin programına “her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir” maddesinin eklenmesi olmuştur. Fakat en ciddi taslak, yine aynı yıl içinde, İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 12 Kasım tarihli İskân-Toprak Kanunu’dur. Bu taslağa göre, hükümet, 2000 dönümden fazla olan büyük arazileri ve sahipleri tarafından başında bulunarak işletilmeyen 2000 dönümden az arazileri hazine bonusu karşılığında üzerindeki yapılarıyla beraber istimlak edebilecekti ve kamulaştırılan arazilerin bedelleri 1914 vergi kayıtlarına göre hesaplanacaktı. İçişleri Bakanlığı bünyesinde hazırlanan bu taslak⁹³, diğer bakanlıklara ve komisyonlara verildiğinde anayasaya aykırılığı yüzünden tepkiyle karşılaşmıştır. Çünkü taslaktaki, kamulaştırılacak arazilerin bedellerinin hesaplanması ve ödenmesiyle ilgili teklifin, o sırada yürürlükte olan 1924 Anayasasının 74. maddesinde yer alan, kamulaştırmalarda zamanın piyasa değerine göre ödemenin peşin yapılmasını gerektiren maddesiyle çeliştiği anlaşılmıştır. Bu yüzden, hazırlanmakta olan toprak reformunun uygulanmasını sağlamak amacıyla, piyasa değerlerine göre peşin ödeme şartını ortadan kaldıracak bir anayasa değişikliğinin hazırlığı başlatılmıştır. Diğer taraftan, İçişleri Bakanlığı’nın toprak reformunun tarımın teknik ve uzmanlığı ilgilendiren taraflarını göz ardı gerekçesiyle, konuyla ilgili çalışmayı devam ettirme görevi bu Bakanlıktan alınarak Tarım Bakanlığına verilmiştir. Tarım Bakanlığı da, eleştirileri dikkate alarak 1937’de Ziraî Islahat

⁹³ Ö.L.Barkan’ın belirttiğine göre, bu kanun taslağı “ortalığı telaşa vermemek” ve meseleyi “serinkanlılıkla” ele almak amacıyla, tasarlaşıp Meclise sevk edilememiş, adeta gizli tutularak, kamuoyuna açıklanmamış; sadece Meclisin ve Hükümetin “dar çevresi” içinde kalmıştır.

Kanun Tasarısı hazırlamıştır.⁹⁴ Türkiye’deki toprak dağılımı ile ilgili dengesizlik az da olsa tartışılmaya başlanmış, yoksul ve topraksız köylünün durumu üzerinde konuşmalar sık sık yapılmıştır. 1937 yılı meclis açılış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk konuyla ilgili olarak şunları söylüyordu: “Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağı, hiçbir sebep ve suretle, bölünmez bir mahiyet almasıdır” .⁹⁵ 1938 yılı içinde, çiftçiyi topraklandırma yasa tasarısını hazırlamakla görevlendirilmiş olan Tarım Bakanlığı’nın “Ziraat İslahat Kanun Tasarısı” yeni baştan düzenlenerek tekrar ele alınmış; Meclis komisyonlarında ve diğer bakanlıklarda değerlendirilmiştir. Fakat II. Dünya Savaşının başlaması bu işin bir tarafa bırakılmasına neden olmuştur. Çünkü toprak meselesinde köklü bir değişiklik yapmak, her bakımdan daha da güçlü olmak gereken savaş ortamında, ziraat üretimi ve sosyal yapıyı büyük ölçüde etkileyebilirdi. Yine de, İnönü, savaş yıllarında 1941 ve 1943 yılı TBMM açılış konuşmalarında toprak meselesinin Meclise sunulacak bir yasayla çözümlenmiş olacağından söz etmiştir. Nitekim Hükümetin, toprak reformu konusundaki tasarımı savaşın bittiği günlerde TBMM’ye sevk etmeleri, bu konunun savaş yıllarında bile gündemde kaldığını göstermekteydi.⁹⁶

3.2.4.1 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Etkileri

II. Dünya Savaşı'nın ardından 1945 Türkiye'sinde siyasi güç ile ekonomik güç arasındaki çatışma yeni bir boyut kazanmıştır. CHP'nin, toplumsal formasyonun bütünlüğünü ve birliğini koruma ve sermaye birikimin güvence altına alınması adına, üretimin toplumsal koşullarının sağlanması ve yeniden üretiminin gereklilikleri karşısında uygulamaya çalıştığı söz konusu politikalarla birlikte giderek keskinleşmeye başlamıştır. Uygulanmaya çalışılan politikalar, özellikle ticaret ve tarım burjuvazisinin, kesimsel çıkarlarını aşmaya başladığında ise, siyasal iktidar mücadelesi şiddetlenmiş ve CHP'yi siyasal iktidardan uzaklaştıracak olan iktidar bloğu içindeki çatışmanın piminin çekilmesine neden olmuştur. Bu çatışmanın en açık tezahürünü ise, şüphesi Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu oluşturmaktadır. Savaşın bitmesine rağmen İnönü'nün ağırlığını koymasıyla yürürlüğe konulan söz konusu bu kanun, iktidar bloğu içerisindeki sınıf fraksiyonları arasındaki çelişkiler doğrultusunda, siyasal iktidar

⁹⁴ İNAN, a.g.m., (a), s.6.

⁹⁵İNCE,,a.g.m. s.6.

⁹⁶İNAN, Süleyman, Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi:17.Madde, 2005, ss:2-3, http://www.ata.boun.edu.tr/grad/Issue_3/Inan,%20Suleyman_Toprak%20Reformunun%20En%20Cok%20Tartisilan%20Maddesi.pdf, (11.04.2011).

mücadelesinde, tarım ve ticaret burjuvazisinin iktisadi alanda güçlenmelerine paralel olarak, siyasal alanda da etkinlik kazanma, hükümetin siyasal ve iktisadi politikalarını yönlendirme ve etkileme arzularının farkındalığından kaynaklanan bir bilinçle, söz konusu fraksiyonların dizginlenmesi, özellikle büyük toprak sahiplerinin, topraklarını müsadere etme yetkisinin ele geçirilerek iktisadi güçlerinin kırılıp, denetim altına alınmaları ve böylelikle siyasi nüfuzlarının azaltılması amacına hizmet ettiği söylenebilir. Ayrıca söz konusu kanunun, iktidar bloğu içerisindeki çatışmanın şiddetlenmesiyle derinleşen, CHP iktidarının aşınan meşruiyetini onarma ve özellikle savaş ekonomisi karşısında ağır külfetler yüklenen köylülüğün desteğinin sağlanarak, iktidar mücadelesinde saflarını sıklaştırma arayışına tekabül ettiği söylenebilir. En uç noktasını Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun oluşturduğu söz konusu politikalar dizgesi, CHP'yi temsil krizini derinleştirmiş ve özellikle tarım ve ticaret burjuvazisinin, artık CHP'yi kendi kesimsel çıkarlarının sözcüsü olarak görmemelerine neden olarak, yeni bir siyasal örgütlenme içerisine girmelerine yol açmıştır. İktidarın, çeşitli politikaları ve bu doğrultuda çıkarılan kanunlar neticesinde özellikle egemen sınıf içerisindeki, ticaret ve sanayi çevrelerinden kaynaklanan sert muhalefeti kırmanın bir yolu olarak, 1943 başlarında kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu ile, bu sınıfları yeni bir örgütlenme biçimine tabi kılarak kontrol alma çabası içerisine girdiği vurgulamaktadır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, her şeyden önce büyük toprak sahiplerinin iktisadi ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan siyasi gücüne karşı yönelmiş bir kanun olduğu söylenebilir. Ahmad, “ kanunun temel hedefinin, toprak ağalarının siyasi ve ekonomik gücünün zayıflatarak devletin güçlendirilmeye çalışılması olduğunu “söylemektedir. Ocak 1945'te Türkiye'de muhalefetin canlanmasında ve örgütlenmesinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun rolü oldukça büyüktür. 1930'lı yıllardan sonra ivme kazanan toprak sorunu tartışmaları, ne yazık ki belli bir döneme kadar Türk aydın ve politikacılarınca yeterli derecede ilgi göremedi. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın başlamış olması, konuyu bilinmeyen bir tarihe erteledi. Belli dönemlerde bu tartışmalar daha yoğun olarak gündeme geldi. 1930'lu yılların sonuna doğru bütün dünyayı etki altına alan dünya ekonomik bunalımı yoksul Türk köylüsünü daha da zor koşulların içine itti. Bu tür yoksullaşmalar, topraksız köylüyü topraklandırma yönündeki tartışmalara da hız kazandırdı. Savaş bitiminde tekrar görüşülmeye başlanacak topraksız köylünün durumu, iktidar ve parti içi muhalefet tarafından kendilerini güçlü kılacak malzeme olarak algılanmıştır. 1945 yılında Çiftçiyi topraklandırma Kanunu adı altında düzenlenen tasarının görüşmelerinde bu durum açık bir biçimde görülmektedir.⁹⁷

---

⁹⁷İNCE,, a.g.m. s.6.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun tek bir sebep yönünden gündeme geldiğini söylemek yanlış ve eksik olur. Bu konuda değişik görüş ve düşünceler vardır. Niyazi Berkes ve Ömer Sarç gibi dönemin önemli akademisyenleri bu yasa ile "Köylü Ocağı" düzeninin getirilmek istendiğini yazmışlardır. Köylü ocağı denilen yapı ise Nazi Almanyası'ndaki "Erbhoff" (üretim) yasasının kopyasıdır. Bu kanunun gündeme gelmesi ile ilgili daha birçok görüş olmasına karşın en etkililerinden bir tanesi Şevket Pamuk ve Çağlar Keyder'in ileri sürdüğü görüştür. Keyder ve Pamuk'a göre bu yasa iktisadi olmaktan çok siyasi kaygılarla hazırlanmış bir yasadır. Gündeme getirilme amacının ise yeni beliren ve içinde çok sayıda toprak sahibinin yer aldığı muhalefeti köşeye sıkıştırmaktır.⁹⁸

Çavdar'ın "safların belirlenmesi ve sınırlı demokrasi"⁹⁹ yılı olarak betimlediği 1945 yılında, savaş döneminde uygulanan ekonomik politikalar halkın önemli bir bölümünde derin ekonomik ve toplumsal hoşnutsuzluklara neden olmuş ve savaş sırasında ortaya çıkamayan örgütlü muhalif hareket, basında CHP'de ve TBMM'de bu yıldan itibaren daha açık bir biçimde görülmeye başlamıştı.¹⁰⁰ Ulusal kamuoyunda hızla yayılan ve CHP içinde de baş gösteren muhalif görüşler, aslında temelde demokrasiden ne anlaşıldığına bağlanabilecek toprak reformu, ulusal egemenlik, anayasanın üstünlüğü gibi konularda yoğunlaşmıştır. Toplumun geniş kesimlerinde görülen muhalefet, Meclis'te de yankısını bulmuş ve ilerleyen yıllarda geniş bir muhalefet zeminine dönüşecek olan ilk aykırı çıkışlar 1945 yılından itibaren TBMM görüşmelerinde dile getirilmeye başlanmıştır.¹⁰¹

Yukarıda da bahsedildiği gibi yıllar boyunca hükümete karşı belirilmiş olan muhalefet Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Mecliste görüşülmesi sırasında bazı şahıslarda kendi temsilcilerini bulmuştu. Gerek Cumhurbaşkanı İnönü'nün verdiği beyanat, gerekse Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasasını imzalamış olması muhalefeti cesaretlendirdi. Birleşmiş Milletler Anayasası'nın tasdik TBMM'ye getirilişinde muhalefet ilk defa kendini açığa vurdu. Tek parti idaresini, sözünü hiç sakınmadan tenkit eden Adnan Menderes, bu

⁹⁸İNCE,, a.g.m. s.6.

⁹⁹ ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900–1960), İmge Kitabevi, 1.Baskı, Eylül,2003,s.20.

¹⁰⁰AVANER, Tekin, 1945: Dönüm Noktasında Türkiye, s. 596, s.598.

<http://kayaum.politics.ankara.edu.tr/1945.pdf>, (21.05.2011).

¹⁰¹ 50. Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırla(t)mak, Türkiye Çalışmaları Grubu, SDE, Ankara,2010, s.4, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/SDE-RAPOR%2027%20May%C4%B1s-yeni-t.pdf>, (22.05.2011).

münasebetle, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın memleket idaresinde halkın egemenliğinin sağlanması gerektirdiğini belirtti. Ayrıca bunun devlet ve kişiye ait siyasi ve toplumsal hakların uygulanmasında karşılıklı saygı gösterme ve serbest seçim yolu ile mümkün olabileceğini belirterek, halk idaresini sınırlayan engellerin ortadan kaldırılmasının milletın hürriyet ve bağımsızlığının kuvvetlendirilmiş olacağını söyledi. Adnan Menderes'e göre Birleşmiş Milletler Anayasası ile Türkiye'nin Anayasası birbirine tam uyuyordu ama CHP'nin aldığı hürriyet aleyhtarı tedbirler iki anayasa arasındaki ahengi bozuyordu. Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulü ile Türk hükümetinin girmiş olduğu taahhütlerin yerine getirilmesi için hürriyeti kısıtlayan tedbirlerin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Adnan Menderes'in tek parti idaresine karşı yaptığı bu konuşma Meclis'teki CHP'liler şiddetli bir tepki gösterdilerse de Birleşmiş Milletler Anayasası'na uymak isteği çok geçmeden basının ele aldığı ana konu oldu. Zaman ve atmosfer demokrasiye elverişli görünüyordu. Bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 Spor Bayramı'nda, toprak reformu ve demokratik gelişmelerden bahsetmiş ve “siyasi hayatımızda “demokratik prensipler daha büyük ölçüde hâkim olacaktır” demiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Gençlik Bayramı için verdiği mesajda: “Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartları ile gelişmeye devam edecektir” şeklindeki ifadeleri Türkiye'de siyasetin liberalleştirilmesinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.¹⁰²

Kanun görüşmelerinde tek parti yönetimine karşı ciddi anlamda eleştiriler yapılmıştır. Özellikle Adnan Menderes ve arkadaşları tarafından meclis kürsüsünden yapılan konuşmalar Milli şef sisteminin sorgulanması, savaş ekonomisi sebebiyle yapılan uygulamaların ve tek parti yönetiminin genel politikalarının eleştirilmesi yönünde olmuştur. Uzun zamandır sesi çıkmayan muhalefet hazırlanan bu yasa tasarısının görüşmelerinde kendine yeni isimler de bularak varlığını göstermiştir. Tek parti yönetiminin yarattığı düzende konuşulması güç konular, bu görüşmelerde meclisten dile getirilmiştir. Bu görüşmeler siyasal muhalefetin grupsal anlamda oluşmasına da olanak tanımıştır. CHP içerisinde oluşan bu grup savundukları konuları, takrire(önergeye) dönüştürerek, içinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün de bulunduğu, tarihte “Dörtlü Takrir” olarak adlandırılan bildiriye partiye sunmuşlardır. Ancak tüm bu gelişmelere karşın kabul görmeyen dörtlü takrir ve arkasından yaşanan partiden çıkarılma süreçleri yeni siyasal oluşumlara ortam hazırlamıştır. Türkiye'nin çok partili siyasal sisteme geçişinde bu görüşmeler bir başlangıç ve itici bir neden olmuştur. Partiden çıkarılan milletvekillerinden özellikle Köprülü ve Menderes

¹⁰²KOLTUK, Durmuş Ali, II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte CHP ve İsmet İnönü, <http://www.jadde.net/tarih-58/1240-ii-dunya-savasi8217ndan-sonra-cok-partili-hayata-geciste-chp-ve-ismet-inonu.html>, (13.04.2011).

“Vatan” gazetesinde ihraçtan önce ve sonrasında parti yönetimini eleştiren yazılar yazmışlardır. Atatürk’ün başbakanı Celal Bayar’ında CHP’den ayrılması ile daha da hızlanan siyasi gruplaşma yeni partinin kurulmasının önünü açmıştır.¹⁰³

Görüldüğü gibi Toprak Reformu tartışmaları sadece topraksız köylüye toprak dağıtılarak köylünün kalkınması veya bir köycülük hareketi olarak değil geniş bir bakış açısından değerlendirilmelidir. Bu dönemde meclis içerisinde ve kamuoyunda tartışılan konular göz önünde bulundurularak bu kanunun ülke siyasal yapısındaki etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁰⁴ Yukarıda da belirttiğimiz gibi Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 1945 yılında, değişen dünya bağlamında ortaya atılmış, sonuçları açısından başarılı sayılamayacak ancak bu dönemdeki hem sol hem de sağ muhalefetinin aynası olmuştur. Ayrıca değişen dünya konjonktürünün Türkiye’de sezinlendiği bir kanun olması nedeniyle önem taşır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 1930’lu yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan korumacı-devletçi sanayi çizgisinin geç kalmış bir uzantısı değil, bu çizgiden vazgeçilmesinin ilk göstergelerinden biridir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun bir reform olduğu doğrudur; ancak bu “reform” sonuçları itibariyle büyük işletmelerin parçalanması ve topraksız köylüye toprak dağıtılması çerçevesinde sosyal adalet anlayışına dayalı bir toprak reformu olarak değerlendirilemez. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu her şeyden önce büyük işletmeleri dağıtmamış, tarımsal üretimi arttırmak için küçük meta üretimin yaygınlaştırılması yoluyla orta işletmeleri büyütülmüştür. Kuşkusuz Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tarımda kapitalistleşme sürecinin ilk adımı değildir. Ancak o dönemde ekilen tarım arazilerinin % 8’ini kapsayan ve mülkiyet rejiminde radikal değişiklikleri gündeme getiren bir kanun olması bağlamında önemli bir adımdır.¹⁰⁵

3.3 POLİTİKA-ORDU İLİŞKİSİ

Politika ve ordu ilişkileri yalnızca Türkiye’de değil, diğer ülkelerde de genel siyaset bilimcilerin ilgi alanlarından birini oluşturur. II.Dünya Savaşı’ndan sonrası uluslararası gelişmelere baktığımızda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde Soğuk Savaş koşullarının da etkisiyle uluslararası gerginlik ortamında bu ülkenin dış politikalarının belirlenmesinde ordu giderek daha çok görüşü alınan bir kurum olmuştur. Gelişmekte olan, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere baktığımızda ise ordunun rolünün çok önemli olduğunu görmekteyiz. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir: Bir defa, bu ülkelerin bir kısmında ulusal kurtuluş

¹⁰³ İNCE, a.g.m., s.7.

¹⁰⁵ BALTA, a.g.m., s.1.

mücadelesi verilmiştir ve bu mücadelenin sonunda bağımsızlık kazanıldığında silahlı mücadeleyi veren grup bağımsızlıktan sonra düzenli silahlı kuvvetlere dönüşerek ülke yönetimini ele geçirmiştir. Diğer bir deyişle, bu tür ülkelerin kuruluşunun hamurunda silahlı gruplar ya da ordu bulunmaktadır. İkincisi olarak, sivil toplumun oluşum aşamasında olduğu bu ülkelerde ordu elinde bulundurduğu silahlı güçle daha önemli bir yer edinebilmektedir. Üçüncüsü ve bir bakıma ikinci etkenin devamı olarak bu ülkeler askeri darbelerin sık yaşandığı ülkelerdir. Dolayısıyla bu durum ordunun siyasal süreç içindeki yerini ve önemini arttıran etkenlerden biri olmuştur. Tarihsel sürece bakıldığında ordunun gelişmekte olan ülkelerde modernleşmenin öncülüğünü üstlendiği, milliyetçiliğin gelişmesinde önemli işlevleri yerine getirdiği görülmektedir. Genelde ordu hem var olan siyasal sistemin meşruiyetini yeniden üreten hegemonik araçlarından biridir. Türkiye’de ordunun dış politikada belirleyici bir role sahip olmasının nedeni, bu kurumun genel olarak siyasal sistemde ve toplumda ayrıcalıklı bir yere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Türk ordusu birçok açıdan pretoryen özellikler göstermektedir. Politika–ordu ilişkilerini açıklamakta sık kullanılan bu kavram ordunun siyasal sistemi ,müdahale ya da benzeri yöntemlerle gözetim ve denetim altında tutması anlamına gelmektedir.¹⁰⁶

Öncelikle ordunun Türk toplum ve siyasal yaşamındaki yerine bakmak gerekecektir. Bunun için de Türk ordusunun bu ağırlıklı konumunun, diğer bir deyişle pretoryen niteliğinin nereden kaynaklandığı üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır. Türk ordusu birçok açıdan pretoryen özellikler göstermektedir. David Rapaport'a göre, pretoryen devlet yapılanması, gücün öneminin en üst noktaya çıkarıldığı devlet türüdür. Bununla birlikte, Pretoryenizmin belirli bir yönetim biçimiyle bağlantılı olması da gerekemeyebilir. Yani, bu tür devletler mutlaka en demokratik veya en despotik devletler değildir. Türk siyasal yaşamında 'korumak ve kollamak' biçiminde ifadesini bulan bu ordu tipinin temel özelliği 'muhafız' ordu niteliğini taşımasıdır, Türk Silahlı Kuvvetleri bu muhafız olma niteliğini kendisine atfettiği 'rejimi koruma ve kollama' çerçevesinde yerine getirmektedir. Bunun temelinde Cumhuriyeti kuran kurum olması yatmaktadır. Türkiye’de özellikle Kemalist rejime var olan sisteme yöneltilen eleştirileri ya da sorgulamaları ordu bu yüzden doğrudan kendi üzerine almaktadır. Aslında ordu devlet aygıtını oluşturan parçalardan biridir. Bu açıdan bakıldığında geniş bir çerçeve içinde öncelikle devletin toplumsal ve siyasal yaşamdaki yerine bakmak gerekmektedir. Türkiye’de yalnızca ordunun değil bir bütün olarak devletin toplumun üzerinde bir güç olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla ordu zaten devletin 'kutsal' bir varlık olarak kabul edildiği bir toplumda bu devlet anlayışının güç ve kudret alanındaki somutlaşmış hali olmaktadır. Yani

¹⁰⁶ UZGEL, İlhan, Türk Dış Politikasında “Sivilleşme” Ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği, s.309,s.310, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5560.pdf>, (15.06.2011).

ordu-devlet özdeşliği söz konusu olmaktadır ki bu durum ordunun devlet aygıtının etkileme ve hatta denetim altında tutma gücünün kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri kendisini devletle bütünleştirmekte, yani devlet aygıtının bir parçası olduğu halde kendisini bütünün yerine koymaktadır. Devlet, toplumun üstünde ve tepeden inmece konumuyla tarihsel olarak zaten zayıf bulunan sivil topluma ve onun en önemli ögesi olan burjuvaziye karşı da görece özerkliğini koruyabilmektedir. Ancak daha özel nedenlerden dolayı ordu, devlet aygıtının diğer kurumlarına göre daha fazla özerk bir yere sahiptir.¹⁰⁷

Türk Silahlı Kuvvetleri ,Türk siyasetinin merkezi aktörlerinden biri olagelmıştır.Bu durum genelde varsayıldığı üzere, 27 Mayıs darbesi ile başlamamıştır. 1826'daYeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Tanzimat döneminin güçlü sivil bürokratları nedeniyle sistem içindeki nüfuzları azalan askerlerin siyasal sistem içindeki ağırlığı, II.Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kendini tekrar hissettirmeye başlamış ve 1913 Bab-ı Ali Baskın ile doruk noktasına çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde hem İmparatorluk hem de Cumhuriyet'in kaderi önemli ölçüde askerlerin eliyle şekillenmiştir. İnönü'nün "Milli Mücadele esasen bir ordu ihtilali idi" sözleri abartılı bir tespit sayılmaz.Cumhuriyet'in kuruluşu ile askerlerin siyasetteki rolü yok olmanın eşiğinden ordu öncülüğünde çıkmış bir millet söylemi ve muhasır medeniyet seviyesine ulaştırma iddiasına dayalı koruyuculuk misyonu ile pekiştirilmiştir.Silahlı Kuvvetler, 1945 sonrası demokratikleşme sürecine karşı çıkmışsa da ,1954 yılından itibaren müdahale hazırlıkları ile uğraşan cuntalara ev sahipliği yapmıştır. Ancak geçmiş tarihsel birikime rağmen modern dönem Türkiye'sinin asker-sivil ilişkileri açısından esas dönüm noktası ,27 Mayıs 1960 darbesi olmuştur.¹⁰⁸

CHP, çok partili siyasal yaşama geçme kararı alındıktan ve özellikle DP kurulup örgütlenmeye başladıktan sonra bir uyum sorunu ile karşılaşmıştır. ¹⁰⁹ Türk Silahlı Kuvvetlerinin rejim içindeki hukuki konumunu belirleyen son düzenleme DP'nin iktidara gelişinden önce, CHP iktidarı tarafından 30.05.1949'da çıkarılan 5396 sayılı 'Milli Savunma Bakanlığı'nın Kuruluş ve görevlerine dair Kanun' ile yapılmıştır. Genel Kurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına bağlanması demokratik rejimin bir gereği olarak gösterilmiştir. Ordunun rejim içindeki bu yeni konumu tam anlamı ile benimsemediğini söylemek zordur. Genel Kurmay başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığı arasında 1960'a kadar sürekli bir gerginlik olmuştur. Ancak, demokrasiyi CHP'nin iktidardan ayrılması bağlamında benimseyen bir ordunun, DP'ye bağlanan ümitlerinin boşa gitmesi üzerine,

¹⁰⁷ UZGEL, a.g.m., s. 310, s. 312.

¹⁰⁸DEMİREL,Tanel, 2000'li Yıllarda Asker Ve Siyaset Kontrollü Değişim İle Statüko Arasında Türk Ordusu s.4,s.5, <http://www.setav.org/ups/dosya/13749.pdf>,(13.06.2011).s

¹⁰⁹ KABASAKAL, a.g.e., s. 211.

demokrasiye karşı tavrı bu kez DP'nin iktidardan gitmesi gerektiği şeklinde ortaya çıkarmıştır. Demokratik yaşama geçen Türkiye'de, siyasal yaşamın önemli faktörü olan ordu ise her fırsatta demokrasiye bağlılığını açıklama gereği duymuştur.¹¹⁰ Yani ordu kendini rejimin bir nevi bekçisi olarak görmekte ve ordu için iyi olanın yurt içinde iyi olacağını düşünmektedir. Kısacası ordu her dönem olduğu gibi bu dönemde de otoritesini ve etkinliğini kaybetmek istememektedir.

Ordu her ne kadar kendi iktidar sahasında bulunmasa da elbette ki çeşitli şekillerde isteklerini belirlemek istemiştir. Ordu modern silahlar, mahrutu ters dönmeye başlayan subay heyetinin ve yaşlanan Yüksek Kumanda Heyetinin ele alınması ve subayın toplumsal saygınlığının korunmasını beklemektedir. 1950'den önce ordu içinde gizli örgüt liderliği yapmış ve yarbay rütbesinde iken istifa ederek DP'ye girmiş olan Seyfi Kurtbek seçimlerden önce yaptığı bir radyo konuşmasında partisinin milli savunma politikasını şöyle anlatmaktadır: DP savunmayı, askeri bir mesele olarak değil, devletin bütün mekanizmasında ve milletin hür türlü faaliyetini ilgilendiren büyük bir milli dava olarak telakki eder. Milli Savunma milletin şerefini, varlığını, istiklalini korumaktadır. Böyle olduğu içindir ki, Milli Korumanın Devlet işlerinde her şeyden önce gelmesi lazımdır. Şahsi ve parti menfaatlerinin, Milli savunma davasındaki hiç bir tesiri olmamalıdır. Milli Savunma, yalnız tehlike belirlediği zaman değil her zaman aktüel olan bir davadır. DP, millet teorisini, demokrasinin askeri ifadesi sayar. Milli varlığı korumak için asker-sivil farkının kaldırılması ve milletin ordulaştırılması lazımdır. Milletin bütün ekonomik kaynakları, Milli Savunma için teşkilatlandırılmalıdır. Milli Eğitim, Adalet, Maliye ve İdare ve Ulaştırma hizmetleri, kamilen Milli savunmadaki yerlerini alırlar. Milli Savunmayı her şeyden önce politik olarak teşkilatlandırmalıdır. Devletin politik bünyesi içinde milli savunma, zamanın şartlarına uygun ve hesaplı olarak düzenlenmedikçe, ne topyekun bir savunma, ne de mükemmel bir askeri teşkilat meydana getirmeye imkan vardır. Ordular, hükümetlerin ve devlet bünyesinin aynasıdır. Bütün devlet adamlarının bu davayı böylece ve hakkıyla kavramış olmaları lazımdır.¹¹¹

Milli Savunma da güçlü bir zihniyet inkılabı lazımdır. Savunma hizmetlerinde yaş ve eskilik değil, ehliyet ve bilgi'yi temel tutan bir personel politikası takip edilmelidir. DP inanmıştı ki, milli savunmanın topyekun olarak köklü ve rasyonel bir reformu ve yeniden

¹¹⁰ ÖZDAĞ, Ümit, Demokrat Parti Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve İhtilalın Nedenleri, Boyut Yayınları, İstanbul, Kasım 1997, s. 23.

¹¹¹ ÖZDAĞ, a.g.e., s. 27.

kurulması ile milletimizin korunması daha sağlam olacaktır. S. Kurtbek'in DP'nin görüş olarak ileri sürdüğü fikirleri, DP'nin temsil ettiği sınıfların arzu ve hedefleri ile bağdaştırmak mümkün değildir. II Reich-Prusya militarizmin önde gelen temsilcilerinden General Ludendorf'un, Almanya'nın I.Dünya Savaşını kaybetmesinin nedenlerini inceleyerek, Almanya'nın ikinci bir savaşı kaybetmesi için neler yapması gerektiğini anlattığı 'Topyekun harp' aldı kitabından esinlenerek bir milli savunma politikası geliştirmeye, çalışan Kurtbek'in görüşleri, 1950 Türkiye'sinin gerçeklerine aykırıdır. Nitekim Samet Ağaoğlu seneler sonra, 'Topyekun harp' zihniyeti konusunda şunları yazmıştır. '... Atatürk ölmeden bile siviller arasında olduğu gibi askerler arasında da başlamış fikir akımları vardır. En çok genç subaylarla belli bir rütbenin üstündeki subaylar arasındaki çekişmeler kulaktan kulağa söylenir, hatta zaman zaman açığa vurulmaktan da çekinilmezdi. Bu çekişmelerin konusu görünüşte siyasi olmaktan çok askerlik kavramı anlayışı üzerinde idi. Genç subaylar düşüncelerini 'Topyekun seferberlik prensibi' ismini verdikleri yenilikler üzerinde topluyorlardı. Topyekun seferberlik, yeni milletin her sahada seferberliğe hazırlanması ve hazırlatılması prensibiydi. Topyekun, yani ekonomiden milli eğitime kadar her sahada seferberliğe hazırlık. Bu, askerin her sabaha yalnız söz sahibi değil, aynı zamanda hakemlik mevkiinde bulunması ile mümkün olabilirdi. Böylece bu prensibin çevresinde birleşmiş subaylar siyasi sahada hakemlik isteyeceklerdi.¹¹²

3.3.1 Seyfi Kurtbek'in Reform Programı

Türk Silahlı Kuvvetlerinin ıslahında acaba geç mi kalındı sorusu reform programını incelerken ilk akla gelen soru olarak karşımızda cevaplanmayı beklemektedir. DP'liler fiilen kendi programlarına almalarına karşın, iki parti de bunu kabul ediyordu. DP'nin bu konudaki görüşü, 23 Şubat 1949'da savunma bütçesi tartışmaları sırasında Meclis'te ifade edildi. Sözcüleri Kemal Zeytinoğlu, ordunun ıslah edilip modernleştirilmesini, savunma bütçesinin israf ve savurganlıktan sakınılarak ekonomik ilkelere göre hazırlanmasını önerdi. Ertesi gün Başbakan Günaltay, hiç kimsenin CHP'lilerden ordunun ıslah konusunda bu kadar hızlı davranmayı beklememesi gerektiği konusunda yüksek askeri komutayı temin etti. DP'nin reformist politikası generallerin hoşuna gitmedi, fakat modernleşmiş bir ordu ve daha esnek bir terfi olanağı görmek isteyen alt rütbeli subayların (Albay ve aşağısı) hoşuna gitti. Partinin yeni bir askeri kurum yaratma planının mimarlarından biri Albay Seyfi Kurtbek'ti.¹¹³ Genelkurmay Milli Seferberlik Dairesi Başkanı olduğu 1948'de, DP'lilerle gayri resmi ilişki

¹¹² ÖZDAĞ, a.g.e., s. 28, s. 29.

¹¹³ YALÇIN, Soner, Demokrat Parti, 4 Mart 2007, s. 4,

<http://newsgroups.derkeiler.com/pdf/Archive/Soc/soc.culture.turkish/2007-03/msg00049.pdf> (04.04.2011).

kurdu. Yeni partinin kendisinin radikal reform önerilerini benimsemeyeceğini ve kabul edilmeleri için hükümete baskı yapacağını umuyordu. Daha sonra askeri konularda Bayar'a sürekli bilgi vermeye devam etti ve sonunda politikaya atılmak üzere görevinden istifa etti. Siyasi bir kariyerle ilgilenmiyordu, fakat kendi askeri programını uygulamanın tek umudunun bir siyasi temel oluşturmak olduğu sonucuna varmıştı. Nisan 1950'de Demokrat Partiye girdi ve Mayıs'ta Ankara'dan milletvekili seçildi. Seyfi Kurtbek, birinci Menderes kabinesine 11 Ağustos 1950'de Ulaştırma Bakanı olarak girdi ve 8 Kasım 1952'de Savunma Bakanlığına atandı. Radikal bir reformcu olarak ünlendi ve emekli edileceklerini ya da en azından yetkilerinden vazgeçmeye zorlanacaklarını sezen generaller arasında büyük bir endişe vardı. Askeri reform karşıtları Kurtbek'e karşı bir fısıltı kampanyasına başladı. Bu kampanyanın temel konusu, Kurtbek'in askeri bir iktidara zemin hazırlamakta olduğu ve reform programını stratejik yerlere kendi adamlarını yerleştirmenin bir perdesi olarak kullandığıydı. Kurtbek'i, henüz bir binbaşı olduğu "1938 başlarında İsmet İnönü yönetimine karşı bir darbe düzenleme"yi düşünmüş hırslı ve dinamik bir subay olarak betimliyorlardı. 1914'te Erkan-ı Harp olan ve iktidarı ele geçirmek için orduda temizlik yapmış olan Enver Paşa ile karşılaştırılıyordu.¹¹⁴ Fakat reform lehine baskılarda güçlüydü. 1952'ye gelindiğinde Türkiye bir NATO üyesiydi ve Türk Silahlı Kuvvetleriyle ilgilenen NATO komutanları da, değişen ve rasyonel bir sistem görmek istiyordu. Genelkurmay ile Savunma Bakanlığı arasındaki yetki bölüşümünün sınırı açıkça çizilmemişti. Mareşal Çakmak'ın uzun süre Genelkurmay Başkanı olarak kalması, ki bu bize asker-siyaset etkinliğinin ne boyutlarda olduğunu göstermektedir, Genelkurmay'ın Bakanlık üzerindeki üstünlüğünü pekiştirmişti ve Çakmak'ın gidişinden sonra da bu gelenek devam ettirildi. Kurtbek, bunun değişmesini ve demokratik bir devletin geleneklerine uygun olarak orduyu sivillerin kontrolüne vermek istiyordu. Bayar ve Menderes de, askeri kurumu ıslah etmeye istekliydi; tam da bu amaçla Kurtbek'i kabineye almıştı. 3 Mayıs 1953'te Cumhurbaşkanı Bayar'ın başkanlık ettiği bir kabine toplantısı yapıldı. Kurtbek'in bütünlüklü reform programı tartışıldı ve onaylandı. Program Menderes'in çok hoşuna gitti ve onu Sultan III. Selim'e (1789-1807) gönderme yaparak ikinci Nizam-ı Cedid olarak niteledi. Bayar, birçok çıkar çevresinin karşı çıkacağı cerrahi bir operasyona benzetti ve tam destek vereceği sözünde bulunarak Kurtbek'i bütün baskılara direnip programını gerçekleştirmesi için cesaretlendirdi. Seyfi Kurtbek, hiçbir zaman programını uygulayamadı; bir gün Menderes kendisine bir mesaj gönderip programını şimdilik ertelemesi tavsiyesinde bulundu. Kurtbek, programının rafa kaldırıldığını anladı ve 27 Temmuz 1953'te istifasını verdi. Fısıltı kampanyası, Menderes, Bayar ve onlara yakın kişilerin zihinlerinde Kurtbek'e karşı güvensizlik tohumları ekerek etkisini göstermişti. Üretilen teorilerden biri budur.

¹¹⁴ AHMAD, a.g.e.,(a), s. 152, s. 154.

Menderes'in generallere doğrudan meydan okumayı ve aynı zamanda da muhalefet partilerinden ve İnönü'den gelecek saldırıya karşı kendisini savunmasız bırakmayı istememesi daha sonraki teorilerden biridir. Haziran 1950'deki görelî olarak küçük çaplı temizlik can sıkıcı olmuştu ve Kurtbek'in programı çok daha müthiş olacaktı. Mizaç olarak Menderes, atlatamayacağı bir soruna kafa tutamayacak bir insandı. Bu olayda da, ordunun yararı için bir reformdan çok subayların sadakatiyle ilgileniyordu. Subayların sadakatini güvenceye almak ve işbirliği yapmak için reformdan vazgeçmeye ve bakanını feda etmeye razıydı. Böylece Menderes generalleri yatıştırdı, fakat aynı zamanda askeri kurum üzerinde sağlam bir denetim kurma fırsatını da yitirdi. Seyfi Kurtbek'ten sonra gelen bütün Savunma Bakanlarının otoritesini kaçınılmaz olarak zedelemişti ve askeri konuların denetimi de facto generallerin elindeydi. Menderes'in ordu ile ilişkisi sağlam temeller üzerinde kurulmuş gibiydi. Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut ve "Kore Kahramanı" Tahsin Yazıcı da dahil, birçok general ordudan emekli olup 1954 seçimlerinden önce DP'ye katıldı.¹¹⁵

Görüldüğü üzere Seyfi Kurtbek'in yapmak istediği reform çalışmaları sonuçsuz kalmıştır. Bunda Menderes'in etkisi elbette ki bilinen bir gerçektir. Menderes ordu teşkilatını yanına çekebilmek adına kendi bakanını feda etmişti. Seyfi Kurtbek eğer reform programını uygulayabilseydi belki de şu an asker- siyaset diyalogu ve askerın devlet içerisindeki yeri çok farklı olabilirdi. En azından ordu asıl görevi olan savunma konusunda çok daha profesyonel eğilimler içerisinde girebilirdi.

---

¹¹⁵ AHMAD, (a), s. 154, s. 155.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞTE DIŞ ETMENLER

Türkiye'nin II. Dünya Savaşındaki durumu, stratejik mevkiin önemi dolayısıyla gerek Müttefik devletlerin, gerek Mihver Devletlerin ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda çalışmada dış güçlerin Türkiye üzerine olan etkilerine yer verilecektir. II. Dünya Savaşı sonrası meydana gelişmeler, yeni oluşumlar ve Türkiye'nin bu oluşumlar içerisindeki konumu üzerinde durulacaktır. Savaş sonrası yapılan mutabakatlar ve Türk siyasal yaşamı üzerine etkileri irdelenecektir. Türkiye'nin güvenlik endişesi, Batı bloğuna girmesi, çok partili siyasal hayata geçme kararı ve dolayısıyla CHP'nin demokrasi anlayışındaki değişim konuları işlenecektir. Ekonomik ve siyasal alanda yapılan düzenlemenin neler olduğu konusunda bilgi verilecektir.

Çalışmanın bu bölümünde ayrıca, II. Dünya Savaşı sonrası yakın ilişkilerin kendini gösterdiği Türk-Amerikan ilişkilerine yer verilecektir. Öncelikle temel oluşturması bakımından bu ilişkinin teorik çerçevesi konu alınacaktır. Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecinde ABD'nin rolü ve Batılı ülkelerle olan bağlantısı incelenecektir. Bu çerçevede Marshall ve Truman Yardımı, Türkiye'nin NATO üyeliği etrafında gerçekleşen ikili ilişkiler değerlendirilecektir.

4.1 II. DÜNYA SAVAŞI'NDA VE SONRASINDA DÜNYADA GENEL DURUM

Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye' de iç ve dış politikada önemli sorunlar gündeme gelmiş, ancak en ciddi sorun olarak II. Dünya Savaşının getirdiği gelişmeler olmuştur. II. Dünya Savaşı'nı ve Türkiye'ye etkilerini incelemeyen önce genel olarak savaş sürecini ele alalım.

Almanya ile İtalya'nın saldırganlık politikası gittikçe artmış ve 1938 yılına gelinmişti. Çekoslovakya değişik metotlarla Almanya'nın işgaline düşmüş, bu duruma Fransa ve İngiltere seyirci kalmıştı. İngiltere ve Fransa'nın I. Dünya Savaşı sonrası kurdukları adil olmayan "Versay Barışı (Düzeni)"¹¹⁶ tamamen çökmüştü. İtalya'da 1939'da Arnavutluk'a

¹¹⁶ Versay Barış Antlaşması, I. Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri ile Almanya arasında imzalanan barış antlaşmasıdır. 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda müzakere edilmiş, 7 Mayıs 1919'da son metin Almanlara deklare edilmiş, 23 Haziran'da Alman Parlamentosu'nca kabul edilmiş ve 28 Haziran'da Paris'in Versay banliyösünde imzalanmıştır. İçerdiği ağır koşullardan ötürü Versay Antlaşması Almanya'da büyük tepkiye yol açmış ve "ihane" olarak kabul edilmiştir. Birçok tarihçi Almanya'da 1920'lerde yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlığa, Nazi Partisi'nin iktidara gelişine ve II. Dünya Savaşı'na nihai olarak Versailles Antlaşmasının neden olduğu düşüncesindedir.

girerek işgali başlattı. ABD'nin ihtarına Almanya olumsuz yanıt verdi. Almanya'nın "Hayat Sahasına" giren Polonya'ya sıra gelmişti. Almanya ve Sovyetler Birliği Polonya için bir antlaşma yaparak Polonya'yı paylaştılar. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya girmesi II. Dünya Savaşını başlatan gelişme olmuştur. Bu gelişmeler üzerine 3 Eylül 1939'da Fransa ve İngiltere Almanya'ya savaş ilan ettiler. Böylece Dünya yeni bir kitlesel savaşa daha başladı. Savaş öncesi iki diktatörlük olan Almanya ve Sovyetler Birliği'nin Polonya ve Baltık bölgesindeki çıkar alanları için anlaşmaları ilginç bir gelişme olmuştur.¹¹⁷

Hitler'in uyguladığı işgal planları gereğince Alman orduları, 1940 Nisan ayında önce Danimarka ve Norveç'i işgal etti, sonrada Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u alarak Fransa'ya yüklendi. Yıldırım hızıyla Alman baskınına uğrayan Fransa, I. Dünya Savaşı'ndaki durumun tersine Alman Saldırısını durduramayarak çöktü ve 22 Haziran 1940'da Almanya'ya teslim olarak işgal altına düştü. Almanya daha sonra İngiltere ile savaşa tutuştu. Diğer bir cepheyi Kuzey Afrika'da açan Almanya, İtalyan müttefikleri ile birlikte 1940 ve 1942 tarihleri arası Mısır'a kadar İngiliz birliklerini yenilgiye uğratarak ilerlediler. Arnavutluk'u işgal eden İtalyanlar, Yunanistan'a yüklendiler. Ancak başarılı olamadılar. Bunun üzerine bağlaşığınaya yardım etmek isteyen Hitler, Yugoslavya'yı işgal ederek, Yunanistan'a saldırdı ve bu ülkeyi 1941 Nisanında tamamen egemenliği altına aldı. Bunda amacı Hitler'in gelecekte Rusya'ya yapacağı geniş çaplı askeri harekette buradan gelebilecek bir tehdidi önceden önlemektir. Almanya ittifak yaptığı ama kendi politikasında hareket etmeyen Stalin yönetimindeki Rusya'ya 22 Haziran 1941'de savaş açarak kısa zamanda bütün Avrupa'daki Rus topraklarını ele geçirdi. Almanya, İtalya ile 27 Eylül 1940'da antlaşma yaparak Üçlü Bağlaşmaya katılan Japonya Uzak Doğu'da genişlemeye başlayarak büyük bir coğrafyada askeri hâkimiyet kurmuştu. Japonya'nın başında bulunan askeri hükümetler, Uzakdoğu'daki ABD çıkarlarını ihlal ettikleri gibi ABD ile savaşa karar vererek 7 Aralık 1941'de ABD'nin Hawaii'de Pearl Harbor limanındaki askeri üs ve gemilerine ani bir baskın yaparak savaş açtılar. Bunun üzerine ABD, Japonya ve Almanya'ya savaş açarak savaşın dengesini değiştirecek askeri gelişmeleri başlattı. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması üzerine Sovyetler Birliği ve İngiltere işbirliğine başladılar, daha sonra ABD bu işbirliğine katılınca taraflar iyice netleşti. Bir tarafta Almanya, İtalya ve Japonya, diğer tarafta İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliğinin oluşturduğu müttefikler. 1942'den itibaren savaşta denge sağlandı ve her tarafta saldırgan Alman, İtalyan ve Japon kuvvetleri önemli ölçüde yavaşlatıldı. ABD

---

¹¹⁷ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980), İş Bankası Yayınları, Ankara, 1988, s. 359, s.406.

Pasifik'te Japonya'ya, Avrupa ve Kuzey Afrika'da İtalyan ve Alman kuvvetlerine İngiltere ile beraber taarruz ederek Almanya'nın gerilemesine sebep oldular. Rusya'daki Alman taarruzu da kırılınca 1944'te Almanya ve müttefikleri bütün cephelerde yenilmeye başladılar. 7 Mayıs 1945'te Almanya teslim oldu, 6 ve 9 Ağustos 1945 tarihlerinde teslim olmaya yanaşmayan Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerine sırasıyla ABD uçaklarının atom bombasını atması üzerine Japonya, 2 Eylül 1945'te teslim oldu. Böylece de dünya yeni bir savaştan ağır kayıpla ve yıkımla çıkmış oldu. Savaş sonrasının galipleri olan ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Sovyetler Birliği artık yenedünya dengelerini belirleyecek olan örgütlenme ve antlaşmaları imzalamaya başladılar. Fakat savaş sonrası gelişmeler dünyada yeni kutuplaşmaları ve yeni gerginlikleri gündeme getirecektir. Savaş sonrası dünyadaki gelişme ve oluşumlar yeni bir dünya yaratarak insanlığın geleceğini etkilemiştir;

- Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa'yı güdümüne alacak ve savaş sonrası mevcut ortamı lehine kullanarak ideolojik ve askeri gücünü Avrupa ve diğer bölgelerde genişleme faaliyetleri için kullanacak, bu da yeni bir yapılanmayı hızlandırarak dünyada yeni ortaya çıkan “Soğuk Savaş” ve “Süper Devlet” kavramlarını doğuracaktır.¹¹⁸

- II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinin bir güç unsuru olarak dünya politika sahnesinden çekilmesinden sonra, Dünya uluslararası güç dengesi itibariyle iki kutuplu bir sistem özelliğini kazandı. Bunlar, ABD ve Sovyetler Birliği gibi her biri farklı görüşlere sahip iki ayrı çekirdekten oluşuyordu. Soğuk Savaş'ın ve iki kutuplu yapının oluşturduğu bu durum 1970'li yıllara kadar sürecekti; hatta bu Soğuk Savaş'ın günümüzde bile tam anlamıyla bitmediği ve halen sürmekte olduğu savında bulunan çevrelerin sayısı azımsanmayacak derecede fazladır.¹¹⁹

- Bu iki kutbun bir tarafında; demokratik ülkelerin lideri olan ve Batı Dünyasını temsil eden ABD ve müttefikleri olan devletler, diğer tarafta; komünizm sistemini bütün devlet ve uygulama alanlarında kullanan Sovyetler Birliği ve onun uydusu olan başta Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok devletler bulunmaktadır. Bu kutuplaşma, başta askeri olmak üzere sanayi, bilim, siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda inanılmaz gelişmeleri gündeme getirecektir. Bu durum, dünya tarihinde ilk kez, uluslararası ilişkilerde ve gelişmelerde doktrin ve ideoloji unsurunun belirleyici olmasını doğurmuştur.

¹¹⁸ ARMAOĞLU, a.g.e., s.419.

¹¹⁹ EKİNCİ, Necdet, Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s.248.

- Savaş sonrasında sömürge sistemlerinin önemli ölçüde tasfiye olmuş, Asya ve Afrika'da bağımsız ülkelerin sayısının hızla artması ve bu ülkelerin yeni oluşan iki kutuplu dünyada yer almayarak, milletlerarası politikada Üçüncü Blok, Üçüncü Dünya Ülkeleri veya Bağlantısızlar adı verilen yeni bir oluşum meydana gelmiştir.
- II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası politikanın alanı genişlemesine yol açmış, Avrupa merkezi olmaktan çıkmış, bunların yerine Asya, Amerika ve Uzak Doğu kendini göstererek etkinleşmeye başlamıştır. Bağlantısızlar grubunun ağırlığını Asya-Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin oluşturması bu güç dengelerinin genişlemesini sağlamıştır.
- Savaş sonrasında teknoloji inanılmaz boyutlarda gelişmiş, havacılık, uzay, füze, mikro teknolojinin atılımları yapılmış, bu teknolojik yapılanmayı elinde bulunduran ülkeler, her alanda hâkimiyet ve üstünlük sağlamışlardır. Uzayın iki kutup arasında aynı zaman da bir rekabet sahası haline gelmesi bunun göstergesidir.
- Savaş sonrasında ortaya etkin olarak çıkan diğer bir süreçte, ekonomik meselelerdir ki tarihin hiçbir döneminde ekonomik sorunlar bu kadar uluslar arası ilişkilerde ağırlık kazanmamıştır. Bugün bütün dünya ülkeleri, siyasal kuvvet dengesi, güvenlik ve barış gibi meselelerden belki de çok daha fazla olarak, ekonomik kalkınma, refah, daha iyi yaşama seviyesi gibi meselelerle yoğun bir şekilde meşgul olmaktadır. Bunun neticesi olarak da, bugünkü uluslar arası ilişkilerde ekonomik faktör büyük bir ağırlığa sahiptir.¹²⁰

Sadece Kıta Avrupası'nda olmak üzere I. Dünya Savaşı'nda yaklaşık 18 milyon insan yaşamını yitirirken, II. Dünya Savaşı ise 35 milyonu aşkın insanın ölümüne neden olmuştur. Bu denli büyük çaptaki kitlesel insan telefne yol açan ve art arda gelen iki topyekûn savaş, geride kalan milyonlarca yaralı, dul ve yetim, harabeye dönen kentler ve yıkılan medeniyetler, gerileyen refah düzeyi, yoksulluk, açlık ve sefalet gibi dibe vuran sosyo-ekonomik koşullardan oluşan acı tablo, insanoğlunun sürekli ibret alacağı iyi bir ders olmuştur. Bu nedenle ülkeler, 50'li yıllarla başlayan yeni süreçle birlikte artık kolay kolay savaşı göze alamamakta ve ihtilaflarını savaşarak değil, mümkün ölçüde uzlaşma yoluyla çözmeyi yeğlemektedir. Bu nedenle, II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle büyük ölçekli savaşlar bitmiş gözükmemektedir. Ancak çıkar çatışması eskiden olduğu gibi bundan sonra da var olmaya devam edecektir. Yalnızca savaşların çehresi ve mahiyeti değişmiştir: Topyekûn Sıcak Savaş

¹²⁰ ARMAOĞLU, a.g.e., s.419, s.422.

bitmiş; yerine, topyekûn Soğuk Savaş başlamıştır.¹²¹ Soğuk Savaş'ın ortaya koyduğu uluslararası sistem iki “süper güç” ve onların etrafında kümelenmiş diğer marjinal güçlerin oluşturdukları ittifaklardan meydana gelmektedir. Soğuk Savaş'ın hüküm sürdüğü yıllar, her bir “süper” gücün diğeri aleyhine uyguladığı ekonomik ve psikolojik baskı, propaganda, silahlanma, kendine yandaş toplama ve saygınlık kazanma, diğeri hakkında istihbarat elde etme, vb. faaliyetlerin yoğun olarak kullanılması şeklinde süregelmiştir. Soğuk Savaş döneminde her iki süper güç kendisini haklı, diğeri saldırgan olarak ilân etmiştir. Aslında her ikisi de saldırgan durumdaydı ve her iki süper gücün değişmeyen ulusal politikaları vardı: Sovyetler Birliği Almanya'yı yutmak, Polonya'yı kendine bağlamak, Doğu Avrupa'yı hegemonyasına almak, bu bölgede slav milliyetçiliğini oluşturarak işini kolaylaştırmak ve nihai olarak da sıcak denizlere (Akdeniz, Kızıldeniz) ulaşmak istemekteydi. ABD de, Monroe Doktrini şeklinde ifade edilen “inzivaya çekilme” politikasına rağmen, böyle bir oluşuma tamamen seyirci kalamazdı. O'nun da Avrupa'da, Ortadoğu'da, Kafkaslar'da ve Uzakdoğu'da ulusal menfaatler ve çıkar hesapları vardı. Sovyetler Birliği Almanya'yı parçalamak, sonra da yutabilmek için öncelikle Berlin'i kuşattı. Önce parçalamak, sonra yutmak kuşkusuz daha kolay ve daha az riskli olacaktı. İşin aslı şu ki, Almanya'nın ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetlerin askeri işgaline girmesine bir anlamda diğeri Batı Avrupa ülkeleri adeta davetiye çıkarmış ve gerekli zemini bizzat kendileri hazırlamıştır. Zira 1944 yazından itibaren Almanlar Rusya cephesinde geri çekilmeye başladıkları zaman, gerek Amerika, gerekse İngiltere, Sovyetler'in Almanları kendi topraklarından attıktan sonra savaştan geri çekileceğinden endişe etmiş ve korkmuşlardır. Onlara göre, savaşın bir an önce sona ermesi için Kızılordu'nun Doğu Avrupa'da ilerlemesi ve Alman işgalindeki toprakları Almanlardan temizlemesi gerekiyordu. Sovyetler bunu yaptılar. Fakat Kızılordu ile beraber, bu ülkelerin savaştan önceki dönemde yasaklanmış olan komünist partilerinin Moskova'da bulunan ve orada daha da eğitilmiş olan liderleri de ülkelerine dönmekteydi. Kızılordu'nun bir kurtarıcı olarak bu bölgelere girmesi ve oralarda kalması şüphesiz komünist partileri için bir dayanak teşkil etmekteydi. Ancak, Sovyetlerin maksatlarını aşan bu emperyalist faaliyetleri Batı Avrupa'yı iyice endişelendirmeye başlamış, sıranın bir gün kendilerine geleceğini düşünmeye başlamışlardır. Berlin'in kuşatılması Batı Avrupa'yı ve ABD'ni harekete geçirmiştir. Çünkü ABD Avrupa'da tüm kıtayı egemenliği altına alacak ve kendi çıkarlarına zarar verecek bir oluşum istememektedir. Sovyetlerin savaş biter bitmez, bir Yandan İran, Türkiye ve Yunanistan üzerinde baskıya geçmesi ve öte yandan da işgalleri altındaki Avrupa ülkelerinde

---

¹²¹ DOĞAN , Naci, Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Uluslar arası Sistem, NATO'nun Rolü ve Türkiye'nin Stratejik Konumu, s.1,s.2, <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd10/sbd-10-03.pdf>, (13.06.2011)

komünist rejimleri baskı ve tehdit metotları ile kurmaları, bilhassa Birleşik Amerika'nın Sovyetler Birliği ile barışta da işbirliği yapabileceği hususundaki ümitlerinin çabucak kaybolmasına neden oldu. Amerika, tekrar Monroe Doktrini'ne (kabuğuna çekilme politikası) dönmek şöyle dursun, Sovyet Rusya'nın şimdi yaratmaya başladığı tehlike ve tehdidi gayet açık olarak görmeye başladı. Bundan dolayı, 1947 Martında Truman Doktrini'ni ve 1947 Haziranında da Marshall Plânı'nı ortaya attı. Truman Doktrini, Amerika'nın Sovyet tehdidine maruz kalan ülkeleri destekleme kararını, Marshall Plânı da hür Avrupa'yı ekonomik bakımından kalkındırma ve güçlendirme kararını ifade ediyordu. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, açıklamaya çalışılan gelişmeler, yani Almanya konusunda Sovyetler ile Batılılar arasındaki köklü görüş ayrılıkları, Doğu Avrupa ülkelerinin teker teker Sovyet etki alanına girmesiyle ideolojik ve ekonomik örgütlenmenin başlaması, Japonya'da müttefikler arasında ortak bir anlayışın kurulamaması, Truman Doktrini ile Marshall Plânı ve İran ile Türkiye üzerindeki Sovyet baskısı, özellikle Avrupa'da Soğuk Savaş doruk noktasına çıkarmaya başlamıştı. Siyasi oluşum bu durumda iken, 1948 Şubatında Prag darbesi gerçekleştirildi.¹²²

Prag darbesine karşı Batı'nın ilk tepkisi, Brüksel Antlaşması'dır: 17 Mart 1948'de Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere Brüksel'de bir antlaşma imzaladılar. BAB (Batı Avrupa Birliği) Antlaşması olarak da bilinen bu antlaşma ile taraflar, ortak bir savunma sistemi kurmayı, aralarındaki ekonomik ve kültürel ilişkileri güçlendirmeyi kararlaştırmışlardır. Brüksel Antlaşması'nın 4. maddesine göre taraflardan biri "Avrupa'da silahlı bir saldırıya uğradığı takdirde" diğer imzacı devletler ellerindeki askeri, ekonomik ve sair tüm imkânlarla saldırıya uğrayana yardım edeceklerdi. 1948 Eylül'ünde Brüksel Antlaşması çerçevesinde bir askeri organ kurulmuş ve Batı Avrupa Savunma Birliği adını almıştı. Gerçekte Doğu Avrupa ülkeleri arasında ikili ittifak antlaşmaları imzalanırken, ABD de benzer tipte antlaşmaları Avrupa'da gerçekleştirmenin gerekliliğine inanmaya başlamıştı. Bu amaçla, ilk olarak Batı Avrupa ülkelerine federal bir yapı içinde birleşmelerini önerdiyse de, 100 yıllık ulusal bağılıkları ve önyargıları hemen ortadan kaldırmaya olanak yoktu. ABD'nin ikinci önerisi, Batı Avrupa ülkelerinin önce kendi aralarında örgütlenmesiydi. İşte Brüksel Antlaşması bu anlayışın, Prag darbesi anlamlı bir bahane olarak kullanılıp gerçekleştirilmesidir. Brüksel Antlaşmasını imzalayan devletlerin arkalarında Amerikan desteğini görmek istemelerinin sonucu ise NATO'dur. Brüksel Antlaşması devletleri böyle bir antlaşmayı, sağlayacağı savunma gücüne inanarak değil, işi esastan ciddi tuttuklarını gösterdikten sonra, ABD'yi bir ittifak içine çekmek için imzalamışlardır. Nitekim bu konuda, ABD'de hemen birtakım çalışmalar başlar: Senatör Vanderberg, Dışişleri Bakanlığı'na

¹²² DOĞAN ,a.g.m., s.3.

danışarak bir rapor hazırlar. Bu rapor “ABD’nin hukuki yoldan karşılıklı yardım ilkesine dayanan bölgesel ve toplu tedbirlere başvurmasını ve ulusal güvenliğini tehlikeye düşürecek silahlı bir saldırı durumunda, tek tek ya da toplu olarak meşru savunma hakkını (BM Antlaşması m. 51 hükmü gereğince) kullanma kararlılığına doğrularak, barışın korunmasına katkıda bulunulmasını “öneriyordu”. Bu karar tasarısı 11 Haziran 1948 tarihinde Amerikan Senatosu tarafından kabul edildi. Vandenberg Kararı, Amerika’nın 1823’ den beri tatbik etmekte olduğu Monroe Doktrini’ni veya inziva politikasını resmen terk etmesinden başka bir şey değildi. Böylece NATO’ya giden yol açılmış oluyordu. Kuzey Atlantik Antlaşması 4 Nisan 1949 tarihinde Washington’da Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İngiltere, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve ABD arasında imzalanarak Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, kısaca NATO kuruldu. 1949 Nisanında NATO’nun doğduğu dünya, bir iki yıl öncesine göre hızlı bir değişim ve gelişim içine girmişti ve bu durum en çok Sovyetler Birliği’nde görülüyordu. Berlin ablukası kalkmak üzereydi. İtalya ile Fransa’da komünistler büyük ölçüde güç ve destek yitirmeye başlamışlardı. Batı’da Marshall yardımları sayesinde endüstri üretimi 1938 yılına oranla %15 artış göstermiş, tarım üretimi 1947 yılına göre %50 yükselmişti. Girişilen tüm çabalar bir bir meyvesini vermeye başlamıştı.¹²³

Genel olarak baktığımızda, II. Dünya Savaşı’na zemin oluşturan I. Dünya Savaşı ile beraber ülkeler çıkar gruplarıyla hareket ederek ‘yan’ oluşturma eğilimine girmişlerdir. II.Dünya Savaşı’ndan sonra ülkeler savaş durumundan kaynaklanan tahribatlardan bıkmış, sürekli barış ortamı ve uluslararası barışı korumak için arka arkaya örgütler kurulmuştur. Fakat II. Dünya Savaşı’ndan sonra sürekli barışın olacağı umulurken Soğuk Savaş ile Doğu ve Batı bloğu arasında zaman zaman savaş çıkacağı tehdidi tüm dünyada gerginlik yaratmış ancak bu gerginlik hiçbir zaman taraflar arasında sıcak savaşa dönüşmemiştir. Soğuk Savaş boyunca da güç dengeleri uluslararası güvenliği şekillendirmiştir. Aslında bilinenin aksine, Soğuk Savaş boyunca ideoloji çatışmasının yanı sıra bu farklı düşüncedeki kişiler birbirlerine düşmanca tutum sergilemiş, süper güçlerin illegal kuvvet kullandıkları çatışmalarda çoğunluğu sivil çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Askeri gücün yanında ekonomik ve teknolojik güç ile yürütülen Soğuk Savaş’ta taraflar bu güçlere sahip olmak için büyük bir yarışa girmiş, özellikle askeri ve teknolojik gücün kullanım şekilleri ‘süper güçler’ üzerinde bile güvenlik kaygısının tırmanmasına neden olmuştur.¹²⁴

¹²³ ARMAOĞLU, a.g.e., s.449.

¹²⁴ GÖKBAŞ, Seval, Çok Kutuplu Yeni Dünya Düzeninde ‘Güvenlik’ Algısı, s.1, <http://www.stratejikongoru.org/pdf/yeniguvenlikalgisi.pdf>, (13.06.2011).

4.2 TÜRKİYE’NİN II. DÜNYA SAVAŞINDA VE SONRASINDA UYGULADIĞI POLİTİKALARI

Türkiye, bütün savaş boyunca savaşın ekonomik, siyasal ve askeri ağırlığını ülkenin jeopolitik ve coğrafi konumu dolayısıyla çekmek zorunda kalmıştır. 1945 yılına savaşın galibi olarak Müttefikler, savaş boyunca birbiri ardına düzenledikleri konferanslar ile kendilerinden emin bir biçimde girerken, “Mihver”¹²⁵ bloğunun yıkılmasıyla ortaya çıkacak boşlukta iyi bir yer kapabilmek için, birbirleriyle başlayacak bir yarışın da hazırlığı içindeydiler. Ocak ayının başında Sovyet orduları Berlin’e 100 km. yaklaşmışken, İngiliz ve Amerikan güçleri ancak, Alman sınırına ulaşabilmişlerdir. Sovyetler Birliği’nin savaşın sonunda böylesine güçlü ve diri kalacağını ve bunun sonuçlarını, İnönü ve Saraçoğlu daha Adana görüşmeleri sırasında Churchill’e belirtmiş bulunuyorlardı. Bu nedenle, Müttefiklerin Türkiye’yi savaşa sokmak için baskı yapmaya başladıklarında, Türk Hükümeti, bir yandan girme koşulu olarak, Sovyet Birliği ile anlaşmaya varmak, diğer yandan da, kendi savaş planlarını Müttefiklerinkiler ile birleştirmek yolunda bir gayretin içine girmişti. Almanya’nın çökmesinin kesinleşmesinden sonra, Avrupa güç dengesinin Sovyetlerden yana bozulması ve bu devletin gelip Balkanlara yerleşmesi, Türkiye’nin kaygılarını artıran başlıca etken olmuştu. Bu koşullar altında, Müttefiklerin isteği üzerine Türkiye, “Mihver” ülkeleri ile ekonomik ve siyasal ilişkilerini keserken, savaş sonrası dönem için bir takım ekonomik ve siyasal günceler isteme gereğini duymuş, bu isteği İngiltere ve ABD’ce kabul edilmesinden sonra Almanya ile bağlarını koparmıştı. Türkiye’nin İngiltere ve ABD’den böyle bir istekte bulunmasının tek bir nedeni vardı; savaş sonrası dönemde, “Sovyet tehdidi” karşısında toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruyabilmek... Türk Hükümeti savaşın sonuna doğru, özellikle Müttefiklerin Almanya’yı bütünüyle çökertmek için kararlılıklarını ortaya kaymalarından sonra Türkiye için zor bir dönemin başlamakta olduğunun farkındaydı. Bundan böyle karşıt güçler arasında, daha önce sürdürdüğü dış siyasasını sürdüremeyeceğini bilmekteydi. Bu duygu ve sıkıntılar içinde olan Türkiye, 1945 yılına girerken, haklı olarak kendisini “Sovyet tehdidi’nin bir hedefi olarak görmekteydi.”¹²⁶

Savaşın sonucu yalnızca Avrupa’da hegemonya kurmak isteyen Almanya ve İtalya ile Uzakdoğu’da hegemonya peşinde olan Japonya’nın yenilgisi anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda bu ülkelerin ideolojisi olan faşizmin ve ırkçılığın da yenilgisi anlamına geliyordu. Artık dünyada demokratik-kapitalist ve komünist ideolojiler boy ölçüşecekti. Türkiye 1939’da Batı burjuva demokrasilerinin yanında yer almıştı. O zaman Sovyetler Birliği Almanya ile bir

¹²⁶ EKİNCİ, a.g.e., s.247, s.248.

olmuş, Türkiye'ye yönelik yayılmacı emellerini belli etmişti. Daha sonra Sovyetler Birliği Alman saldırılarına uğrayınca Batı demokrasileriyle saf tutmuştu. Ne var ki yayılmacı siyasetini sürdürüyordu. Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği, I. Dünya Savaşı öncesinde Çarlık Rusya'sı toprakları olan ülkeleri geri almak istiyordu. Bu Finlandiya, Polonya, Çekoslovakya, Romanya Türkiye'den toprak, Letonya, Estonya, Litvanya'yı egemenliği altına almak demektir. Türkiye'den istediği topraklar, Osmanlı Devleti'nin Brest Litovsk Antlaşması'yla yitirmiş olduğu yerlerdi. Stalin Türkiye'den toprak elde etmek dışında, söz konusu bütün öbür yerleri elde edecekti.¹²⁷

Nitekim daha savaş sona ermeden 19 Mart 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul eden Molotov, Sovyet hükümetinin günün şartlarına ve II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun olmadığı için esaslı değişiklikleri geciktirdiğine inandığı 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını feshettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Türkiye Sovyetler Birliği'ne verdiği cevabi notada, iki ülke arasındaki dostluk ve iyi ilişkilerin devamı için yeni bir anlaşma yapılabileceğini bildirmiştir. Ancak çok geçmeden Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünden bazı tavizler vermeden Sovyetler Birliği ile anlaşma yapılmasının imkânsız olacağı ortaya çıkmıştır.¹²⁸

Sovyetlerin bu tutumu karşısında Türk hükümeti, iki ülke arasındaki ilişkileri daha fazla bozmamak ve Sovyetlerin bu isteklerini geri almasına olanak sağlamak amacıyla, daha çok susmak yolunu seçmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin baskısı, azalacağına daha da artmıştır. Özellikle, Türkiye'yi uluslar arası alanda zor durumda bırakmak için, Sovyet radyosu sürekli Türkiye'nin demokrasiden uzak, faşist ilkelerle yönetildiğini vurgulamakta, bu rejimin mutlaka değişmesi gerektiğini öne sürmekteydi. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin notasına verdiği cevapta, önceki görüşlerini tekrarlayarak Türkiye'nin açıklamalarını yeterli bulmadıklarını ve Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında Boğazların güvenliğini sağlayamadığını ve düşman gemilerinin geçişine engel olmadığını belirtmiştir. Sovyetler

¹²⁷ Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'de Türkiye'ye verdiği notayla şu istekleri ileri sürmüştür;

1.Boğazlar bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık olmalıdır.

2.Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi özel şekilde belirlenen durumlar dışında yasaktır.

3.Boğazlar, Karadeniz Devletleri'nin savaş gemilerine daima açık olmalıdır.

4.Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için doğal su yolu olan boğazlara yönelik rejimin kurulması, Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin yetkisi dâhilinde olmalıdır.

5.Boğazlarda ticari seyrüseferin serbestisini ve boğaz güvenliğini, boğazların Karadeniz'e sahili bulunan devletlerin aleyhine kullanılmasını önlemek amacıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği ortak olarak sağlarlar.

¹²⁸ Atatürk Sonrası Türkiye Dış Politikası (1938-1995),(anonim), s.7,s.9,
<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II12.pdf>, (03.03.2011).

Birliği'nin bu tehditkâr açıklamaları, Türkiye'nin Batı bloğuna girme ve bunun ön şartı olarak da çok partili siyasete geçme kararını hızlandırmıştır.¹²⁹

Nitekim 7 Haziran 1945'te Molotov, Büyükelçi Sarper'e iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapılabilmesi için; Boğazların Türkiye ile birlikte savunulması, bunu sağlamak için de Sovyetler'e Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne iade edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Kabul edilmesi mümkün olmayan bu isteklerin Türk hükümeti tarafından reddedilmesi üzerine, Sovyetler Birliği, 1945 yılı Haziran ortalarından itibaren Türkiye üzerinde siyasi baskı yapmaya başlamıştır.¹³⁰ Yine bu sıralarda Gürcistan'da bazı profesörlerce Kars ve Ardahan'ın ülkelerine iadesinden, Bulgaristan'da Türkiye ile sınır "düzeltmesinden" söz edildiği görülmüştür. Sovyetlerin henüz Batılı ülkelerle arası bozulmamıştı. Türkiye'nin savaşa geç katılması, savaş sırasında Almanya'ya krom satması, Stalin'in Batılılar nezdinde Türkiye aleyhinde kullandığı konulardı. Sovyet istekleri, özellikle boğazların ortak savunulması teklifi Türkiye'nin egemenlik haklarına yönelik bir hareket olarak yorumlanmıştır. Bu ortamda ABD ve İngiltere'nin, Sovyetler Birliği ile savaş sonu işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları Potsdam Konferansında görüşülen en önemli meselelerden biri Türk Boğazlarının durumu olmuştur. Konferansta, Sovyetler Birliği Boğazlar meselesinin sadece Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir mesele olduğunu belirterek, Boğazlarda askeri üsler istemiştir. Bu gelişmeler üzerine Avrupa'daki olayların etkisiyle Sovyetler'e karşı tavrını netleştiren İngiltere ve ABD Türkiye'nin yanında yer alarak karşı notalarla Sovyetler Birliği'ni uyardılar. Türkiye'de 22 Ağustos 1946 tarihli bir karşı nota ile Sovyetler Birliği'ne "Türkiye'nin egemenlik ve güvenliğini bir başka devletle paylaşmayacağımı ve her şekilde tehditleri karşılayacak yapıda" olduğunu bildirerek, onurlu bir direnç gösterip Batılı Devletlerin de takdirini kazanmıştır. Sovyetler, bu istekleri öne sürerken, Doğu Avrupa ülkelerini birer ikişer kendine bağlıyor, savaş yorgunu olan İngiltere ve ABD buna kayıtsız kalıyordu. Türkiye savaş sonrası yer alacağı dünyayı belirlemiş ve 1945'de San Francisco Konferansına da katılarak Birleşmiş Milletlere üye olmuştur.¹³¹

Fakat ilk etapta gerek Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmış olması, gerekse Türkiye'de büyük bir endişe uyandıran Sovyet davranışlarının Batıda aynı tepkiyle karşılanmaması

¹²⁹ EKİNCİ, a.g.e., s.265.

¹³⁰ Atatürk Sonrası Dış Politika (1938-1995),(anonim), s.9, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II12.pdf>, (28.03.2011),

¹³¹ DİNÇ, a.g.m., s.4,s.5, s.6.

sebebiyle başlangıçta istediği desteği elde edememiştir. Ancak öncelikle ABD'nin diplomatik desteğini elde eden Türkiye, ABD'nin askeri ve ekonomik desteğini aradığı sıralarda Yunanistan'da iç savaş başlamış ve buna bağlı olarak aynı zamanda komünizm tehlikesi ortaya çıktı. Bu sıralarda, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım yapan İngiltere, 21 Şubat 1947'de ABD'ye bir muhtıra vererek, artık bu ülkelere yardıma devam edemeyeceğini, fakat batı dünyasının savunması bakımından bu iki devletin bağımsızlığının önemli olduğunu, bu sebeple ABD'nin askeri ve ekonomik yardımının şart olduğunu bildirmiştir. İngiliz muhtirasını alan ABD yönetimi Doğu Avrupa ülkelerinde kurulan komünist rejimleri ve Türkiye ile Yunanistan'ın durumunu göz önüne alarak Sovyet yayılmacılığını durdurmak üzere harekete geçmeye karar verdi. Bu çerçevede ABD Başkanı Truman Kongrede 12 Mart 1947'de daha sonra Truman Doktrini adını alacak olan mesajını okudu ve Kongreden hükümete Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım yapılması yetkisi verilmesini istedi. Buna dayanarak hazırlanan “Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu” 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girdi. Bu gelişmenin akabinde 12 Temmuz 1947'de Türk-Amerikan ikili antlaşmasının imzalanmasından sonra ABD Türkiye'ye askeri yardım yapmaya başladı. Askeri yardım amaçlı Truman Doktrini'nden sonra Türkiye ile ABD arasında 4 Temmuz 1948'de ekonomik işbirliği antlaşması imzalandı. Anlaşmadan sonra Marshall Planı çerçevesinde 1949-1951 yılları arasında Türkiye'ye ABD ekonomik yardım yaptı. 1951 yılından sonra bu yardım “Ortak Savunma Programı” na dahil edilecektir.¹³²

4.2.1 Demokrasi Cephesinin zaferi ve Türkiye'nin Durumu

II. Dünya Savaşı'nın müttefikler, yani demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanması, tüm dünyada tek partili diktatörlük yönetimine dayanan siyasal sistemlerin gözden düşmesi ve bu ülkelerde serbest seçime dayanan siyasal sistemlerin gözden düşmesi ve bu ülkelerde serbest seçime dayanan demokrasilerin canlanması ve ile tamamlanmıştır. Ayrıca Batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkeler kendi sistemlerini, bu açıdan yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. Bu, bir anlamda, savaş sonrasında günümüze dek süren “demokrasi patlaması”dır ve Türkiye uluslar arası ortam siyasal liberalleşme açısından, Türkiye için de zorlayıcı olmuştur. Türkiye dış gelişmeler ve özellikle Sovyet tehditleri karşısında Batı demokrasilerinin desteğini kazanmak için tepeden inme bir şekilde demokrasiye geçmeye karar vermiştir. Bu kararı etkileyen dış gelişmeler arasında, Batı kamuoyunun tek parti rejimlerine karşı o tarihlerde duyduğu antipati önemli rol oynamıştır.

¹³²Atatürk Sonrası Dış Politika (1938-1995), (anonim), (1938-1995), s.8, s.9, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II12.pdf>, (28.03.2011).

Ayrıca ABD bu konuda çok daha hassastır. Dünya'nın yeni lideri, tek parti rejimlerini basında ve Kongre'de eleştirmektedir. Aslında ABD'nin Türkiye'de "demokrasiye değil, Türkiye gibi güvenilir bir müttefike "ileri bir karakol"a ihtiyacı vardır. ABD II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya lideridir ve emperyalist amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir. Bu hareketlerin biri de Türkiye ve Yunanistan'ı kendi egemenlik alanına almaktır ve ABD bu doğrultudaki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Artık dünyanın diğer hammadde ve stratejik bölgeleri gibi Türkiye'de ABD'nin çekim alanındadır.¹³³

Tercihini Batı'dan yana kullanan Türkiye, kapitalizmin uluslararası kurumlarına üye olmuş ve bu yolda hem ekonomik hem de siyasal alanda yeni düzenlemelere başvurmuştur. Gerek çok partili rejime geçiş gerek Türkiye'nin ekonomik liberalizasyonu ancak bu gelişmelerin ışığında anlaşılabilir. Türkiye'nin uluslararası kapitalizm cephesine tam entegrasyonu, onun Nisan 1945'te San Fransisco Konferansına kurucu üye olarak katılması ve BM anlaşmasını imzalayarak 'demokratik idealler' için sözler vermesiyle başlamıştır. Uluslararası kapitalizme eklemlenme sürecinde İsmet İnönü entegrasyonun aşamalı ve tedrici olmasını tercih etmiş; rejimin cumhuriyetin kurucusu asker sivil bürokrasinin denetim altında ve süreç içinde liberalize edilmesine özel bir önem vermişti. İnönü'nün 1945 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçişin kararını, zamanını, biçimini ve geçişte rol oynayacak siyasal kadroları seçtiği ya da en azından onayından geçirdiğini belirtmek gerekir.¹³⁴ 1945 yılının Nisan ayında yapılan San Fransisco Konferansında Türk heyeti çok partili rejime geçileceği mesajını vermiş, 19 Mayıs'ta ise İnönü bu mesajı tekrarlamıştır.¹³⁵

Türkiye'nin demokratik ülkeler safına geçmesinde, sadece güvenlik endişesinin tek sebep olduğunu söylemenin, doğru ve yeterli bir cevap olamayacağını düşünmekteyiz. Çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ekonomik, siyasi ve sosyal nedenlerle bozulan yönetici elit ve halk arasındaki bölünmenin giderilmesi, TPCF ve SCF sonrası tek partili yılların sorunları altında bunalan ve II. Dünya Savaşı'nın ülke içinde oluşturduğu yeni toplumsal talep ve düzen arayışı, "toplumun sıkıntılarını ifade edeceği bir kanal arayışı", Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçişini zorunlu kılan sebeplerdendir. ABD ve İngiltere başta olmak

¹³³ KAÇMAZOĞLU, Bayram, Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar, Birey Yayıncılık, Ankara, 1998, s.13,s.17.

¹³⁴ Koçak,,a.g.e., s.141.

¹³⁵ Çok Partili Rejime Geçiş Yılları ve Uluslararası Kapitalizme Eklemlenme, (anonim), <http://www.sosyalizm.eu/?p=1915>, (14.03.2011).

üzere, Batılı ülkelerin askeri ve ekonomik yardımlarını sağlamanın, iç siyasi açılımlara bağlı olduğunu iyi bilen İnönü, bunun için savaştan hemen sonra Batılı ülkelerin önderliğinde toplanan San Francisco Konferansı'na Hasan Saka liderliğinde bir Türk heyetini göndermiştir. İnönü, Hasan Saka'ya ABD'li yetkililerin sorması halinde "Türkiye'nin çok partili siyasal rejime en kısa zamanda geçileceği" konusunda bilgi vermesini istemiştir. İnönü, çok partili siyasal hayata geçiş konusunda düşüncelerini ilk kez 19 Mayıs 1945 tarihinde 19 Mayıs senliklerinde yaptığı konuşmayla pratiğe dökmüştü: "Memleketimizin siyasi idaresi cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri şartlarıyla devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılâplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. Büyük Millet Meclisi'nin kudretli elinde olan millet iradesi, demokrasi yolunda gelişmesine devam edecektir" İnönü bu konuşmasıyla, geçmiş dönemdeki çok partili siyasal hayata geçiş denemelerini özetlemiş, bunların başarılı olmasını arzuladığını ancak koşulların su anda uygun olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra İnönü gibi, çok partili siyasal hayata geçişi isteyen bir diğer kesim ise II. Dünya Savaşı'nın ulusal ve uluslar arası koşullarından yararlanan, karaborsacı yeni bir zenginler zümresi, aşırı yoksullaşan kesim ve geleneksel sosyal değerlerinin ezildiğini düşünen kesimler iktidara gelme arzusuna düşmüşlerdi. Bu durum ilerde DP'nin iktidara gelme surecine, itici bir güç olarak katkı sağlayacaktır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihli konuşması daha fazla demokratikleşme için kesin olarak yeşil ışık yaktığı görülmektedir. İnönü'nün konuşması şöyleydi: "Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karsısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İlk defa memlekette çıkan tepkiler karsısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii islemesi sayesinde başka siyasi partilerin de kurulması mümkün olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar bir karsı partinin kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa bunun meclis içinde mi dışında mı ilk seklini göstereceğini bilemeyiz. Sunu biliriz ki, bu siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip seklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur". İnönü, konuşmasının devamında Cumhuriyet'in diktatörlüğü, ilke olarak reddettiğini belirterek; Türkiye'deki demokrasi geçmişinin hesapları yapılırken, tüm büyük devrimlerin 1923 – 1939 tarihleri arasında ortaya

konuğunu ve altı seneden beri, savaş hali içinde olduğunun da unutulmaması gerektiğini dile getirmiştir. Prof. Dr. Nihat Erim, İsmet İnönü'nün çok partili siyasal hayata geçiş konusunda kendisine şu sözleri söylediğini belirtmiştir: “Bizim şimdiki sistemimiz bastaki sahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriyetle pek parlak baslar, hatta bir müddet parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Bastaki şahıs sahnedan çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılaacağı bilinmez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usulleri ile idare sekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmışlardır. Yıkıntının arkasından da birçok zahmetlerle meydana getirilen eserlerin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esaslı murakabe (seçim) sistemine süratle geçmeliyiz. Ben ömrümü tek parti rejimiyle geçirebilirim. Ama sonunu düşünüyorum, benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirilmeksizin ise girişilmelidir”. Böylece II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle kurulan yenedünya düzeninde, Sovyetler Birliği'nin askeri baskısıyla başlayan süreç, Batı'nın talepleri ile de örtüşen toplumsal ve siyasal ihtiyaç ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ülkenin içinde bulunduğu koşulları dikkate alması nedeniyle, Türkiye çok partili siyasal hayata geçmiştir.¹³⁶ Bu kararı etkileyen dış gelişmeler arasında, Batı kamuoyunun tek parti rejimlerine karşı o tarihlerde duyduğu antipati önemli rol oynamıştır. Ayrıca, Amerika, bu konuda çok daha hassastır. Dünya'nın yeni lideri, tek parti rejimlerini basında ve Kongre'de eleştirmektedir. Aslında ABD'nin Türkiye'de “demokrasiye değil, Türkiye gibi güvenilir bir müttefike “ileri bir karakol”a ihtiyacı vardır. ABD II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya lideridir ve emperyalist amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir. Bu hareketlerin biri de Türkiye ve Yunanistan'ı kendi egemenlik alanına almaktır ve ABD bu doğrultudaki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Artık dünyanın diğer hammadde ve stratejik bölgeleri gibi Türkiye'de ABD'nin çekim alanındadır.¹³⁷

4.2.2 CHP'nin Demokrasi Anlayışındaki Değişim

Sonunda 1Kasım 1945'te Cumhurbaşkanı İnönü, Millet Meclisi'ndeki açılış konuşmasında, demokrasinin faşizmi yendiğinden ve rejimin demokratikleştirilmesi gerektiğinden söz etmiştir.¹³⁸ 1945 yılında başka siyasal partilerin kurulmasına olanak tanınmış ve 1946 yılından başlayarak da bu tekelci ve otoriter anlayışın doğurduğu siyasal yapının öğeleri birer birer ya bağları gevşetilmiş, ya da tümenden ortadan kaldırılmıştır. Bu

¹³⁶ SEYHANLIOĞLU, Hüseyin, Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakârlık Doktora Tezi, Isparta, 2009, s. 119,s.120, <http://www.huseyinseyhanlioglu.com/hs/bilgiler/dr.pdf>, (18.05.2011).

¹³⁷ KAÇMAZOĞLU,,a.g.e., s.13, s.17.

¹³⁸ TÜRKAY, a.g.e., s.55.

sürecin gerçek anlamda işlerlik kazandığını “Milli Şef” İnönü’nün 1 Kasım 1945’te TBMM’nin yeni toplanma yılını açan söylevi ile başlamıştır. İnönü bu konuşmasında “Bir ehemmiyetli devir geçiriyoruz”, demektedir. İnönü’yü böyle konuşmaya iten gerçek; daha savaş sürerken ABD ve İngiltere başta olmak üzere demokrat cephe’nin, savaşın gerçek amacının dünyada demokrasinin gerçekleştirilmesi olduğunu açıklamaları ve bu ülkelerin devlet adamlarının demeç ve söylevlerinde sık sık, demokrasiyle yönetilmeyen ülkelerin desteklenmeyeceğini ortaya koymalarıydı. İnönü, İngiltere ve ABD’nin Türkiye’ye karşı bir tutum içine girmelerinin ve ülkeye yönelmiş bulunan “Sovyet tehditi”ni anlayışla karşılamalarının nedenleri arasında ülkenin yönetiminde egemen olan anti-demokratik yapının da olduğunu anlamış bulunuyordu. Sovyetler Birliği’nin bu baskısından kurtulmanın ve bu tehdide karşı koyabilmenin tek yolu, ABD ve İngiltere’nin desteğini almaktı. Bu desteğin kazanılması ise, “Savaş Sonrası Dünya Düzeni”nin gereği olan bir demokratik rejimin ülkede uygulamaya konmasına bağlıydı. Basında bu durum açıkça dile getirilmekteydi. Hüseyin Cahit Yalçın, ABD’nden Türk siyasasının tümünden “hür demokrasiler idealinin aynı olduğunu usanmadan bıkmadan anlatmaktan söz ederken, Ahmet Şükrü Esmer’de “Amerikalılar Türkiye’den Ne Bekliyorlar?” sorusunu yönelttikten sonra yine bu soruyu kendisi “demokrasi” olarak yanıtlıyordu. Nadir Nadi ise bu gelişmelere bakıp, ülkedeki demokrasi girişimini “San Fransisco markalı” olarak nitelendirmekteydi. Daha sonraları CHP’nin önde gelen yazarı Falih Rıfkı Atay açıkça: “Amerika hürriyet ve hukuk temelleri üzerine dayanan bir dünya nizamı ister...” demektedir. ABD’nin demokratikleşme konusunda etkisi hem iktidar, hem de muhalefet üzerinde açıkça görülmekteydi. Bunda, savaşın sonunda ABD’nin yıldızının parlamasında önemli payı olmuştu. ABD Başkanı Truman 6 Mart 1946 günü New York’ta vermiş olduğu bir söylevinde vurguladığı gibi sık sık totaliter rejimleri kınıyor, demokrasiye ve kişi hak ve özgürlüklerine olan bağlılığını dile getiriyor, Birleşmiş Milletler Anayasası’na ve ilkelerinin dünyada uygulanmasını sağlamak için elinden gelen gayreti göstereceğini açıklıyordu. ABD’nin izlemiş olduğu demokrasiyi yayma ve demokrasi ile yönetilen ülkeleri destekleme politikası, kurulmak istenen “Savaş Sonrası Dünya Düzeni”nin gereği olmasına karşın, ABD’nin bu politikasından en çok yararlanan CHP karşıtlarıydı. İçinde DP’nin de bulunduğu muhalif gruplar, ABD’nin bu tutumunu iktidar üzerinde bir baskı aracı gibi kullanmaktaydılar. CHP iktidarı bu doğrultuda kendisine yönelen suçlamalara göğüs germek zorunda kalmaktaydı. Örneğin Zekeriya Sertel; “Türkiye’nin Daha İleri Ve Daha Geniş Demokrasiye Geçiş Hareketine Hükümet Önyak Olacak Durumda Değildi.” Diyerek, “Demokrasi İnkılâbını CHP Yapamaz”, “Bugünkü Meclisten Bir şey Bekleyemeyiz” türden Hükümeti hedef alan yazılar yazmaktaydı. Bu durumda İnönü ve CHP bir yandan bu suçlamalara yanıt ararken, bir yandan da kendisinin demokrasiden yana olduğunu kanıtlamak

için hem “Tek Parti Yönetimi”ni aklamaya, hem de anti-demokratik yasa ve uygulamaları ortadan kaldırmaya, yöneliyordu.¹³⁹Uluslararası alanda meydana gelen tüm gelişmelerle birlikte Türkiye’de özellikle iktidardaki tek partiyi rahatsız eden, halk arasında gittikçe büyüyen hoşnutsuzluğunda birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.¹⁴⁰

4.2.3 Türkiye’de Siyasal Dönüşüm

Ülke dışında yaşanan gelişmeler, Türkiye’yi siyasi rejim açısından bir yol ayrımına getirdi. Zira II. Dünya Savaşı sonunda dünya iki kutba ayrıldı ve Türkiye tercihini Batı bloğundan yana kullanmak durumundaydı. Ne var ki, tek partili otoriter bir rejimle Batı dünyası içinde yer alması söz konusu olamazdı. Pragmatist devlet adamı İnönü, Türkiye’yi Batı’ya yakınlaştırmak için rejimde yumuşama anlamına gelecek önemli adımlar attı. Bu, otoriter bir rejimin kendi iradesiyle kendi sonunu hazırlamasına tipik bir örnektir. Elbette çok partili hayata geçişi tetikleyen tek faktör bu değildi. Zira yirmi yılı asan tek parti yönetimi, savaş koşullarında yaşanan ekonomik darboğaz, karaborsa, CHP’yi halk kesimleri nazarında oldukça güç duruma düşürmüştü. CHP seçkinleri çok partili yasamı, partinin halk kesimleri nazarındaki imajını düzeltecek ve onu eski gücüne kavuşturacak bir çıkış yolu olarak düşündüler. Ancak belirtmek gerekir ki modernleştirici seçkinlerin vesayet sisteminden daha açık ve rekabetçi bir düzene geçiş için çok da gönüllü oldukları söylenemezdi. Diğer taraftan, devlet iktidarını sınırlama ve paylaşma heveslisi güçlü bir girişimci orta sınıf da mevcut değildi. Bu hususta farklı görüşler olmakla birlikte değişim daha çok dışsal faktörlerin bir sonucuydu. Ayrıca CHP elitleri, DP’nin bu kadar kısa bir sürede iktidara gelebileceğini ummuyorlardı. DP’ye biçilen rol, tıpkı 1930’da SCF’ nin kuruluşunda olduğu gibi, rejime demokratik bir görünüm kazandıracak zayıf ve ılımlı bir muhalefet partisi olması ve halktan CHP iktidarına yönelebilecek tepkileri hafifletecek bir emniyet vanası işlevi görmesiydi. Yine DP kurucuları ne de olsa eski çalışma arkadaşlarıydı. Kısaca CHP halka değil eski arkadaşları olan DP kadrosuna güveniyordu. Örneğin DP’lileri oy istemek için taşra kasabalarına gitmemeleri için uyarmaları, DP lideri Celal Bayar’ı 1 Nisan 1947’de İzmir mitinginde karşılayan kalabalığı “ayak takımı” olarak tanımlamaları, DP’nin iktidara gelişini ise “ayakların bas olması” olarak nitelemeleri halkı henüz çok partili demokrasi için hazır görmediklerinin bir işaretiydi. 1950’de DP’nin iktidara gelmesiyle yirmi yedi yıllık

¹³⁹ EKİNCİ, a.g.e., s.309,s.311.

¹⁴⁰TÜRKAY, a.g.e., s.54,s.55.

paradigma tersine dönmeye başladı. Artık toplum, devlet ve bürokrasinin değil, bürokrasi, toplumun verili taleplerine uygun olarak biçimlenmek zorundaydı.¹⁴¹

Genel olarak baktığımızda; Türkiye’de rejim değişikliği ve bu ekseninde DP’nin doğuşu, bu iç dinamiklerin ve dış konjonktürün bileşkesi altında görece biçimde gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı’nın belirleyiciliği altında uluslararası konjonktürdeki gelişmeler de, ‘demokrasi’ye geçişe önemli ölçüde ivme kazandırmıştır. Denilebilir ki, Türkiye’de söz konusu dönemdeki rejim değişikliğinin gerisindeki temel itkilerden biri de, ticaret ve tarım burjuvazinin kesimsel çıkarları ve bunun sözcüsü olan DP’nin politikaları ile II. Dünya Savaşı’nın galiplerinden biri olan ABD’nin çıkarları arasındaki koşutluktur. Çıkarlardaki bu tekabülüyetin yanı sıra, tek parti iktidarının, hem savaş ekonomisinin neden olduğu bütçe açıklarını finanse edebilmek hem de savaş sonrasında izleyeceği kalkınma politikalarını yürütebilmek için, gereksinim duyduğu mali kaynak ihtiyacı, Türkiye’nin, ABD’nin önderliğine soyunduğu ve temel parametrelerini ise serbest pazar ekonomisi ve demokrasinin oluşturduğu uluslararası ekonomik ve siyasal düzene eklemlenmesine ivme kazandırmıştır. Mali ve iktisadi krizin yanı sıra siyasal bunalımında kısılcacı altında siyasal iktidar, uluslararası konjonktürdeki gelişmeler ışığında siyasal, sosyo-kültürel ve iktisadi politikalarını esnetmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda, mecliste beliren muhalefet karşısında siyasal iktidar ilk etapta zora dayanmıştır. Bunun açık bir göstergesi ise, sertlik yanlısı olarak tanınan Recep Peker’in 1946 yılında başbakanlığa atanmasıdır. Fakat daha sonrasında siyasal iktidar, 12 Temmuz Beyannamesi’nde gözlemlenebileceği üzere, muhalefetle uzlaşma yolunu seçmiştir.¹⁴²

12 Temmuz Beyannamesi’ni genel hatlarıyla ifade edelim. DP kurulduktan sonra bir süre iktidar partisinin hoşgörüsüyle karşılaşsa da, belediye seçimlerini boykot etmesi ve umulanın üzerinde bir örgütlenme başarısı göstermesi üzerine iktidar partisinin ona karşı tutumu giderek sertleşmiştir. Gerginliğin doruğa çıkması üzerine İnönü devreye girmiş ve iki parti arasında arabuluculuğa soyunmuştur. Cumhurbaşkanı İnönü, tarihe “12 Temmuz Beyannamesi” olarak geçen bildiriyle muhalefetin de iktidar partisinin koşulları içinde çalışacağı güvencesini vermiş ve çok partili dizgenin süreğenliğini sağlamıştır. “12 Temmuz Beyannamesi” adıyla ünlenebildiği, 11 Temmuz günü radyoya ve Ajans’a verilmiş, 12

¹⁴¹SÖĞÜTLÜ, İlyas, Cumhuriyet Türkiye’sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayı:19, 2010 ,s.12,s.13, <http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi19/sogutlu.pdf>. (02.2.2011).

¹⁴² ÖZÇELİK KAYA, a.g.m., s.7,s.8.

Temmuz günü ise ulusal gazetelerde yayımlanmıştır. İnönü'nün bu bildirisi, muhalefete verilen güvenceler açısından çok önemlidir. İnönü, bildiride önce, iktidar ve muhalefet kanadıyla yapmış olduğu görüşmeleri hikâye etmiş, sonra da iki tarafta beklentilerini açığa vurmuştur. İnönü, bildirinin amacını, iki taraf arasında düğümlenen ilişkileri yansız konumuyla çözmek olarak açıklıyor. Ona göre, su aşamada kimin haklı kimin haksız olduğunu ortaya koymanın bir yararı yoktur. İnönü, aşırıya kaçmakla birlikte iki tarafın da yakınmalarında haklılık payı olduğu kanaatini taşımaktadır. İnönü'nün bu sözlerinden, Peker'e rağmen, muhalefetin dillendirdiği baskı iddialarını kabul ettiği anlamı çıkmaktadır. İnönü, iki partiye de eşit uzaklıkta olduğunu, "ihtilalcı bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını sağlamak gerekir" sözleriyle ortaya koymuştur. İnönü'ye göre, "meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız ve eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır". Ancak siyasi partiler de, mensuplarının ya da öyle görünen özel amaç sahiplerinin "şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda" dikkat göstermelidirler. İnönü'nün varmak istediği sonuç, iki partinin birbirlerine güven duymalarını sağlamaktır. "Muhalefet, teminat içinde yasayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden emin bulunacaktır". Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, 12 Temmuz Bildirisi, ülkenin geri dönülmez bir biçimde çok partili yasama geçmiş olduğunu ortaya koyan bir belge niteliğindedir. O tarihte İçişleri Bakanı olan Hilmi Uran'a göre, bildirinin ilk biçiminde İnönü, Cumhurbaşkanının aynı zamanda Parti Genel Başkanı olmasını anayasaya bağlıyor ve ilk parti kurultayında bu durumun düzeltileceğini söylüyordu. Böylece arabuluculuk yapmasını haklı ve mazur göstermeye çalışıyordu. Nedense bu ifadeler, asıl metinde yer almadı. DP'nin kurulmasından sonra da endişeleri yenmek için uzun müddet sabır ve yardım göstermemiz lüzumlu olmuştur. Kararın dönülmez tabiatta olduğu anlaşıldıktan sonra, gittikçe artan bir siyasi cesaret havası yayılmıştır. Ölçülerin kaçtığı, sabırların tükendiği devreye girmiştik. 1947 hakiki bir buhran noktasıdır. Ümitsizlik aşikâr bir hale geldiği zaman 12 Temmuz Beyannamesiyle demokrasi hayatının yerleşmesi için kat'i tedbir tarafımızdan alınmıştır". Muhalefete en yetkili ağız tarafından güvence verilmiştir. İnönü bu bildirisiyle muhalefetin kurumsallaşmasına çok önemli bir katkıda bulunmuştur. Bildiriden sonra, iki parti arasındaki ilişkilerin tümüyle bahar havasına girdiği sanılmamalıdır. DP yönetiminin, içindeki "müfrit"leri zapt etmek için tuttuğu iki yönlü politikanın bundan sonra da sürdüğü görülmüştür. İnönü'nün ise partiler üstü konumunu iyice kanıksadığı bir döneme girilmiştir.¹⁴³

¹⁴³ AKIN, Fehmi, 12 Temmuz Beyannamesinin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi, s.1,s.7, s.8,

1946-1950 CHP iktidarı döneminde gerçekleştirilen dört hükümet değişikliği de bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Söz konusu bu uzlaşmada, Eroğul'a göre, dış faktörlerin belirleyiciliğinin önemli bir göstergesi, Truman Doktrininin sonucu olan ilk Türk-Amerikan askeri işbirliği antlaşmasının da 12 Temmuz 1947'de yani 12 Temmuz Beyannamesi ile aynı günde imzalanmasıdır. Fakat siyasal iktidarın hem siyasal rejimde gerçekleştirdiği değişikliğe hem de iktisadi politikalarındaki yapmış olduğu esnekliğe rağmen, sadece iktisadi değil, aynı zamanda siyasal bir prensip olarak kabul ettiği devletçilik politikasından bütünüyle vazgeçmemesi, üstelik bu doğrultuda ulusal sanayinin geliştirilmesi misyonundan da bir türlü feragat etmemesi, DP'nin kuruluş sürecinin ve 1945-1950 yılları arasındaki iç ve dış konjonktürün ayrıntılı bir analizini yapan, ABD'nin çıkarları ile CHP'nin çıkarlarının kesişmediğini görebilmiştir. Özellikle talep edilen kredi başvurularının başarısızlıkla sonuçlanmasında somutlaşan bu durum, ABD ile tarım ve ticaret burjuvazisinin sözcülüğünü üstlenen DP'nin yakınlaşmasına hız kazandırmıştır. Bu yakınlaşma, DP'nin iktisadi politikalarında izdüşümlerini gösterdiği gibi, özellikle ABD'nin 'hür dünya'nın önderliğine soyunması ve DP'nin de buna paralel olarak demokrasinin temel hak ve hürriyetlerin savunuculuğunu üstlenmesine ivme kazandırmış ve CHP hükümetinin de bu konuda bir açılıma gitmesini koşullandırmıştır. CHP'nin bir yandan ülkenin yeni uluslararası siyasal düzende kendi meşruiyetini gerçekleştirme arzusu bir yandan da ülkede baş gösteren siyasal bunalım koşullarında yaşadığı temsil krizi, CHP'yi siyasal sitemde ve rejimde restorasyona yöneltmiştir. Bu bağlamda CHP'nin 1946 olağanüstü kurultayı dönüm noktasını simgelemektedir. Söz konusu bu kurultayda, fiili olarak Tek Parti sisteminin sonunu ilan edilmiş ve parti başkanının değişmez olmaktan çıkarılıp seçimle tayin edilmesi, 'şef' deyiminin 'parti başkanı'na çevrilmesi için parti tüzüğünde gerekli değişikliklerin yapılması kararlaştırılmıştır. DP'nin, tüm müdahalelere rağmen 1946 seçimlerinde siyasal iktidarın hiç de ummadığı şekilde bir çıkış yakalaması, siyasal iktidar için mücadelenin aynı zamanda bir 'demokrasi mücadelesine' dönüşmesine hız kazandırmıştır.¹⁴⁴

4.3 TÜRK- AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Türk –Amerikan ilişkilerinin tarihi XIX. y.y. sonuna kadar uzanmasına rağmen, yoğun ve enteresan gelişmelerin yaşandığı konumuzla da ilişkili olarak ele alacağımız dönem, II. Dünya Savaşı sonrası dönemdir. ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası dış politika anlayışı, hem

<http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBİLENS/dergi/VII2/FehmiAKIN.pdf>, (14.06.2011).

¹⁴⁴ ÖZÇELİK KAYA, a.g.m., s.1,s.8.

genel olarak Soğuk Savaş sürecinin doğasına hem de bu süreç içerisinde önemli rol oynayan Türkiye'ye olan yaklaşımını belirlemiştir. Aynı şekilde, bu dönem Türkiye'nin bu dönemde içinde bulunduğu şartlar, O'nun anlayışını etkilemiştir.

ABD dış politikasında iki eğilimin birbiriyle daima rekabet içinde olduğu görülür. Real politik ve ideal politik şeklinde sınıflandıran bu yaklaşımlar, ABD'nin genel olarak uluslar arası ilişkilere bakışını, özel olarak da Türkiye'ye dönük politikasını yönlendirmiştir. ABD'li realistler (örneğin Hans J.Morgenthau gibi siyaset bilimciler ve Henry Kissenger gibi dışişleri bakanı-siyasetçiler), ABD dış politikasını realist paradigma çerçevesinde dizayn edip, uygulamaya koymaya çalışmışlardır. Onlara göre, ABD'nin Soğuk Savaş dönemi dış politikasının temel parametrelerin şunlardı: Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi; komünist ideolojinin diğer bölgelerde etkinlik kazanmasının önlenmesi; ABD'nin hayati çıkarlarının korunması için global alanda etki alanları oluşturulması; ve tüm bu hedeflere ulaşılması için siyasi, ideolojik, ekonomik ve askeri yöntemlerin kullanılması. ABD'li idealistler (ki bunların en önemlisi Woodrow Wilson'dur) ise, ABD'de dış politika misyonunun "uluslar arası arenada bazı normatif hedefleri gerçekleştirmek" olması gerektiğini savunmuşlardır. Uluslararası sistemde "demokrasinin yaygınlaştırılması" hedefi, bunların başında gelir. "Demokrasinin globalleşmesi" söylemi, ABD dış politika gündeminde daima yer almış olmakla birlikte, Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin hızla demokrasiye geçmeye başlamaları üzerine daha sıklıkla dile getirilmektedir. Fakat, ABD dış politikasının "dünyada demokrasinin geliştirilmesi" hedefi ile "dış politikanın diğer çıkarlarının elde edilmesi" hedefinin çatışması durumunda ikincisine öncelik verdiği kabul edilmektedir. Dünya Savaşı sonrası durum, Türk dış politikasına da benzer bir nitelik kazandırmıştır. Soğuk Savaş Türk dış politikası da Realist perspektif etrafında gelişmiştir. Sovyetler Birliği'nin savaştan sonra Doğu ve Güney Avrupa 'da komünist ve sosyalist partileri desteklemesi, Doğu Almanya'dan ve İran'dan askerlerini çekmemesi ve diğer pek çok gelişmelerin yanında Türkiye'den de Boğazların ortak savunulması ve Kars ve Ardahan'ın kendisine devredilmesini talep etmesi karşısında, Türk dış politikası yapıcılarının "Realist" paradigmaya müracaat etmekten başka alternatifleri yoktu. Önlerindeki iki gerçekçi tercihten birini seçeceklerdi: Ya gelen Sovyet taleplerini kabul edecek ve bu devletle işbirliğine gidecekler ya da bu gücü dengelemek amacıyla alternatif bir güce yaslanacak yani "güç dengesi politikası" uygulayacaklardı. Üçüncü bir alternatif olan "yalnızcılık" veya "tarafsızlık" politikası, uluslararası sistemin mevcut şartları ve güç yapısı dikkate alındığında, uygulanması olanaksız alternatifti. Eğer Türkiye kendi başına Sovyetler Birliği'ne karşılık verebilecek bir güce sahip olsaydı, bir başka güce yaslanmadan "güç dengesini" kendisi yaratabilirdi. Türkiye'nin böyle bir özelliğinin bulunmadığı bilindiğine

göre, alternatif güç dengesi yaratmak zorundaydı. ABD işte bu hedefi gerçekleştirmek için seçilen bir süper güçtü.¹⁴⁵

Hem ABD dış politikasındaki genel eğilim hem de Türk –Amerikan ilişkilerinin teorik çerçevesinden bakıldığında, Türkiye’de demokrasinin işlemesi veya işlememesinin, bu ilişkilerin sürdürülmesi açısından önemli bir unsur ve Türk –Amerikan İlişkilerinde dikkate alınması gereken bir parametre olmadığı sonucu çıkarılabilir. Türkiye’de demokrasinin varlığı veya yokluğunun, gelişmesi veya geri kalmasının, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişimini etkilemeyeceği düşünülebilir. Fakat bu çıkarımlar doğru değildir. Zira, Türkiye’de demokrasiye geçiş süreci, Türk -Amerikan ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte gerçekleşmiş; ve bu her iki süreçteki gelişmeler birbirini kuvvetle etkilemişlerdir.¹⁴⁶

4.3.1 Demokrasiye Geçişte ABD’nin Rolü

Öncelikle belirtmek gerekir ki Türkiye’de demokrasinin gelişiminde esasen Türk toplumunun kendi iç dinamiklerinin önemli bir payı vardır. Fakat pek çok ulusal gelişmelerde olduğu gibi, demokrasi süreci de, uluslar arası sistemde ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz gelişmelerden bağımsız olarak anlaşılabilir. Türkiye’de dikkate alınabilecek derecede bir demokrasi deneyiminin olması, ABD dış politika yapıcılarının Türkiye’ye dönük tavırlarını etkilemiştir. Yani II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin demokrasiye geçişi esasen yalnızca Türk toplumunun değil, aynı zamanda ABD dış politikasının çıkarlarına da uygun, reel politik bir durumdu. Türkiye’de demokrasinin ABD reel politikasına uygun olmasının 3 önemli nedeni gösterilebilir. Her şeyden önce, Türkiye’nin Batı ülkelerinin sahip oldukları bir sisteme, yani demokrasiye geçmesi, Türkiye’nin Batı dünyasına entegrasyonunu hızlandırmış ve kuvvetlendirmiştir. Türkiye’de demokrasinin bunun yanında liberal ekonomik ve siyasi sistemin işlerlik kazanması, Türkiye’nin Batı ülkeleriyle bağlantısını ve diyalogunu arttırmış ve onun NATO üyeliğini işlevsel hale getirmiştir. Türkiye gibi stratejik, askeri ve siyasi bakımdan önemli bir ülkenin, gerçek anlamda kazanılmasına yol açmıştır. Türkiye’nin ABD’nin önderlik ettiği liberal ve demokratik değerlerin geçerli olduğu Batı sistemine entegre olması, Türkiye’nin oynayacağı bölgesel rolü daha da kolay hale getirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda, Türkiye’de çok partili ve seçimlere dayalı bir rejimin kurulması, liberal ekonomik kuralların uygulanması amacıyla, siyasi, diplomatik ve mali destek yapmışlardır. Bu destekler, Türkiye’nin öncelikle ABD’ye genel olarak NATO

¹⁴⁵ÇALIŞ, Şaban, DAĞI, İhsan, GÖZEN, Ramazan, Türkiye’nin Dış Politika Gündemi, Kimlik Demokrasi, Güvenlik, Liberte Yayınları, 2001, s.73, s.78.

¹⁴⁶ÇALIŞ, DAĞI, GÖZEN, a.g.e. s.81.

sistemine bağlantısını kuvvetlendirmiştir ki, bu durum ABD reel politikasına uygundur. Harry Truman, ismini alan ABD yardımı ile ilgili açıklama yaparken “özgür toplumların kendi geleceklerini kendi iradeleriyle (demokrasi) belirlemelerini sağlamak” amacıyla ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’a ekonomik ve mali yardım yapacağını; bu yardımın ekonomik istikrar ve düzenli siyasi süreçleri(demokrasiyi) geliştireceğini belirtmişti. Diğer bir deyişle, Truman ABD yardımının Türkiye’de demokrasinin kurulması ve gelişmesine yardımcı olmak amacıyla verildiğini söylüyordu.¹⁴⁷

Türkiye, savaş sonu dünyasına çok partili demokratik rejimi kurma çabaları ve çok önemli ekonomik kalkınma süreç ve sorunlarıyla girmiştir. Ekonomik kalkınma olmadan demokrasinin kurulamayacağı, kurulsa bile gelişemeyeceği evrensel olgusundan hareket eden Türk yöneticileri, NATO üyeliğini “Modern Türkiye” için gerekli görüyordu. Ayrıca, savaş sonrası siyasal istikrarsızlık döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin de yeni silahlarla donatılması ve ateş gücünün yükseltilmesi gerekiyordu. Türk yöneticiler, tüm bu amaçların gerçekleştirilmesinde dışarıdan gelecek ekonomik ve askeri yardımları bir önkoşul olarak değerlendirme eğilimindeydiler. Dolayısıyla, Türk Hükümeti’nin bakış açısına göre Türkiye’nin NATO üyeliğinin, ekonomik, siyasal ve askeri gelişme amaçlarına önemli ölçüde katkısı olacaktı. Hatta Türkiye’nin NATO’ya girişinde öncelik sırasının, askeri ve güvenlik ihtiyaçlarından çok, ekonomik ihtiyaçlara yönelik olduğunu söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Türkiye, bu gerekçelerle NATO’ya üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak ne gariptir ki, ABD ve İtalya dışında hiçbir NATO üyesi ülke Türkiye’yi desteklememiştir. Hatta İngiltere, Türkiye’yi ileride kurmayı düşündükleri Ortadoğu Savunma Paketi içerisinde görmek istediğini açıkça ifade ederek üyelik öneri ve girişimimizi reddetmiştir. Oysa Türkiye’nin, İngiltere önerisi doğrultusunda böyle bir oluşum içinde yer alması da mümkün değildi. Çünkü Türkiye, BM Örgütü’nde İsrail’i desteklemiş, tüm Arap ülkelerinin ve Ortadoğu’nun tepkisini toplamıştı. Türkiye’nin NATO üyeliğine ilk başvurusu, Mayıs 1950’de Yunanistan ile birlikte olacaktır. Türkiye daha önce, 8 Ağustos 1949’da, Avrupa Konseyi’ne girmişti; ancak bu sefer, özellikle İngiltere’nin tepkisel tutumu sonucu ittifaka alınmayacaktı. Lâkin üye ülkeler, Türkiye’nin Avrupa için ne denli önemli olduğunu ve askeri gücünün vazgeçilemez olduğunu ancak sonraları anlayacaklardı. Türkiye, 25 Haziran 1950’de patlak veren Kore Savaşı’na, yukarıda da değinildiği gibi, hiçbir yükümlülüğü olmamasına rağmen 4.500 askerden oluşan bir tugaylık kuvvetle katılacak ve milli mücadeleden bu yana hiç savaşmamış Türk askeri, bu savaşta destan denebilecek kahramanlık örnekleri gösterecek ve bu sayede, 18 Şubat 1952’de NATO üyeliğine kabul

¹⁴⁷ ÇALIŞ, DAĞI, GÖZEN, a.g.e. s.86, s.88.

edilecekti. Türkiye'nin NATO'ya girme istek ve çabasını, salt Sovyet tehdidine karşı güvenlik sağlamak açısından değerlendirmek yanlış olur. Sovyet tehdidi, Türkiye'de zaten var olan üyelik isteğini güçlendirip hızlandıran bir faktör olmuştur. ABD'nin Türk demokrasisinin gelişiminde oynadığı en önemli rol, demokrasiye geçişi hızlandıran uygun uluslararası ortam ve koşulları yaratmış olmasıdır. ABD'nin savaş sonunda yeni bir dünya düzeni yaratabilmek amacıyla uygulamış olduğu siyasi, askeri, ekonomik ve kurumsal oluşumlar, "liberal uluslar arası düzen" olarak adlandırılır. Bu düzenin temel prensipleri; ulusal ve uluslararası alanda liberal ekonomik düzenin oluşturulması; siyasi bakımdan açık ya da demokratik siyasi sistemlerin geliştirilmesi; liberalizm ve demokrasiye dayanan bu sistemlerin askeri ittifak sistemi içerisinde birlikte hareket etmesi, şeklinde sıralanabilir. Tüm bu amaçların gerçekleştirilmesi amacıyla ABD'nin öncülüğünde GATT, IMF, Dünya Bankası, NATO ve hatta BM gibi uluslar arası örgütler kuruldu. Liberal uluslar arası düzenin en önemli hedefi, bu ilkeleri ve politikaları benimseyen ülkeleri ABD kampı içerisinde tutmak ve Sovyetler Birliği'ne ve onun komünist –sosyalist ideolojisine (sosyalist düzene) karşı mücadele etmektir. Savaş sonrasında oluşan liberal uluslararası düzen, Türk yöneticilerinin algılamalarını çok derinden etkilemiş ve onların demokrasiye geçiş yönünde hızlı adımlar atmalarına neden olmuştur. Cumhurbaşkanı İnönü, Türk dış politikasının yeni dönemdeki amacının "Birleşik Amerika ile temas ve münasebetleri, yenedünyanın bu büyük ve şanslı demokrasisi ile dostluğu her gün daha da ziyade kuvvetlendirerek, karşılıklı gayret ve hamlelerle genişletmek olduğunu açıklıyordu. Türkiye'nin demokrasiye geçiş isteği sadece bir algılama sonucu değildi; fakat aynı zamanda hem bir ideal ve hem de dış politika hedeflerine ulaşmak için araç idi. Türkiye'nin demokrasiye geçişi öncelikle onun Batılılaşma idealinin gerçekleşmesine yardımcı olacak bir adımdır."Demokrasiye geçiş", modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal egemenlik ilkesini daha anlamlı hale getiren ve böylece Batılı standartlara ulaşmasını hızlandıran çok büyük bir adımdır. Bunun yanında Türkiye oluşan uluslar arası sistemde kendini güvenli, huzurlu ve asil bir yer edinmeyi; savaş boyunca izlediği tarafsız dış politikanın neden olduğu yalnızlıktan kurtulmayı; ABD'nin liderliğinde kurulan ve üyelerinin tamamı demokrasiyle yönetilen ülkeler camiasının bir üyesi olmayı; bu camianın askeri, ekonomik, mali ve siyasi desteğini alabilmeyi ve nimetlerinden yararlanmayı hedefliyordu. Türkiye önce BM'ye üye olabilmek için "demokrasiye geçişi" bir dış politika kozu olarak kullandı. Öyle ki, Türkiye, BM'nin kurucu üyelerinden birisi olabilmek için daha savaş resmen sona ermeden Japonya'ya savaş ilan etmiş ve BM Antlaşması'na imza koymak üzere San Francisco'ya gitmeye hak kazanmıştı. İnönü 1945 Haziran'ında San Francisco'ya giden Türk heyeti üyelerinden, Türkiye'de demokratik ve liberal politikaların en kısa zamanda uygulanacağını ABD yönetimine iletmelerini istemişti. İnönü'nün vaatleri ardı ardına yerine

getirildi: İlk adım olarak 1946'da DP kuruldu ve hemen ardından tartışmalı da olsa ilk seçimler yapıldı. Bu gelişmeler olurken ABD'nin Türkiye lehine adımlar atmaya başladığını görüyoruz: Truman Doktrini çerçevesinde yapılan yardım bunun göstergesidir.¹⁴⁸

Ayrıca Truman Doktrinin tarifi açısından şu ifadelere yer vermek yerinde olacaktır. Eski Amerikan Cumhurbaşkanı Monro 1825 tarihinde kongreye hitaben mesajı ile Avrupa'nın müstebit hükümdarlarına karşı milli hâkimiyet rejiminin müdafaasını üzerine almıştı. Başlarında Rus Çarı olan bu devletlerle hitabında Başkan Monro şöyle diyordu; “Birleşik Amerika Devletleri, eski dünya milletlerinin dahili işlerine karışmaz. Fakat bu devletler herhangi bir şekilde Amerika'da yeniden sömürge kurmaya kalkarlarsa yahut Amerika milletlerinden herhangi birinin iç idarelerine karışarlarsa bu hareketi kendilerine karşı hasmane olarak telakki eder.” Monro kaidesi bu şekilde ilan edildikten sonra Avrupa Devletlerinin Amerika kıtası ile alakaları kesilmiştir. Truman Doktrinin tarifi ise: “Komünizmin istilacı hareketine karşı Batı demokrasinin müdafaası” şeklinde tanımlanır. Fahir Armaoğlu'nun 1949'da yazdığı makalesinde ise Truman Doktrinin, Monro Doktrini ile taban tabana zıt olduğunu belirterek şu sonuçları çıkarmaktadır: Truman Doktrini artık, ABD'nin, Avrupa ve dünya meselelerinden uzak kalamayacağını açıkça göstermiştir ki Monro doktrini ile taba tabana zıttır. Kendi kıtasındaki yalnızlık politikasını bırakmak zorunda kalan ABD'ye bu doktrin yepyeni bir politika ile yeni sorumluluklar yüklemiştir. Bu yeni siyaset ile Birleşik Amerika, Akdeniz'de İngiltere'nin yerini almıştır. Truman'ın mesajı Türkiye e Yunanistan'ın iktisadi durumlarının zayıflığını esas almakla birlikte, bu iki devletin Sovyet baskısına maruz kalmasına bilhassa istinat etmiştir. Truman Doktrinin Önemli bir yanı da, dünyanın kesin bir şekilde iki bloğa ayrıldığının ve Soğuk Savaş'ın derinleştiğinin açığa vurulmasıdır.¹⁴⁹

Öncelikle belirtmek gerekir ki Türkiye'nin önem bakımından daha öncelikli hedefi, Sovyet tehdidi karşısında NATO sistemi içinde kendine güvenli bir alan bulmaktır. Bilindiği gibi Türkiye'nin NATO'ya üyelik başvurusu 1949 yılında reddedilmiş, ancak 1950 seçimlerinde DP'nin büyük oy çoğunluğuyla iktidara gelmesi sonrasında kabul edilmişti. Türkiye'nin NATO üyeliğinin kazanmasının nedeni olarak Kore Savaşı'na asker göndermesi

¹⁴⁸ AKŞİN, Sina, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi(1789-1980),İmaj Yayıncılık,Ankara 2006, s.221.

¹⁴⁹,EKİNCİKLİ, Mustafa, İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti, Berikan Yayınevi, 2002 Ankara, s.137,s.139.

ve ABD'ye fedakârlık yapmış olması gösterilir.¹⁵⁰ Batı ile özellikle ABD ile bir yakınlaşmayı Nisan 1946 başında Missouri zırhlısının İstanbul'a gelmesi simgeliyordu.¹⁵¹

Yukarıda ayrıntılı olarak belirttiğimiz gibi, ABD'nin, 1945 yılı sonlarından itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Aynı sıralarda Sovyetler Birliği'nin İran üzerindeki baskısı ABD'nin bu bölgeye ilgisini arttırmıştır. İran'daki Sovyet askeri kuvvetlerinin 2 Mart 1946 tarihinde çekilmesi gerekirken bunu yapmamaları, ABD'yi harekete geçirmiştir. Bu amaçla, İran'daki Sovyet kuvvetlerinin çekilmesini isteyen 6 Mart 1946 tarihli ABD notasının verildiği gün, Amerikan donanmasının en büyük zırhlılarından Missouri'nin, Türk Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını İstanbul'a götürmek üzere mart sonlarında New York'tan ayrılacağı bildirilmiştir. Bu hareket Sovyet Rusya'ya karşı bir gösteri anlamındaydı ve Missouri zırhlısının İstanbul'a geldiği tarihte Türk kamuoyunda büyük bir tezahüratla karşılandı. Bu zırhlı İstanbul'da demirlediği gün (5 Nisan 1946), Başkan Truman'ın yaptığı konuşmada ABD'nin Dünya politikası içinde Ortadoğu'ya yönelik politikası şöyle açıklanmıştır: “Gözlerimizi Yakın ve Ortadoğu'ya çevirdiğimiz zaman, vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız, ne de beraberce kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdürler. Böyle olunca da Yakın ve Ortadoğu'nun bu bölgenin dışındaki büyük devletle arasında önemli bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birdenbire bir çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir. Yakın ve Ortadoğu'da küçük ya da büyük hiçbir devletin, Birleşmiş Milletler kanalıyla, diğer devletlerin çıkarlarıyla uzlaştıramayacağı hiçbir meşru çıkarı yoktur. BM'nin, Yakın ve Ortadoğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı ya da sızma yoluyla tehdit edilmemesi konusunda ısrara hakları vardır.” ABD'nin savaş sonrası uluslararası politikasıyla ekonomik politikasını sentezleyen ilk önemli işaret Dışişleri Bakanı James Byrnes tarafından Eylül 1945'te açıklanmıştır. Bu konuşmada: “...Yeryüzünün bir çok ülkesinde siyasal ve ekonomik ilkelerimiz, bu ilkeleri kabul etmeyen ideolojilerle çatışma durumundadır. Kendi ekonomik sorunlarımızı başarılı bir şekilde yönetebildiğimiz ölçüde, yeryüzünün her bölgesinde kendi ilkelerimize taraftar sağlayabiliriz” denilmektedir. Bununla birlikte Türkiye-ABD ekonomik yakınlaşması ilk somut şeklini, yukarıda belirtilen, “Missouri Olayı”ndan kısa süre sonra almıştır. Bu olay, Türk aydını için âdeta bir turnusol kâğıdı

¹⁵⁰ÇALIŞ, DAĞI,GÖZEN, a.g.e. s.83, s.88.

¹⁵¹AKŞİN, a.g.e., s.222.

olmuştur. Bazı gazeteci yazarlar, bundan böyle “ABD’nin hududu Akdeniz’dedir” (M. F. Faik) demiş, bazıları ise bu zırhlıyı “Çelikten Bir Barış Elçisi” olarak görmüştür. Falih Rıfkı Atay gibi radikal Kemalistler ise “Böyle (barışçı) bir dünyada yaşamak isteyen herkes Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını bulacaktır” diye yazmıştır. İlginçtir ki, bundan bir süre sonra “Ortadoğu’yu bir Amerikan pazarı haline getirmek ve hatta uzun vadeli krediler açmak” amacıyla Amerikan sermayeli Ortadoğu Kumpanyası (The Middle East Company) kurulmuştur. Kısa süre içinde bu şirketin Türkiye’de şubeleri açılmıştır. Bu şirket Türkiye üzerinden bütün Ortadoğu bölgesini Amerikan pazarı haline getirmek için olanca gücüyle çalışmıştır.¹⁵²

Türkiye’nin tek partili rejimden demokrasiye geçiş sürecinde kat ettiği yol , çalışmada ayrıntılı olarak yer bulmuştur. Bu bağlamda farklı bir bakış açısı olması bakımından bu sürecin yabancı yazarların kaleminde ne şekilde ifade bulduğuna bakmakta yarar olacağını düşünmekteyim. Buna göre, Duverger, Fransızcası 1951 yılında yayımlanan kitabında şöyle yazıyordu: “Türkiye örneği, engin bir öngörü, derin bir sezgiyle uygulanan bir tek parti yönetiminin, ileride gerçek bir demokrasinin kurulmasını olanaklı kılacak tek unsur olan yeni bir yönetici sınıfın ve bağımsız bir siyasal elitin yavaş yavaş ortaya çıkmasına yol açabileceğini göstermektedir.¹⁵³ Ankara’daki Fransız Büyükelçisi Jean Lescuyer, Dışişleri Bakanı Robert Schuman’a sunduğu 17 Kasım 1950 tarihli raporda Türk hükümetini demokratikleşmeye teşvik eden dış etkenleri şöyle özetliyordu:

“Şunu da eklemek gerekir ki dışarıdan kaynaklanan ama bütünüyle zorunlu bir gerekçe Türk hükümetini bu yola(rejimin yumuşatılmasına) itiyordu. Kendisini totaliter bir ülke olarak gösterip de Amerika’dan nasıl yardım isteyebilirdi? Dünyaya ve özellikle ABD kamuoyuna Türkiye’nin emin adımlarla demokrasi yolunda ilerlediğini göstermekten başka bir çare düşünülebilir mi ?”¹⁵⁴

¹⁵²ORAL, Mustafa, Hasan Saka Kabinesi ve Dış Politikası, s.1, <http://www.turksolu.org/ileri/25/oral25.htm>, (15.06.2011).

¹⁵³ Yabancıların gözüyle Tek Parti Rejiminden Demokrasiye geçişte Türkiye, (anonim), <http://www.yaziyaz.net/forum/showthread.php/1404-Yabanc%C4%B1lar%C4%B1n-g%C3%B6z%C3%BCyle-Tek-Parti-Rejiminden-Demokrasiye-ge%C3%A7i%C5%9Fte-T%C3%BCrkiye>, (28.03.2011).

¹⁵⁴ TÜRKAY,, a.g.m. s.54, s.55.

SONUÇ

Demokrasiyi, kayıtsız şartsız çağdaşlaşma projesinin bir parçası olarak benimsemek gerekmektedir. Türkiye'nin demokratik devletler safhında yer alması yönünde meydana gelen gelişmelere baktığımızda, bunun kökeninin Osmanlılara kadar uzandığını görmekteyiz. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı'nın getirdiklerine tepki duyan grup da muhalefet hareketinin başlangıcı olmuştur, diyebiliriz.

Batı'nın modernleşme sürecine uyum sağlayamayan ve yıkılan Osmanlı Devleti kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne örnek olmuş ve daha çok iç dinamiklerin değil dış dinamiklerin tesiriyle tepeden inme modernleşme politikası benimsemiştir. Meydana gelen ekonomik buhran ve değişen uluslar arası konjüktür nedeniyle tek parti yönetiminin dışarıdan diktatörlük gibi algılanmasının önlenmesi gibi nedenlerle demokratikleşme çabalarının meydana geldiğini söyleyebiliriz.

Demokratik kuralların tam olarak yerleşmediği Türkiye'de ülke içi veya ülke dışından kaynaklanan ekonomik krizlerin siyasal ve idari hayata etkisi gelişmiş Batı ülkelerinden oldukça farklı olmuştur. Toprak reformu gibi uygulamalar da değişen dünya bağlamında ortaya atılmış, sonuçları açısından başarılı sayılamayacak ancak bulunduğu dönemde muhalefetin belirmesi açısından faydalı olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra "demokrasi patlaması" olarak ifade edilen süreçte Türkiye, uluslararası ortamdan nasibini almış ve iç politikada karar alma mekanizmaları üzerinde bu etkileri değerlendirerek bir takım uygulamalar gerçekleştirmiştir. 1946 yılında iç nedenlerin yanında daha çok dış nedenlerle Türkiye'de çok partili hayata geçildiği söylenebilir. Savaş sonu konjonktürü içinde Batı dünyasına yanaşmak zorunda kalan Türkiye'ye dış baskılar gelmeye başlamıştır. Kaldı ki Türkiye'nin 1945'lerdeki iktisadî durumunun parlak olmayışı, yöneticileri -başta ABD olmak üzere- Batılı demokrasilerin "anlayış"ına muhtaç hâle getirmiştir. Buna bir de Sovyetler Birliği'nin Boğazların statüsünde söz hakkı ve ülkemizin doğusundan toprak talebinde bulunmasını eklersek, manzara tamamlanmış olur. Böylece Türkiye'nin önce kendi "evinin içi"ni düzeltmeye başlaması, bu doğrultuda bazı adımlar atması kaçınılmaz hale gelmiştir.

1923 ve 1945 yılları arasında uluslar arası sistem, kısa vadeli değişken ittifakların ve sürekli nitelik taşıyan bazı ittifakların oluşmasına vesile olmuştur. Bu çerçevede gelişen Türk-Amerikan ilişkilerinin çalışma içerisinde ayrıntılı olarak analiz edilmesinin faydalı olduğu kanaatindeyim. Türkiye'nin güvenlik endişesi neticesinde Batı bloğuna girmesi ve bunun ön şartı olarak da çok partili siyasete geçme kararı gösterilebilir. Bu bağlamda Türkiye'nin kapitalizmin uluslar arası kurumlarına üyeliği ve "elde ettiği" menfaatleri NATO'ya üyelik, ekonomik anlamda yapılan Marshall ve Truman Yardımları şeklinde sıralanabilir.

Bu metinde genel olarak Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişin nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu geçişin direkt olarak toplumsal bir ihtiyaçtan ötürü gerçekleşmediği; uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ve kutuplaşmalar neticesinde bir şekillendiğini söylemek mümkün olacaktır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen dünya koşulları ve sürdürülmekte olan otoriter rejimin yarattığı toplumsal hoşnutsuzlukların etkisiyle çok partili parlamenter sisteme geçilmiştir. Türk siyasal hayatında 1946 seçimleri tek parti rejiminden çok partili parlamenter sisteme geçişin ve 1950 seçimleri ise tek parti iktidarına son veren siyasi dönüşümün yani demokrasiye geçişin miladı olmuştur, diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980 , Hil Yayınları ,1996, İstanbul.
- AHMAD, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, 2008, İstanbul.
- AKŞİN, Sina, Ana çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980, İmaj Yayıncılık,2006, Ankara.
- AKŞİN, Sina, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem/Tarih Yayınları, 2002, İstanbul.
- ANZERLİOĞLU, Yonca, DOĞANER, Yasemin, GÖKGÖZ Saime Selenga ,80.Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Demokrasi, Hacettepe Üniversitesi yayınları,2004, Ankara.
- ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 – 1980, Türkiye İş Bankası Yayınları,1989, Ankara.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, nşr. İlhan Bahar, Nutuk, Alfa Yayınları, İstanbul 2008, s.889, s.892,s.893.
- Atatürk Sonrası İç Türkiye İç Politikası, (anonim),
<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/III11.pdf>, (01.05.2011).
- BERBEROĞLU, Güneş, Siyasi Parti Yönetimi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları:1003, 1997, Eskişehir.
- BERKES, Niyazi, Türkiye'de çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, 1978, Ankara.
- BİLİR Faruk, Siyasi Partilerde Parlamento Adaylarının Belirlenmesi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme), Yetkin Yayınları, 2007, Ankara.
- ÇALIŞ, Şaban, DAĞI, İhsan, GÖZEN, Ramazan, Türkiye'nin Dış Politika Gündemi, Kimlik Demokrasi,Güvenlik, Liberte yayınları, 2001.
- ÇAVDAR, Tefik, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900–1960, İmge Kitabevi, 1.Baskı, Eylül, 2003.
- Çok Partili Rejime Geçiş Yılları ve Uluslararası Kapitalizme Eklemlenme, (anonim),
<http://www.sosyalizm.eu/?p=1915>, (14.03.2011).
- EKİNCİ, Necdet, Türkiye'de çok partili düzene geçişte dış etkenler, toplumsal dönüşüm yayınları,1997, İstanbul.
- EKİNCİKLİ, Mustafa, İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti, Berikan Yayınevi, 2002 Ankara.
- EROĞLU, Cem, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, 1998, Ankara.
- KACMAZOĞLU, Bayram, Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar, Birey Yayıncılık, 1998, Ankara.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, 9. Basım, 2000, Ankara.
- GÜNAYDIN, Gökhan, TMMOB, Türkiye Toprak Reformu Kongresi, 2005.

- GÜRÜN, Kamuran, Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşı’na Sokma Çabaları, Belleten Yayınları, 1998,Ankara.
- İNALCIK, Halil, Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu” Osmanlı İmparatorluğu - Toplum ve Ekonomi, Eren Yayınları, İstanbul.
- KABASAKAL, Mehmet, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960,1991, Ankara.
- KAÇMAZOĞLU, Bayram, Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar, Birey Yayıncılık, 1998, Ankara,
- KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş, 9. baskı, Bilgi Yayınevi, 1997, Ankara.
- KARABULUT, Kerem, 1942 Tarihli Varlık Vergisine Bir Bakış, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 27, 2005.
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, V. Cilt. Türk tarih Kurumu Basımevi, 1995,Ankara.
- KARATEPE, Şükrü, Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, İz Yayıncılık, 1999, İstanbul.
- KARPAT, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, Alfa Yayınları,İstanbul, 1996.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, İmge Kitabevi, 3. Baskı, 1995, Ankara.
- KOÇAK, Cemil, Türkiye’de Milli Şef Dönemi(1938-1945), Cilt 2, İletişim Yayınları, 2009, İstanbul.
- KURTCEPHE, İsrail, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Alp Yayınevi, 2006, Ankara.
- MARDİN, Şerif, Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci, 5.kitap, Felsefe Yazıları ,1983, İstanbul.
- MARDİN, Şerif, Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, 1995, İstanbul.
- MARDİN, Şerif, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yayınları, 5.Baskı, 2004, İstanbul.
- ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş 5.Baskı, Yetkin Yayınları,1998, Ankara.
- ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 8. Baskı, Yetkin Yayınları,2005, Ankara.
- ÖZBUDUN, Ergun, Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür, Türk Demokrasisi, Vakfi Yayınları, 1995, Ankara.
- ÖZDAĞ, Ümit, Demokrat Parti Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve İhtilalın Nedenleri, Boyut Yayınları, İstanbul, Kasım 1997.
- ÖZ,Esat,Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım:1923-45, 1992, Ankara.
- SAĞLAM, Fazıl, Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, Beta Yayınları, 1999, İstanbul.

- SAV, Atilla, Siyasi Partilerin Örgütlenme Modeli, TESAV Sempozyumu: Siyasi Partiler Ve Demokrasi, Tesav Yayını, 1995.
- SEZAL, İhsan, Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar, Akçağ Yayınları, 1991, Ankara.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban, Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyo ekonomik Faktörler, Nobel Yayın Dağıtım ,2001, İstanbul.
- Tek Parti Rejimi, Genç Bilim Sitesi, <http://www.genbilim.com/content/view/289965/190/>,(anonim), (22.12.2010).
- TEZİÇ, Erdoğan, “Anayasa Hukuku”, Beta Yayınları, 1996, İstanbul.
- TİMUR, Tamer, Türkiye’de Çok Partili hayata geçiş, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Mart 2003, İstanbul.
- Toprak Reformu Kongresi 2005, (anonim),
http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/958G_8166da05c5a094f_ek.pdf, (13.05.2011
- TÜRKAY, Orçun, Türkiye’de Asker ve Siyaset, Kitap Yayınevi, 2008, İstanbul.
- Türkiye ve Batı ülkelerinde Siyasi Parti Yasakları,(anonim)
http://www.turkhukuksitesi.com/makale_1187.htm, (23.02.2011).
- Türkiye’de Siyasal Partilerin Hukukunun ve Siyasi Partilerin Güncel Sorunları, (anonim),
<http://www.teias.gov.tr>.
- UYAR, Hakkı,Vatan Cephesi ve Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek. Yabancıların gözüyle Tek Parti Rejiminden Demokrasiye geçişte Türkiye, (anonim),
<http://www.yaziyaz.net/forum/showthread.php/1404-Yabanc%C4%B1lar%C4%B1n-g%C3%B6z%C3%BCyle-Tek-Parti-Rejiminden-Demokrasiye-ge%C3%A7i%C5%9Fte-T%C3%BCrkiye>, (28.03.2011).
- YARALI, Sedat, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Demokratikleşme Çabaları, Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 2003.
- YÜCEKÖK, Ahmet, Siyasetin Toplumsal Tabanı, Ankara, 1987,
- YÜKSEL, Nahit, Siyasetin Kamusal Finansmanı, 2007, Ankara.
50. Yıldönümünde 27 Mayıs’ı Hatırla(t)mak, Türkiye Çalışmaları Grubu, SDE, Ankara,2010, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/SDE-RAPOR%2027%20May%C4%B1s-yeni-t.pdf>, (22.05.2011).

MAKALELER

- ACAR, Mustafa, İttihat ve Terakki'nin Sonu,
- AKANDERE, Osman, Fuad Köprülü ve DP'nin Kurulmasındaki Rolü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, Konya, 1997,
- AKANDERE, Osman, İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Çok Partili Hayata Geçişte Kurulan İlk Muhalefet Partisi Milli Kalkınma Partisi,
- AKIN, Fehmi, 12 Temmuz Beyannamesinin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi,
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri ,
- ASLAN, Seyfettin, YILMAZ, Abdullah, Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncenin Değişimi,
- ATACAN, Şahin, Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Seçimler ve Seçmen Davranışları,
- AVANER, Tekin, 1945: Dönüm Noktasında Türkiye,
50. Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırla(t)mak, Türkiye Çalışmaları Grubu, SDE, Ankara,2010
- BALİ, Rıfat, Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları,
- BALTA, Ecehan, 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Reform mu? Karşı Reform mu?
- BAYTAL, Yaşar, Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları 1950-1957, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı 40, Kasım 2007,
- BENHÜR, Çağatay, 1945- 1946 Yıllarında Türkiye'de Politik Gelişmelere Genel Bakış,
- BURAK, Durdu Mehmet, Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri,
- COŞAR, Nevin, , Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi ,
- DAVER, Bülent, Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler: Birkaç Örnek Olay.
- DEMİREL, Tanel, 2000'li Yıllarda Asker Ve Siyaset Kontrollü Değişim İle Statüko Arasında Türk Ordusu,
- DEMİRTAŞ, Barış, Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri,
- DİNÇ, Sait, , Atatürk Sonrası Türkiye'de İç ve Dış Politikada Gelişmeler,
- DOĞAN, Naci, Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Uluslararası Sistem , NATO'nun Rolü ve Türkiye'nin Stratejik Konumu,
- DURÇ, Safiye Ate, Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti, Mukaddime Sayı:1, 2010,
- DURSUN, Davut, Türkiye'de Siyasal Partilerin Gelişimi, Müdafaa-i Hukuk Hareketi Dergisi,
- ERASLAN, Cezmi, Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi,

- ERDOĞAN, Selami, İNAÇ, Hüsamettin, GÜNER, Ümit, Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Sosyo- Politik Nedenler, Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 13 Ekim – 2007,
- ERDOĞAN, Soner, Türk Demokrasininin Doğum Tarihi: 14 Mayıs,
- ERTAN, Birol, Demokrasi ve Yerel Yönetimler,
- ERTEM, Barış, Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası,ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi,Cilt:1,Sayı:2, 2010,
- GÖKBAŞ, Seval,Çok Kutuplu Yeni Dünya Düzeninde ‘Güvenlik’ Algısı,
- HASAN, Çetin, İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945), Yüksek Lisans Tezi, 2007, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- HAYTOĞLU, Ercan, Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945),
- İNAN, Süleyman, Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2002, Isparta,
- İNAN, Süleyman, Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi:17.Madde, 2005,
- İNCE, Erdal, Köylüyü Topraklandırma Kanunu’nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerine Etkileri,
- KABASAKAL, Mehmet, UÇAR, Yeliz, Türkiye’de Siyasi Partilerdeki Merkezi Yapılanmaya Etki Eden Etmenler ve Merkezizetçi Yapılanmanın Siyasal Demokrasi Açısından Olumsuz Etkileri,
- KAPLAN, İbrahim, "Demokrasi, Hukuk, Otorite,
- KASTAN, Yüksel, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler(1938-1950),
- KOLTUK, Durmuş Ali, II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte CHP ve İsmet İnönü,
- OLGAÇ, Halit, Türkiye’de 1946 Genel Seçimlerinde İzlenen Stratejiler ve Seçim Sonuçları,
- ORAL, Mustafa, Hasan Saka Kabinesi ve Dış Politikası,
- ÖZBUDUN, Ergun, M. Duverger’in Siyasal Partileri ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler,
- ÖZBUDUN, Ergun, “Siyasi Partiler ve Demokrasi”,
- ÖZÇELİK KAYA, Pınar, Demokrat Partinin Demokrasi Söylemi
- ÖZKAN, Selçuk, TEMİZER, Abidin, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık,
- PARS, Verda, Türkiye’de Siyasal Partileşme, Örgütlenme ve İdeolojiler (1950-1960), 2005, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,

- SEYHANLIOĞLU, Hüseyin, Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakarlık Doktora Tezi,2009, Isparta,
- SÖĞÜTLÜ, İlyas, Cumhuriyet Türkiye'sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayı:19,2010,
- ŞİRİN, Özgür, Çok Partili Sisteme Geçiş: Demokrat Parti,
- TAŞKIRAN, Cemallettin, Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri,
- TOSUN, Hüseyin, Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 52, Cilt: XVIII, Mart 2002,
- TUNCEL, Gökhan, Ekonomik Krizlerin Türkiye'de Siyaset – Bürokrasi İlişkisine Etkisi
- URAL, Şafak, Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey,
- UYAR, Hakkı, Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938),
- UYAR, Hakkı, Türkiye'de Tek Parti Döneminde CHP'nin Toplumsal Kökenleri: İkinci Seçmenler Örneği (1935),
- UYAR, Hakkı, Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938),
- UZGEL, İlhan, Türk Dış Politikasında “Sivilleşme” Ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği,
- YALÇIN, Soner, Demokrat Parti, 4 Mart 2007,
- YARARSOY, Dursun, Temsili Demokrasinin Gelişme Sürecinde Siyasal Partiler Kavramı,
- YURT, Sercen, Milli Korunma Kanunu,
- YÜCE, Müge, Siyasetin Finansmanı Sorunu ve Çözüm Önerileri,
- YÜKSEL, Nahit,Siyasetin Kamusal Finansmanı, , T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2007,

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.3hhareketi.com/blog/21-hur-yorum/1484-ittihat-ve-terakki-devrinin-sonu> (20.01.2011).
- http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg2/daver.pdf (16.02.2011).
- <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s3/20.pdf>, (24.04.2011).
- <http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/dergi/sayi1-8/4/12.pdf>, (02.05.2011).
- (<http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/VII2/FehmiAKIN.pdf>, (14.06.2011).
- http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg16/aliefendioglu.pdf, (19.02.2011).
- <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/tanzimat%20d%C3%B6neminde%20osmanl%C4%B1%20b%C3%BCrokratik%20yap%C4%B1%20ve%20d%C3%BC%C5%9F%C3%BCncesi%20de%C4%9Fi%C5%9Fimi.pdf>, (05.05.2011).
- <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/1946secimleri.pdf>, (18.03.2011).
- <http://kayaum.politics.ankara.edu.tr/1945.pdf>, (21.05.2011).
- <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/SDE-RAPOR%2027%20May%C4%B1s-yeni-t.pdf>, (22.05.2011).
- http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/varlik_vergisi_tartismalari.pdf, (03.05.2011).
- <http://www.praksis.org/files/005-Balta.pdf>, (08.04.2011).
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/790/10141.pdf>, (02.05.2011)
- http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1006_61.pdf, (19.03.2011).
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf>, (21.01.2011).
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/459/5216.pdf>, (01.05.2011).
- <http://www.setav.org/ups/dosya/13749.pdf>.
- <http://kutuphane.uludag.edu.tr/PDF/fen-ed/htmpdf/2007-2/M14.pdf>, (03.05.2011).
- http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturk_sonrasi_ic_ve_dis_gelismelere_bakis.pdf, (30.04.2011).
- <http://mukaddime.artuklu.edu.tr/documents/Makaleler/Sayi1/4.pdf>, (01.04.2011).
- http://www.mhhp.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=121&Itemid=77&showall=1, (19.05.2011).
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/798/10200.pdf>, (28.03.2011).
- <http://www.akademikbakis.org/13/makale/parti.pdf> (15.03.2011).
- www.soneraksoy.net/makaleler/makale1.doc, (29.04.2011).

- <http://fbe.emu.edu.tr/journal/doc/34/34Article11.pdf>, (02.02.2011).
- <http://www.stratejikongoru.org/pdf/yeniguvenlikalgisi.pdf>, (13.06.2011).
- http://pauegitimdergi.pau.edu.tr/Makaleler/786386030_4T%c3%9cRK%c4%b0YE.pdf, (18.04.2011).
- <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00282.pdf>, (06.05.2011)
- http://www.ata.boun.edu.tr/grad/Issue_3/Inan,%20Suleyman_Toprak%20Reformunun%20En%20Cok%20Tartisilan%20%20Maddesi.pdf, (11.04.2011).
- http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/13ncusonhali/06-S13_erdalince_59-78.pdf, (06.05.2011).
- <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00293.pdf,syf.36> , (08.04.2011).
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/462/5273.pdf>, (03.03.2011).
- <http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/VIII1/ykastas.pdf>, (25.04.2011).
- <http://www.jadde.net/tarih-58/1240-ii-dunya-savasi8217ndan-sonra-cok-partili-hayata-geciste-chp-ve-ismet-inonu.html>, (13.04.2011).
- <http://www.belgeler.com/blg/qde/turkiye-de-1946-genel-secimlerinde-izlenen-stratejiler-ve-secim-sonuclari-turkish-general-election-of-and-strategies-of-political-parties>, (03.05.2011).
- <http://www.turksolu.org/ileri/25/oral25.htm>, (15.06.2011).
- <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1964-21-01-04/AUHF-1964-21-01-04-Ozbudun.pdf> ,(14.02.2011).
- <http://www.ekitapyayin.com/?kitap=070> (14.02.2011).
- http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/65/3/8_ozcelik_pinar.pdf, (31.03.2011).
- http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/ozkansalcuk_temizerabidin.pdf, (29.04.2011).
- <http://www.huseyinseyhanlioglu.com/hs/bilgiler/dr.pdf>, (18.05.2011).
- <http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi19/sogutlu.pdf>. (02.2.2011).
- <http://acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/291/378.pdf>, (19.03.2011).
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10287.pdf>, (28.03.2011).
- <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=226>, (01.06.2011).
- <http://ozal.congress.inonu.edu.tr/pdf/47.pdf> ,(27.04.2011).
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9508.pdf>, (02.03.2011).
- <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/7.pdf>, (03.03.2011).
- <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/25.pdf>, (04.03.2011).
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5560.pdf> ,(20.06.2011).
- <http://newsgroups.derkeiler.com/pdf/Archive/Soc/soc.culture.turkish/2007-03/msg00049.pdf>

websitem.gazi.edu.tr/dursun.yararsoy/DosyaIndir?DosyaNo, (15.03.2011).

<http://www.bilgininadresi.net/Madde/18569/Milli-Korunma-Kanunu> ,(30.04.2011).

<http://www.siyasaliletisim.org/pdf/siyasetinfinansmanisorunuvecozumonerileri.pdf>,
(02.02.2011).

<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/065.pdf>.

<http://www.sgb.gov.tr/Publications/Siyasetin%20Kamusal%20Finansman%C4%B1.pdf>,
(04.04.2011)

<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/III1.pdf>, (01.05.2011).

<http://www.genbilim.com/content/view/289965/190/>.

http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_1187.htm

<http://www.teias.gov.tr>

<http://www.yaziyaz.net/forum/showthread.php/1404-Yabanc%C4%B1lar%C4%B1n-g%C3%B6z%C3%BCyle-Tek-Parti-Rejiminden-Demokrasiye-ge%C3%A7i%C5%9Fte-T%C3%BCrkiye>,

<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/SDE-RAPOR%2027%20May%C4%B1s-yeni-t.pdf>,
(22.05.2011).

ÖZGEÇMİŞ

- Adı Soyadı** : Betül BÜYÜKKALAY
- Doğum Tarihi ve Yeri** : 11.01.1986 - Antalya
- Uyruğu** : T.C.
- Cinsiyet** : Bayan
- Adres** : Çaybaşı Mahallesi Burhanettin Onat Caddesi Akın Apartmanı
NO: 9/8, Antalya – TÜRKİYE
- E-Mail Adresi** : buyukkalaybetul@hotmail.com
- Çalıştığı Kurum** : Aksu Belediyesi Halkla İlişkiler Müdürlüğü Aksu / Antalya
- Eğitim** :
- 2009 - ..... **Akdeniz Üniversitesi (Antalya)**
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi – Uluslararası İlişkiler Ana
Bilim Dalı Yüksek Lisans
- 2004 – 2009 **Akdeniz Üniversitesi (Antalya)**
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi – Uluslararası İlişkiler
Bölümü (4+1 yıl) (Bölüm dördüncüsü)
- 2001 – 2004 **Metin Nuran Çakallıklı Anadolu Lisesi**
- 1997 – 2001 **Metin Nuran Çakallıklı Anadolu Lisesi**
- 1992 – 1997 Boztepe İlkokulu
- Diller** :
- İngilizce (İyi Düzeyde)
Fransızca (Temel Düzeyde)
Almanca (Başlangıç Düzeyinde)
- Okul Çalışmaları** : Bitirme tezi: Uluslar arası güvenlik ve Silahsızlanma
Faaliyetleri
Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri, Ortadoğu ve Orta Asya
Türkiye İlişkileri
- Aldığı Kurslar** : 2005-2006,TÖMER DİL KURSU,Fransızca Kursu (6 ay).
- Katıldığı Programlar** :
- 26.11.2005 **Akdeniz Üniversitesi Ekonomi Kulübü**
Beden Dili ve Duygusal Zeka (Coşkun Savcı,CSA Holding
Direktörü; Eylem Yılmaz, CSA Holding Uzmanı)
- 04.03.2006 **Akdeniz Üniversitesi Ekonomi Kulübü**

- 16.10.2006 Satış Teknikleri Eğitimi (Ayşe Kartal)
Akdeniz Üniversitesi Girişimcilik ve Kariyer Kulübü
 Takım Çalışması (Prof. Dr. Fulya Sarvan)
- Kasım 2006 **Antalya Rotary Kulübü, Akdeniz Üniversitesi FEAS**
- Nisan 2007 İş Hayatına Hazırlık
- Kendini Keşfet
  - Girişimcilik
  - Motivasyon
  - Çatışma Çözümü
  - Yazarak İletişim
  - İş Görüşmesine Hazırlık
  - Takım Çalışması
  - Liderlik
  - İletişim
  - İş Hayatında Davranış

Bilgisayar Becerileri :

- Microsoft Windows XP
- Microsoft Office
- SPSS

Hobileri : Yüzmek, Seyahat Etmek, Okumak, Sinemaya Gitmek, Müzik Dinlemek, Araştırma yapmak, resim çizmek.

Kariyer Planı : Kurumsallaşmış bir firmada kendimi geliştirerek üst yönetime kadar yükselmek.